
SPOŁECZEŃSTWO KULTURA WARTOŚCI

STUDIUM SPOŁECZNE

MIĘDZYNARODOWA SERIA WYDAWNICZA

NR 28

2025

SPOŁECZEŃSTWO KULTURA WARTOŚCI

STUDIUM SPOŁECZNE

MIĘDZYNARODOWA SERIA WYDAWNICZA

NR 28

2025

Recenzenci wydania:

1. Prof. dr hab. Beata Balogova, Prešovská univerzita v Prešove
2. Dr hab. Joanna Truszkowska, prof. Akademii Łomżyńskiej

RADA NAUKOWA**Redaktor Naczelny:****Dr Bartosz Łukaszewski**

Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie

Zastępca Redaktora Naczelnego Rady Naukowej:**prof. ucz. dr hab. Janusz Mierzwa**

Uczelnia Państwowa im. Jana Grodka w Sanoku

Zastępca Redaktora Naczelnego Rady Naukowej:**Dr Tomasz Bierzyński**

Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie

Zastępca Redaktora Naczelnego Rady Naukowej:**prof. dr hab. Tadeusz Bąk †**

Państwowa Wyższa Szkoła Techniczno-Ekonomiczna im. ks. Bronisława Markiewicza w Jarosławiu

Katolícka univerzita v Ružomberku, TF v Košiciach

Zastępca Redaktora Naczelnego Rady Naukowej ds. współpracy międzynarodowej:**Prof. PhDr. ThDr. Daniel Slivka, PhD. (SK)**

Prešovská univerzita v Prešove

Zastępca Redaktora Naczelnego Rady Naukowej ds. współpracy międzynarodowej:**Dr hab. Hubert Jurjewicz (USA)**

Polish-American Institute of Social Research, New Jersey

Pozostali członkowie Rady Naukowej:**Assoc. prof. Noemi Bravená, PhD**, Charles University, Prague**Assoc. prof. Nguyen Tai Dong, PhD**, Vietnam Academy of Social Sciences, Hanoi**Prof. dr hab. Beata Balogova**, Prešovská univerzita v Prešove**Ks. prof. dr hab. Mirosław Kalinowski**, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II w Lublinie**Prof. dr hab. Kazimierz Wolny - Zmorzyński**, Uniwersytet Śląski w Katowicach,**Prof. dr hab. Stanisław Wrzosek**, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II w Lublinie**Prof. dr hab. Jan Róg**, Uniwersytet Rzeszowski**Prof. dr hab. Kazimierz Zabłocki**, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie**Prof. PhDr. Jozef Matulnik, PhD. MPH**, Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety v Bratislave**Prof. ThDr. Peter Šturák, PhD.**, Prešovská univerzita v Prešove**Prof. ThDr. PaedDr. Ing. Gabriel Paľa, PhD.**, Prešovská univerzita v Prešove**Prof. ThDr. Maria Kardiš, PhD.**, Prešovská univerzita v Prešove**Prof. dr.hab. Kamil Kardiš**, Państwowa Wyższa Szkoła Techniczno-Ekonomiczna w Jarosławiu

Prof. Nguyen Hoang Hai, PhD. - Vietnam National University, Hanoi
Prof. ThDr. Marek Petro, PhD., Prešovská univerzita v Prešove
Prof. PhDr. ThDr. Daniel Slivka, PhD., Prešovská univerzita v Prešove
Prof. PhDr. Anna Žilová, PhD., Katolícka univerzita v Ružomberku
Prof. dr. Bojan Žalec, University of Ljubljana
Prof. dr hab. Andrzej Niesporek, Uniwersytet Śląski
Prof. Iwona Niewiadomska, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Lublin
prof. ThDr. Cyril Hišem, PhD, Katolícka univerzita v Ružomberku, TF v Košiciach
dr hab. Hubert Jurjewicz, Polish-American Institute of Social Research, New Jersey, USA;
dr hab. inż. dr h.c Zbigniew Ciekanowski, prof. Menedżerskiej Akademii Nauk Stosowanych w Warszawie
dr hab. Marcin Jurgilewicz, prof. Politechniki Rzeszowskiej
dr hab. Małgorzata Duda, prof. Uniwersytetu Jana Pawła II w Krakowie
dr hab. n. med. Mirosław Dziekiewicz, prof. Wojskowego Instytutu Medycznego, Warszawa
ks. dr hab. Waldemar Cisło, prof. Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie
dr hab. Waldemar Urbanik, prof. Akademii Nauk Stosowanych TWP w Szczecinie
doc. ThDr. Radoslav Lojan, PhD. Katolícka univerzita v Ružomberku, TF v Košiciach
ks. dr hab. Leon Szot, prof. Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie
dr hab. Stanisław Sorys, prof. Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie
ks. dr hab. Tadeusz Bratkowski, prof. Uniwersytetu Rzeszowskiego
doc. PhDr. Jaroslav Coranič, PhD., Prešovská univerzita v Prešove
doc. PhDr. Ing. Lýdia Lešková, PhD. Katolícka univerzita v Ružomberku, TF v Košiciach
Dr hab. Monika Podkowińska, prof. Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie
Dr hab. Elżbieta Cipora, prof. Uczelni Państwowej im. Jana Grodka w Sanoku
Dr hab. Przemysław Osiewicz, prof. Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
Dr hab. Andrzej Krzysztof Rogalski, prof. Państwowej Wyższej Szkoły Techniczno-Ekonomicznej
im. ks. Bronisława Markiewicza w Jarosławiu
Dr hab. Joanna Truszkowska, prof. Akademii Łomżyńskiej
Dr hab. Mieczysław Dudek, prof. Uczelni Biznesu i Nauk Stosowanych „Varsovia”
Dr hab. Piotr Frączek, Uczelnia Państwowa im. Jana Grodka w Sanoku
Ks. dr hab. Bogdan Prach, Ukraiński Katolicki Uniwersytet we Lwowie
Dr hab. Klaudia Cymanow-Sosin, Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie
dr. Patrik Skultety Ph.D. - Mid-Atlantic Christian University, USA
dr rev. Krzysztof Masłowski, S. D. T., Seton Hall University, USA
dr Anna Muzyczka, Państwowa Wyższa Szkoła Techniczno-Ekonomiczna im. ks. Bronisława Markiewicza
w Jarosławiu
dr Ewa Poźniak, Uczelnia Państwowa im. Jana Grodka w Sanoku
dr Małgorzata Nagórska, Uniwersytet Rzeszowski
dr Roman Kollar, Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety v Bratislave
dr Tadeusz Mierzwa, Archdiocese of Newark, USA
dr Renata Marszałek
dr Tomasz Bierzyński

SPOŁECZEŃSTWO

KULTURA WARTOŚCI

STUDIUM SPOŁECZNE

MIĘDZYNARODOWA SERIA WYDAWNICZA

Rok XVI

2025

Nr 28

MIĘDZYNARODOWA SERIA WYDAWNICZA, 2025

RADA WYDAWNICZA

Dyrektor Rady Wydawniczej

Bartosz Łukaszewski

Zastępca Dyrektora Rady Wydawniczej

Janusz Mierzwa

Tadeusz Bąk †

Sekretarz

Agnieszka Bąk

Redaktor tematyczny

Hubert Jurjewicz

Redaktor językowy

Agnieszka Bąk

Redaktorzy tomu 27/2025

Dr Bartosz Łukaszewski

Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie

Dr Tomasz Bierzyński

Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie

Ks. Prof. ucz. dr hab. Janusz Mierzwa

Uczelnia Państwowa im. Jana Grodka w Sanoku

Ks. Prof. ucz. dr hab. Leon Szot

Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie

Pierwotna wersja niniejszego periodyku jest wersją internetową.

ISSN: 2300-3030

Spis treści

Od Redakcji.....	7
Bartosz Łukaszewski, Czy uda się zebrać to co społeczne? Nie ma idealnych metod, ale ujdzie to, co działa.....	8
Tomasz Bierzyński, Funkcjonalny wymiar rodziny w adhortacji <i>Familiaris consortio</i> na tle ujęcia Davida Cheala.....	13
Małgorzata Bandach, Niepełnosprawność w perspektywie wielokulturowości – implikacje dla kształcenia pedagogów społecznych.....	30
Magdalena Rabiasz, Zjawisko emocjonalnego zaniedbania w rodzinie naturalnej	47
Krzysztof Matuła, Wyzwania i trudności wolontariatu w hospicjum domowym – perspektywa pedagogiczna i psychologiczna	59
Katarzyna Gierlach, Rola kultury w wychowaniu i nauczaniu	71
Agnieszka Bąk, Kuchnia jako element dziedzictwa niematerialnego i tożsamości narodowej. Kulturalne i społeczne znaczenie kuchni włoskiej.....	79

Od Redakcji

Drugi numer „Społeczeństwo-Kultura-Wartości” w 2025 roku ma spójny charakter, odnosząc się przede wszystkim do różnych aspektów społecznego dobrostanu bądź też sytuacji blokujących/ograniczających jego odczuwanie. Czy nauki społeczne i nauki o rodzinie mogą stanowić jedną z podstaw budowy społecznego dobrostanu? Redakcja odpowiada na to pytanie w sposób twierdzący.

Dziękując wszystkim autorom, którzy przyczynili się do rozpoznawalności periodyku „Społeczeństwo-Kultura-Wartości. Studium społeczne” w ciągu ostatnich 16 lat zapraszamy do dalszej współpracy w roku 2026!

Czy uda się zebrać to co społeczne? Nie ma idealnych metod, ale ujdzie to, co działa

Streszczenie

Niniejszy artykuł posiada charakter teoretyczny, zawierając analizy w zakresie użyteczności i efektywności stosowanych obecnie metod badawczych, w odniesieniu do wszechobecności społecznej zmiany. W konkluzji wskazać należy, iż szansą na zwiększenie niezawodności metod jest ich kombinacja, triangulacja i odejście od ortodoksji przy jednoczesnym ścisłym stosowaniu zasad empirycznej sprawdzalności.

Słowa kluczowe: zmiany społeczne, metody badawcze, efektywność, niezawodność

Is it possible to reassemble what's social? There are no perfect methods, but whatever works will do

Summary

This article is theoretical in its character, containing analyses of the usefulness and effectiveness of currently used research methods in relation to the ubiquity of social change. In conclusion, it should be noted that the opportunity to increase the reliability of methods lies in their combination, triangulation, and departure from orthodoxy while strictly applying the principles of empirical testability.

Keywords: social changes, research methods, effectiveness, robustness

Wielopłaszczyznowość obecnej zmiany społecznej – trudności definicyjne

Tytuł niniejszego artykułu o charakterze quasi-programowym odnosi się naturalnie do dwóch pozycji analizujących użyteczność tradycyjnej optyki socjologicznej w zakresie analiz bieżących zmian społecznych. Pierwsza z nich to oczywiście „Reassembling the Social: An Introduction to Actor-Network-Theory” B. Latoura¹, wskazująca, iż powszechność interakcji z urządzeniami elektronicznymi przemodelowującymi sferę kognitywną wymusza analizę interakcji również z w/w „aktantami” rzeczywistości społecznej, kończąc tym samym prymat interakcji na linii „ludzie-ludzie”. Druga z inspiracji to jedna z kluczowych socjologicznych prac tzw. toruńskiej szkoły konstruktywizmu, a zatem „Maszyny społeczne. Wszystko ujdzie, o ile działa” K. Pietrowicza i Ł. Afeltowicza². Od wydania pierwszej z pozycji minęło już 20 lat, a druga, wydana w 2013 roku poprzedzała rewolucję smartfonową, która dotarła do Polski kilkadziesiąt miesięcy później. Obie z pogłębionych analiz posiadają walor aktualności, szczególnie w kontekście świeżości ramy analitycznej, jednak dynamika „przypadków obecnych” nakazuje aktualizację „inputu empirycznego”.

Okolice 2005 roku w rodzimej przestrzeni społecznej charakteryzowały się popularyzacją szerokopasmowego Internetu, a lata 2011–2016 to pierwsza fala ekspansji mediów społecznościowych, ale jeszcze bez zaawansowanego impaktu smartfonowego. W naukach społecznych mówiono ówczesnie o „późnej ponowoczesności”, tymczasem obecnie pojęcie transhumanizmu nie zdążyło jeszcze „zapanować” w środowisku naukowym, a już pojawiło się popularyzowane przez A. Eliotta określenie „rzeczywistość algorytmiczna”³, w pełni korespondujące z influencją generatywnych modeli językowych AI (SI). Algorytmy nie kształtują obecnie jedynie wyborów konsumpcyjnych, ale strukturyzują styl życia dużej części Pokolenia Z⁴, a treści kultury masowej (głównie w ramach social mediów) przez nie dostarczane stanowią paradoksalnie „naturalne” środowisko socjalizacyjne Pokolenia Alfa⁵.

¹ B. Latour, *Reassembling the Social: An introduction to Actor-Network-Theory*, New York 2005, s. 1–17.

² K. Pietrowicz, Ł. Afeltowicz, *Maszyny społeczne wszystko ujdzie, o ile działa*, Warszawa 2013.

³ A. Elliott, *Algorithmic Intimacy: The Digital Revolution in Personal Relationships*, Cambridge 2022.

⁴ Zob. B. Łukaszewski, L. Szot, M. Kalinowski, A. Podolski, *The value of family in the context of the frequency of Internet use by Polish youth – communication barriers and problems*, Archives of Budo. Journal of Innovative Agonology 20(2024), s. 241–249.

⁵ P.A. Piepiora, *The Alpha Generation. Theoretical Model of Developmental Disorders*. Archives of Budo. Journal of Innovative Agonology 20(2024), s. 140-148.

Jak zatem badać rzeczywistość i jak realizować post-badawcze *praxis* w świecie, w którym prefiguratywność⁶ oznacza nierzadko zmiany „z dnia na dzień”⁷?

Rzeczywistość społeczna staje się skrajnie sfragmentaryzowana, tymczasem badania empiryczne wymagają systematyki, powtarzalności i precyzji.

Nie ma idealnych metod, ale istnieją skuteczne

W jednym ze swoich ostatnich wywiadów znany „homo academicus”, słoweński socjolog S. Žižek stwierdził, iż interpretacja kopenhaska oparta na tzw. kolapsie funkcji falowej⁸ to „zbyt mało”. Probabilistyczna interpretacja rzeczywistości bywa coraz trudniejszą, zważywszy na fakt, iż społeczeństwa, szczególnie zachodnie, przypominają coraz częściej nie do końca utworzone amalgamaty – innymi słowy znajdują się w procesie rozpadu więzi i powrotu do – tym razem cyfrowej – plemienności. Bazowanie w tej sytuacji na losowo-warstwowym, proporcjonalnym doborze próby nasuwa niepokojące pytanie – czy możemy mówić o jednym społeczeństwie w ramach jednych granic państwowych? Bliskość komunikacyjna to jedna strona, druga to natomiast nierzadko nieprzenikalne wręcz bariery międzypokoleniowe.

Wydaje się zatem, iż nauki społeczne, a w szczególności socjologia, winna ograniczyć ortodoksję „design based research”⁹ na rzecz plastyczności „model based research” (w tym logiki SAE – Small Area Estimation¹⁰). Zwroty metodologiczne to przecież „dzień powszedni” od czasu przełomu wieku XIX i XX ze słynną „rewolucją antypozytywistyczną” czy też lat 70. z teoriami średniego zasięgu R.K. Mertona¹¹, przełamującymi holistyczną, systemową logikę T. Parsonsa. Na polu ilościowym rosnąć będzie zatem zapewne rola doboru kwotowego (przy logice kumulatywności wyników szeregu eksploracji), a jakościowa część metod i technik będzie szczególnie użyteczna przy wykorzystywaniu koncepcji pola semantycznego¹². Rozwój AI w ujęciu generatywnym stanowi poważne wyzwanie, ale pamiętajmy, iż jej architektura korzysta w zaawansowany sposób z mechanizmu regresji liniowej i lematu Neymana-Pearsona.

⁶ Zob. M. Mead, *Kultura i tożsamość. Studium dystansu międzypokoleniowego*, Warszawa 1978, s. 25–147.

⁷ Por. T. Bierzyński, Media i AI jako katalizatory zmian społecznych w kontekście nauk o rodzinie, Społeczeństwo-Kultura-Wartości. Studium społeczne 26(2024), s. 12–22.

⁸ Por. T. Pabjan, *Krótką historią nielokalności*, Filozofia Nauki 4(60)2007, s. 79–96.

⁹ Zob. G.S. Datta, *Model-based approach to small area estimation*, Handbook of statistics 29(2009), s. 251–288.

¹⁰ Zob. G. Kalton, *Probability vs. nonprobability sampling: from the birth of survey sampling to the present day*, [w:] W. Okrasa, D. Rozkrut (red.), *Current challenges in survey research*, Warszawa 2024, s. 9–29.

¹¹ Na temat teorii średniego zasięgu zob. m.in. R.K. Merton, *Teoria socjologiczna i struktura społeczna*, Warszawa 1982, R. Pawson, *Middle-range realism*, European Journal of Sociology 41(2000), s. 283–325.

¹² Zob. J. Niedbalski, *OpenCode – narzędzie wspomagające proces przeszukiwania i kodowania danych tekstowych w badaniach jakościowych*, Przegląd Socjologii Jakościowej 1(2012), t. 8, s. 220–228.

W związku z tym tzw. „explainable AI” – wyjaśnialna i wyjaśniana sztuczna inteligencja może (i powinna) stanowić element ugruntowanych metodologicznie analiz z zakresu nauk społecznych.

A co, jeśli z „biernej” analizy chcielibyśmy przejść do „praktyki” działania społecznego? Trudno w tym przypadku odejść od kryteriów bezstronności, przyczynowości (traktowanej jako „najbardziej prawdopodobne powiązanie zmiennych”), symetrii i refleksyjności¹³. Powyższe wartości badawcze stanowią bazę do implementacji rezultatów badań na rzecz (od)budowy kapitału społecznego w odniesieniu do fundamentalnych wartości społecznych.

BIBLIOGRAFIA

1. Bierzyński T., Media i AI jako katalizatory zmian społecznych w kontekście nauk o rodzinie, *Społeczeństwo-Kultura-Wartości. Studium społeczne* 26(2024), s. 12-22.
2. Bloor D., *Knowledge and Social Imagery*, London 1976.
3. Datta G.S., *Model-based approach to small area estimation*, *Handbook of statistics* 29(2009), s. 251–288.
4. Elliott A., *Algorithmic Intimacy: The Digital Revolution in Personal Relationships*, Cambridge 2022.
5. Kalton G., *Probability vs. nonprobability sampling: from the birth of survey sampling to the present day*, [w:] W. Okrasa, D. Rozkrut (red.), *Current challenges in survey research*, Warszawa 2024, s. 9–29.
6. Latour B., *Reassembling the Social: An introduction to Actor-Network-Theory*, New York 2005.
7. Łukaszewski B., Szot L., Kalinowski M., Podolski A., *The value of family in the context of the frequency of Internet use by Polish youth – communication barriers and problems*, *Archives of Budo. Journal of Innovative Agonology* 20(2024), s. 241–249.
8. Mead M., *Kultura i tożsamość. Studium dystansu międzypokoleniowego*, Warszawa 1978.
9. Merton R.K., *Teoria socjologiczna i struktura społeczna*, Warszawa 1982.

¹³ D. Bloor, *Knowledge and Social Imagery*, London 1976, s. 1-19, por. także A. Szahaj, *O tak zwanym mocnym programie socjologii wiedzy szkoły edynburskiej*, *Kultura Współczesna* 1-2(1995), s. 53–67.

10. Niedbalski J., *OpenCode – narzędzie wspomagające proces przeszukiwania i kodowania danych tekstowych w badaniach jakościowych*, Przegląd Socjologii Jakościowej 1(2012), t. 8, s. 220–228.
11. Pabjan T., *Krótką historia nielokalności*, Filozofia Nauki 4(60)2007, s. 79–96.
12. Pawson R., *Middle-range realism*, European Journal of Sociology 41(2000), s. 283–325.
13. Piepiora P.A., *The Alpha Generation. Theoretical Model of Developmental Disorders*. Archives of Budo. Journal of Innovative Agonology 20(2024), s. 140–148.
14. Pietrowicz K., Afeltowicz Ł., *Maszyny społeczne wszystko ujdzie, o ile działa*, Warszawa 2013.

Funkcjonalny wymiar rodziny w adhortacji *Familiaris consortio* na tle ujęcia Davida Cheala

Streszczenie

Cel naukowy: Celem badania jest wyjaśnienie relacji między funkcjami rodziny przedstawionymi w adhortacji apostolskiej *Familiaris consortio* Jana Pawła II a koncepcją funkcjonalną Davida Cheala.

Problem i metody badawcze: Problem badawczy: Brak analizy adhortacji *Familiaris consortio* przez pryzmat socjologicznego ujęcia funkcji rodziny Davida Cheala. Metodą badawczą była jakościowa analiza treści z wykorzystaniem klucza kategoryzacyjnego opartego na sześciu funkcjach rodziny według Cheala: fizyczna opieka, prokreacja, socjalizacja dzieci, kontrola społeczna, funkcja ekonomiczna oraz podtrzymywanie motywacji przez miłość.

Proces wyводу: Badanie objęło analizę 86 punktów adhortacji, z których 57 przypisano do kategorii Cheala. Zidentyfikowano również dodatkowe funkcje teologiczne niewystępujące w klasyfikacji socjologicznej. Przeprowadzono analizę ilościową i jakościową reprezentacji poszczególnych funkcji w dokumencie papieskim.

Wyniki analizy naukowej: Potwierdzono obecność wszystkich funkcji Cheala w FC z dominacją socjalizacji dzieci (43,86%), następnie podtrzymywania motywacji przez miłość (29,82%) i prokreacji (24,56%). Zidentyfikowano pięć dodatkowych funkcji teologicznych (34,88% dokumentu), w tym funkcję duszpasterską (19,77%), sakramentalno-liturgiczną, eklezjalną, ewangelizacyjną i eschatologiczno-profetyczną.

Wnioski, rekomendacje i aplikacyjne znaczenie wpływu badań: Koncepcja Cheala okazała się użytecznym narzędziem analitycznym, jednak wymaga rozszerzenia o wymiar duchowy dla pełnego opisu funkcji rodziny w kontekście religijnym. Badanie przyczynia się do interdyscyplinarnego dialogu między socjologią rodziny, naukami o rodzinie a teologią

małżeństwa i rodziny, wskazując na potrzebę integracji perspektyw naukowej i religijnej w analizie współczesnej rodziny.

Słowa kluczowe: rodzina, funkcje rodziny, *Familiaris consortio*, David Cheal, Jan Paweł II

The Functional Dimension of Family in the Exhortation *Familiaris consortio* Against the Background of David Cheal's Approach

Abstract

Research objective: The aim of this study is to explain the relationship between the functions of the family as presented in John Paul II's apostolic exhortation *Familiaris consortio* and David Cheal's functional concept.

The research problem and methods: The research problem concerns the lack of an analysis of *Familiaris consortio* through the lens of David Cheal's sociological approach to family functions. The applied method was qualitative content analysis using a categorization key based on Cheal's six family functions: physical care, procreation, child socialization, social control, economic function, and sustaining motivation through love.

The process of argumentation: The study encompassed 86 sections of the exhortation, of which 57 were assigned to Cheal's categories. Additional theological functions absent from the sociological classification were also identified. Both quantitative and qualitative analyses of the representation of individual functions in the papal document were carried out.

Research results: All of Cheal's functions were confirmed in *Familiaris consortio*, with child socialization being predominant (43,86%), followed by sustaining motivation through love (29,82%) and procreation (24,56%). Five additional theological functions were identified (34,88% of the document), including pastoral (19,77%), sacramental-liturgical, ecclesial, evangelizing, and eschatological-prophetic functions.

Conclusions, recommendations and applicable value of research: Cheal's concept proved to be a useful analytical tool but requires extension by the spiritual dimension to fully describe family functions in a religious context. The study contributes to interdisciplinary dialogue between the sociology of the family, family studies, and the theology of marriage and family,

indicating the need to integrate scientific and religious perspectives in the analysis of the contemporary family.

Keywords: family, family functions, *Familiaris consortio*, David Cheal, John Paul II

Wprowadzenie

Funkcjonalne ujęcia rodziny od dawna stanowią przedmiot badań nauk o rodzinie, socjologii rodziny oraz teologii małżeństwa i rodziny^{14,15,16}. W czasie po rewolucji seksualnej lat 60-tych i obecnie w dobie przemian związanych z udoskonalaniem AI tradycyjne spojrzenie na modele rodziny podlega gwałtownym zmianom¹⁷. W związku z powyższym szczególnego znaczenia nabiera analiza klasycznych konceptualizacji funkcji rodziny oraz ich konfrontacja ze współczesnymi wyzwaniami¹⁸.

Adhortacja apostolska Jana Pawła II *Familiaris consortio* (FC – skrót) z 22 listopada 1981 roku, będąca owocem VI Synodu Biskupów poświęconego zadaniom rodziny chrześcijańskiej w świecie współczesnym, przedstawia całościową wizję rodziny. Dokument ten zawiera bogaty materiał analityczny dotyczący funkcji społecznych rodziny. Te społeczne zadania rodziny osadzone są w kontekście duszpasterskim, co czyni je wyjątkowo interesującym przedmiotem badań nauk o rodzinie i teologii pastoralnej¹⁹

David Cheal, socjolog kanadyjski z Uniwersytetu w Winnipeg, w swojej pracy *Sociology of Family Life*²⁰ zaproponował jedną z bardziej przejrzystych i systematycznych konceptualizacji funkcji rodziny w literaturze familiologiczno-socjologicznej. Cheal wyróżnił sześć podstawowych funkcji realizowanych przez rodzinę rozumianą jako instytucję społeczną: fizyczną opiekę i utrzymanie członków grupy, dodawanie nowych członków poprzez prokreację lub adopcję, socjalizację dzieci, kontrolę społeczną nad członkami, produkcję,

¹⁴ T. Parsons, *The social system*, Routledge, 1951.

¹⁵ Z. Tysza, *Socjologia rodziny*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1974.

¹⁶ J.R. Davidson, *Early pastoral theology: Patristic family counseling structures within first and second century Christianity*, Doctoral dissertation, Vrije Universiteit Amsterdam, 2023, DOI: <https://doi.org/10.5463/thesis.338>.

¹⁷ T. Bierzyński, *Media i AI jako katalizatory zmian społecznych w kontekście nauk o rodzinie*, Społeczeństwo-kultura-wartości. Studium społeczne, 26, 2024, s. 12–22.

¹⁸ B. Łukaszewski, L. Szot, M. Kalinowski, A. Podolski, *The value of family in the context of the frequency of Internet use by Polish youth – communication barriers and problems*, Archives of Budo: Journal of Innovative Agonology (20)2024, s. 241–249.

¹⁹ J. Dyduch, *Wiodące idee adhortacji apostolskiej Familiaris consortio*, Polonia Sacra, 20(1), s. 127–140, 2016, DOI: <https://doi.org/10.15633/ps.1597>.

²⁰ D. Cheal, *Sociology of family life*, Palgrave Macmillan, 2002.

dystribucję i konsumpcję dóbr i usług oraz podtrzymywanie motywacji i morale poprzez miłość²¹. Ta konceptualizacja zyskała szerokie uznanie w środowisku socjologów rodziny ze względu na swoją klarowność analityczną oraz możliwość aplikacji w różnych kontekstach kulturowych²².

Przegląd literatury przedmiotu wskazuje na zainteresowanie badaczy zarówno socjologicznymi teoriami funkcji rodziny, jak i dokumentami Kościoła katolickiego dotyczącymi rodziny. W zakresie teorii socjologicznych, fundamentalne znaczenie mają klasyczne ujęcia George’a Petera Murdocka²³, który wskazywał na uniwersalne funkcje rodziny, takie jak reprodukcja, socjalizacja, opieka i kontrola seksualna. Równie ważne są współczesne koncepcje Davida Morgana²⁴, który redefiniuje podejście do funkcji rodziny, odchodząc od tradycyjnego rozumienia rodziny jako stałej struktury z jasno określonymi zadaniami (jak np. reprodukcja czy socjalizacja u Murdocka). Zamiast tego, Morgan skupia się na praktykach rodzinnych, czyli na tym, co ludzie „robią” jako rodzina w codziennym życiu, a nie na tym, czym rodzina jest. Carol Smart²⁵ idzie o krok dalej, ponieważ uważa, że funkcje rodziny realizowane są w ramach szerszego pojęcia „życia osobistego”. Oznacza to, że tradycyjne zadania rodziny, takie jak opieka, wsparcie czy socjalizacja, są dziś wykonywane nie tylko przez formalnych członków rodziny (np. rodziców), ale także przez przyjaciół, byłych partnerów, a nawet zwierzęta domowe. Anthony Giddens²⁶ opisuje przemiany, w których funkcje rodziny przesuwają się ku samorealizacji i wzajemnej satysfakcji, charakterystycznej dla tzw. „czystych związków”. W obszarze teologii małżeństwa i rodziny, istotny wkład wnoszą badania prowadzone przez Janusza Bajdę²⁷, który analizował etyczny profil adhortacji *Familiaris consortio*, Jana Dyducha²⁸ badającego małżeństwo i rodzinę w opytcie najnowszych dokumentów synodalnych, oraz Piotra Krocza²⁹ zajmującego się możliwościami dialogu międzywyznaniowego w kształtowaniu polityki rodzinnej. Analizy teologiczne i medioznawcze obejmują również tak

²¹ D. Cheal, *Sociology of family life*, Palgrave Macmillan, 2002, s. 7.

²² E. Dermott, T.M. Fowler, *What is a family and why does it matter?* Social Sciences, 9(5), Article 83, 2020, DOI: <https://doi.org/10.3390/socsci9050083>.

²³ G.P. Murdock, *Social structure*, Free Press, 1949.

²⁴ D.H.J. Morgan, *Rethinking family practices*, Palgrave Macmillan, 2011.

²⁵ C. Smart, *Personal life: New directions in sociological thinking*, Polity Press, 2007.

²⁶ A. Giddens, *Sociology (5th ed.)*, Polity Press, 2006.

²⁷ J. Bajda, *Etyczny profil adhortacji apostolskiej Familiaris consortio*, Teologia i Moralność, 6(1), 2011, s. 7–24, DOI: <https://doi.org/10.14746/tim.2011.9.1.1>.

²⁸ J. Dyduch, *Małżeństwo i rodzina w opytcie dokumentów III Nadzwyczajnego Synodu Biskupów*, Polonia Sacra, 20(1), 2016, s. 141–156, DOI: <https://doi.org/10.15633/ps.1598>.

²⁹ P. Krocza, *O możliwościach ekumenicznej współpracy katolików i luteranów nad kształtowaniem decyzji ustawodawcy polskiego w dziedzinie małżeństwa i rodziny*, Polonia Sacra, 17(2), 2013, s. 159–175.

istotne zagadnienia, jak obraz rodziny kreowany w środkach przekazu oraz reakcja Kościoła na te medialne wizerunki³⁰.

Analiza dotychczasowej literatury przedmiotu ujawnia lukę badawczą w postaci braku systematycznego porównania koncepcji funkcji rodziny w adhortacji *Familiaris consortio* z socjologicznymi teoriami funkcjonalnymi, w szczególności z conceptualizacją Davida Cheala. Ta luka jest szczególnie znacząca, gdy uwzględni się fakt, że zarówno dokument papieski, jak i teoria Cheala powstawały w podobnym czasie intensywnych przemian społecznych dotyczących instytucję rodziny. Potrzeba przeprowadzenia takiego badania wynika z konieczności pogłębienia interdyscyplinarnego dialogu między socjologią rodziny a teologią małżeństwa i rodziny. Zatem niniejszy artykuł sytuuje się w dziedzinie nauk o rodzinie, łącząc perspektywy socjologiczną z teologiczno-pastoralną.

Metodologia

Pytanie badawcze brzmi: Jak funkcje rodziny przedstawione w adhortacji *Familiaris consortio* odnoszą się do koncepcji funkcjonalnej Davida Cheala?

Celem badania jest wyjaśnienie relacji między funkcjami rodziny przedstawionymi w adhortacji apostolskiej *Familiaris consortio* a koncepcją funkcjonalną Davida Cheala poprzez identyfikację punktów zbieżności, rozbieżności oraz wzajemnych powiązań między teologicznym a socjologicznym ujęciem funkcji rodziny.

Cele szczegółowe obejmują:

- identyfikację fragmentów dotyczących funkcji rodziny wymienionych w tekście FC,
- przyporządkowanie zidentyfikowanych fragmentów FC do sześciu kategorii analitycznych wypracowanych przez Davida Cheala,
- identyfikację elementów nauczania kościelnego o rodzinie, które być może nie występują w koncepcji Cheala,
- określenie hierarchii i rozkładu tych funkcji w dokumencie oraz ich reprezentacji ilościowej i jakościowej,
- próba oceny specyfiki katolickiego ujęcia funkcjonalnego rodziny w kontekście socjologicznej koncepcji Cheala.

³⁰ A. Adamski, *Kościół a obraz rodziny w mediach*, Cywilizacja, 34, 2010, s. 172–183.

Podstawowy materiał źródłowy stanowi oficjalny tekst adhortacji apostolskiej *Familiaris consortio* (FC) Jana Pawła II z 22 listopada 1981 roku w języku polskim, dostępny na oficjalnej stronie Stolicy Apostolskiej³¹ (Jan Paweł II, 1981). Materiał uzupełniający obejmuje klasyczne prace z zakresu socjologii rodziny, w szczególności dzieło Davida Cheala *Sociology of Family Life* oraz współczesne opracowania dotyczące funkcji rodziny w perspektywie interdyscyplinarnej.

Podstawową metodą badawczą jest jakościowa analiza treści. W ramach badania przypisano fragmenty tekstu adhortacji *Familiaris consortio* do klucza kategoryzacyjnego zawierającego sześć funkcji rodziny według Cheala (Tabela 1).

Tabela 1. Klucz kategoryzacyjny złożony z sześciu funkcji rodziny według Cheala

Funkcje rodziny według Davida Cheala	Punkty <i>Familiaris consortio</i>
Fizyczna opieka i utrzymanie członków grupy	
Dodawanie nowych członków poprzez prokreację lub adopcję	
Socjalizacja dzieci	
Kontrola społeczna nad członkami	
Produkcja, dystrybucja i konsumpcja dóbr i usług	
Podtrzymywanie motywacji i morale poprzez miłość	

Źródło: *Opracowanie własne.*

Procedura badawcza obejmuje następujące etapy:

- identyfikację fragmentów FC odnoszących się bezpośrednio lub pośrednio do funkcji rodziny,
- przypisanie zidentyfikowanych fragmentów do odpowiednich funkcji wykorzystując klucz kategoryzacyjny (tabela 1),

³¹ Jan Paweł II, *Adhortacja apostolska Familiaris consortio*, Libreria Editrice Vaticana, 1981, https://www.vatican.va/content/john-paul-ii/pl/apost_exhortations/documents/hf_jp-ii_exh_19811122_familiaris-consortio.html.

- identyfikację potencjalnych fragmentów nieobjętych schematem Cheala jako reprezentujących dodatkowe funkcje,
- analizę sposobu przedstawienia poszczególnych funkcji w adhortacji,
- syntezę wyników badania wraz ze sformułowaniem odpowiedzi na pytanie badawcze dotyczące korespondencji funkcji rodziny w adhortacji z koncepcją Cheala.

Dokonując krytyki ram metodologicznych niniejszej pracy, należy zaznaczyć, że mocne strony zastosowanej metody obejmują możliwość obiektywnej analizy dokumentu tekstowego poprzez przyjęty klucz kategoryzacyjny (Tabela 1), porównywalność wyników z innymi badaniami wykorzystującymi podobne ramy teoretyczne i transparentność procedury badawczej umożliwiającą powtórzenie badania³² (Silverman, 2012). Słabe strony to analiza jednego dokumentu, co może prowadzić do niepełnego obrazu nauczania kościelnego o funkcjach rodziny. Kolejnym minusem zastosowanej metody jest potencjalna subiektywność w procesie przypisywania fragmentów dokumentu watykańskiego poszczególnym funkcjom zawartym w kluczu kategoryzacyjnym (Juszczyk, 2013). Trzecią słabością jest statyczny charakter analizy, który nie uwzględnia ewolucji myśli teologicznej na temat rodziny. Wziąwszy powyższą krytykę pod uwagę należy stwierdzić, że zastosowanie metody jakościowej analizy treści w niniejszej pracy jest uzasadnione charakterem materiału badawczego oraz celem badawczym. Dodatkowo należy ocenić pozytywnie trafność doboru procedury badawczej.

Artykuł składa się z pięciu części. We wprowadzeniu przedstawiono kontekst badawczy oraz zidentyfikowano lukę badawczą. W części metodologicznej scharakteryzowano przyjęte podejście badawcze. W sekcji wyników zaprezentowano analizę funkcji rodziny w adhortacji, uporządkowaną według kategorii Cheala. W dyskusji zinterpretowano wyniki w kontekście teorii Cheala oraz omówiono implikacje dla nauk o rodzinie. W podsumowaniu dokonano syntezy głównych ustaleń i wskazano kierunki dalszych badań. Bibliografia zawiera wykorzystane źródła.

³² D. Silverman, *Interpretacja danych jakościowych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, 2012.

Wyniki badania

Analiza treści adhortacji *Familiaris consortio* pozwoliła na identyfikację sześciu funkcji rodziny wyróżnionych przez Davida Cheala. Całkowita liczba punktów w FC to 86. Liczba unikalnych punktów przypisanych do co najmniej jednej funkcji to 57. Liczba punktów nieprzypisanych do żadnej funkcji rodziny to 29. Zestawienie zbiorcze w poniższej tabeli.

Tabela 2. Funkcje rodziny według Davida Cheala a ich reprezentacja w *Familiaris consortio*

Funkcje rodziny według Davida Cheala	Punkty <i>Familiaris consortio</i>	Ilość punktów w FC	% względem przypisanych (N=57)	% względem wszystkich (N=86)
Fizyczna opieka i utrzymanie członków grupy	6, 21, 24, 26, 27, 44, 46, 77, 85	9	15,79%	10,47%
Dodawanie nowych członków poprzez prokreację lub adopcję	14, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 41, 43, 44, 46	14	24,56%	16,28%
Socjalizacja dzieci	12, 14, 15, 21, 25, 26, 36, 37, 38, 39, 40, 42, 43, 45, 46, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 59, 60, 61, 66	25	43,86%	29,07%
Kontrola społeczna nad członkami	6, 7, 20, 21, 37, 44, 47, 51, 58, 63	10	17,54%	11,63%
Produkcja, dystrybucja i konsumpcja dóbr i usług	6, 23, 25, 37, 45, 46, 47, 48, 77, 85	10	17,54%	11,63%
Podtrzymywanie motywacji i morale poprzez miłość	11, 12, 13, 15, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 37, 43, 49, 50, 58, 63, 64	17	29,82%	19,77%

Punkty nieprzypisane	1, 2, 3, 4, 5, 8, 9, 10, 16, 62, 65, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 86	29	N/A	33,72%
---------------------------------	---	----	-----	--------

Źródło: Opracowanie własne.

Na podstawie analizy dokumentu *Familiaris consortio* dokonano charakterystyki każdej funkcji rodziny według Davida Cheala.

Fizyczna opieka i utrzymanie członków grupy (15,79%). Dokument w punkcie 26 stwierdza, że „szczególną troską winno być otoczone dziecko”, szczególnie małe, chore, cierpiące lub upośledzone. W punkcie 27 podkreśla znaczenie osób starszych w rodzinie, które „mają charyzmat przekraczania barier między pokoleniami”. Punkt 44 mówi o „różnych dziełach służby społecznej, zwłaszcza dla ubogich”, a punkt 46 formułuje podstawowe prawa rodziny, w tym „prawo do uzyskania zabezpieczenia fizycznego, społecznego, politycznego, ekonomicznego”. Punkt 77 wymienia rodziny w szczególnych trudnościach, takie jak emigranci, więźniowie, uchodźcy, podczas gdy punkt 85 odnosi się do osób „pozbawionych rodziny” żyjących w skrajnym ubóstwie³³.

Dodawanie nowych członków poprzez prokreację lub adopcję (24,56%). Punkt 14 określa dzieci jako „najcenniejszy dar małżeństwa”, a punkt 28 mówi o powołaniu do „szczególnego uczestnictwa w miłości Boga Stwórcy poprzez współpracę w przekazywaniu życia ludzkiego”. Punkty 29–35 szczegółowo omawiają nauczanie Kościoła o odpowiedzialnym rodzicielstwie i regulacji poczęć. Punkt 41 zachęca do adopcji: „rodziny chrześcijańskie winna ożywiać większą gotowość do adopcji i przysposobienia dzieci pozbawionych rodziców”. Punkt 30 potwierdza, że „Kościół opowiada się za życiem”, odrzucając „wszystkie poczynania rządów zmierzające do ograniczania wolności małżonków w podejmowaniu decyzji co do potomstwa”.

Socjalizacja dzieci (43,86%). Punkt 36 stwierdza, że rodzice są „pierwszymi i głównymi wychowawcami” dzieci, a punkt 37 mówi o wychowaniu „do istotnych wartości życia ludzkiego”. Punkt 38 opisuje sakrament małżeństwa jako konsekrację „do prawdziwie chrześcijańskiego wychowania dzieci”. Punkt 39 przedstawia rodzinę jako miejsce

³³ Zob. R. Marszałek, *Rodzina w społecznym systemie opieki nad pacjentem w stanie terminalnym*, [w:] U. Bejma, M. Iżycki, L. Szot (red.), *Instytucje wsparcia społecznego wobec aktualnych problemów*, 2024, s. 145–157.

„pierwszego doświadczenia Kościoła”, gdzie dzieci „stopniowo wprowadzane w tajemnicę zbawienia”. Punkty 51–54 omawiają rodzinę jako „wspólnotę wierzącą i ewangelizującą”, a punkty 59–61 szczegółowo opisują modlitwę rodzinną i wychowanie do modlitwy. Punkt 66 omawia przygotowanie młodych do małżeństwa jako proces „stopniowy i ciągły”.

Kontrola społeczna nad członkami (17,54%). Punkt 7 mówi o „zaciemnianiu podstawowych wartości” i potrzebie „krytycznego sumienia kultury rodzinnej”. Punkt 20 podkreśla nierozzerwalność małżeństwa jako „podstawowy obowiązek Kościoła”. Punkt 37 opisuje wychowanie do „właściwej wolności wobec dóbr materialnych” i „prawdziwej sprawiedliwości”. Punkt 51 mówi o „posłuszeństwie wierze” wymaganym od małżonków chrześcijańskich. Punkt 58 omawia sakrament pokuty jako „istotny element zadania uświęcenia rodziny”. Punkt 63 przedstawia „nowe przykazanie miłości” jako przewodnik dla rodzin chrześcijańskich.

Produkcja, dystrybucja i konsumpcja dóbr i usług (17,54%). Punkt 23 omawia „równą godność i odpowiedzialność mężczyzny i kobiety” w kontekście pracy zawodowej i domowej. Punkt 25 podkreśla znaczenie pracy ojca dla „równego rozwoju wszystkich członków rodziny”. Punkt 45 mówi o obowiązku społeczeństwa „zabezpieczenia wszelkiej pomocy gospodarczej, społecznej, pedagogicznej”. Punkt 46 formułuje szczegółową kartę praw rodziny, w tym „prawo do godziwego życia i umierania”, „prawo do mieszkania”, „prawo do godziwej rozrywki”. Punkty 47–48 omawiają zadania społeczne rodziny chrześcijańskiej, w tym „współpracę w tworzeniu nowego ładu międzynarodowego”.

Podtrzymywanie motywacji i morale poprzez miłość (29,82%). Punkt 11 stwierdza, że „miłość jest podstawowym i wrodzonym powołaniem każdej istoty ludzkiej”. Punkt 18 opisuje miłość jako „wewnętrzną zasadę, trwałą moc i cel ostateczny” rodziny. Punkty 19–20 szczegółowo omawiają komunie małżeńską i jej nierozzerwalność. Punkt 21 mówi o szerszej komunii rodzinnej opartej na „więzach ciała i krwi” rozwijanych przez „głębsze więzi ducha”. Punkt 37 omawia wychowanie do miłości jako „dar z siebie”. Punkt 43 opisuje życie rodzinne jako „doświadczenie komunii i uczestnictwa”. Punkty 63–64 przedstawiają rodzinę jako wspólnotę realizującą „nowe przykazanie miłości”.

Badanie ujawniło, że w *Familiaris consortio* ujawniają się funkcje rodziny, które trudno przypisać do typowo socjologicznej koncepcji Cheala. Funkcje te mają charakter teologiczny i eklezjalny wykraczający poza świeckie ujęcie instytucji rodziny, co zaprezentowano w Tabeli

3. Należy podkreślić, że identyfikacja dodatkowych funkcji nie była głównym celem badania, lecz wynikała w trakcie analizy dokumentu. Dlatego też omówienie dodatkowych funkcji rodziny ma charakter uzupełniający i nie stanowi przedmiotu szczegółowej analizy.

Tabela 3. Dodatkowe funkcje rodziny w *Familiaris consortio* niewystępujące w klasyfikacji Cheala

Dodatkowe funkcje	Punkty FC	Liczba punktów	% względem wszystkich (N=86)
Sakramentalno-liturgiczna	13, 56, 57, 67	4	4,65%
Eklezjalna (budowania Kościoła)	15, 49, 50	3	3,49%
Ewangelizacyjna	2, 52, 54	3	3,49%
Eschatologiczno-prorocza	16, 48, 86	3	3,49%
Duszpasterska	65, 69-84	17	19,77%

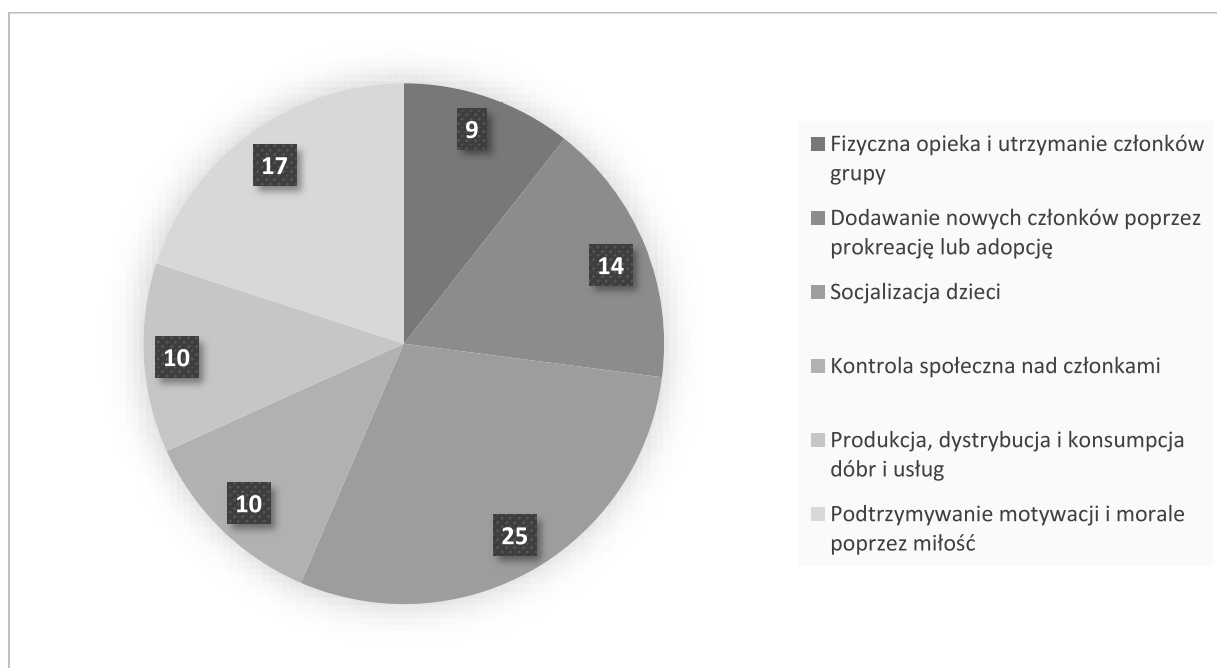
Źródło: Opracowanie własne.

Funkcja sakramentalno-liturgiczna (4 punkty) podkreśla nadprzyrodzony charakter małżeństwa jako jednego z siedmiu sakramentów, którego źródłem uświęcenia jest łaska sakramentalna przekazywana przez obrzędy liturgiczne. **Funkcja eklezjalna** (3 punkty) przedstawia rodzinę jako „Kościół domowy” aktywnie uczestniczący w budowaniu Mistycznego Ciała Chrystusa, co wykracza poza społeczną funkcję integracji. **Funkcja ewangelizacyjna** (3 punkty) czyni z rodziny podmiot misji Kościoła, odpowiedzialny za głoszenie Dobrej Nowiny, co nie ma odpowiednika w świeckiej socjologii. **Funkcja eschatologiczno-prorocza** (3 punkty) nadaje rodzinie wymiar znaku Królestwa Bożego i perspektywę wieczności, co jest obce sekularnej analizie instytucji społecznych. **Funkcja duszpasterska** (17 punktów), która jest najliczniej reprezentowana, czyni z rodziny zarówno podmiot, jak i przedmiot troski duszpasterskiej Kościoła, co stanowi specyficzenie kościelne podejście do życia rodzinnego.

Dyskusja

Wyniki badania potwierdzają, że adhortacja *Familiaris consortio* zawiera wszystkie funkcje rodziny wyróżnione przez Davida Cheala. Jednocześnie ujawniają różnice w sposobie konceptualizacji tych funkcji. Wynika to ze specyfiki perspektywy teologiczno-pastoralnej w porównaniu z podejściem czysto socjologicznym. Ponadto z proporcji przypisanych funkcji rodziny wynika ich priorytetyzacja, co widać na poniższym wykresie.

Wykres 1. Proporcja funkcji rodziny w FC skategoryzowana według koncepcji Cheala

Źródło: Opracowanie własne.

Analiza ilościowa ujawniła wyraźną hierarchię funkcji rodziny w adhortacji w ujęciu Davida Cheala. Funkcja socjalizacyjna zdominowała dokument (43,86% punktów przypisanych), co odzwierciedla centralne miejsce wychowania w chrześcijańskiej wizji rodziny. Uzyskany wynik koresponduje z ustaleniami badaczy z zakresu socjologii religii i rodziny, którzy empirycznie potwierdzają kluczową rolę wychowawczą rodziny. Przykładowo, Christian Smith w swoich badaniach dowiódł, że rodzice są najważniejszym czynnikiem wpływającym na życie religijne i duchowe adolescentów, znacznie przewyższając rolę rówieśników czy instytucji³⁴. Podobnie, prace ilościowe W. Bradforda Wilcoxa pokazują, że zaangażowanie religijne ojców i matek oraz stabilność małżeństwa mają bezpośredni, pozytywny wpływ na dobrostan dzieci,

³⁴ C. Smith, M.L. Denton, *Soul searching: The religious and spiritual lives of American teenagers*, Oxford University Press, 2005.

ich wyniki w nauce i unikanie zachowań ryzykownych³⁵. Również w polskim kontekście badania nad młodzieżą podkreślają złożoność jej relacji z otoczeniem, wskazując na środowisko rodzinne jako kluczowy, choć nie jedyny, czynnik w procesie socjalizacji³⁶.

Funkcja podtrzymywania motywacji i morale poprzez miłość (29,82%) oraz funkcja prokreacyjna (24,56%) zajmują drugą pozycję, podkreślając znaczenie miłości jako fundamentu życia rodzinnego oraz świętości życia ludzkiego. Wysoka ranga funkcji związanych z podtrzymywaniem więzi przez miłość oraz z prokreacją, ujawniona w analizie, znajduje uzasadnienie w dorobku myślicieli reprezentujących różne dyscypliny naukowe. Filozoficzną podstawę dla prymatu miłości dostarczają prace Dietricha von Hildebranda, który w personalistycznym ujęciu analizował małżeństwo jako głęboką wspólnotę osób (*communio personarum*), której fundamentem jest wzajemny, bezinteresowny dar³⁷. Z kolei na płaszczyźnie socjologicznej, badania Mary Eberstadt wskazują na ścisły związek między osłabieniem funkcji prokreacyjnej w rodzinie a negatywnymi zjawiskami społecznymi, takimi jak spadek dzietności i pogłębiająca się sekularyzacja³⁸. Co więcej, empiryczne potwierdzenie dla znaczenia funkcji motywacyjnej odnaleźć można w psychologii. Długoletnie badania Johna Gottmana nad relacjami dowodzą, że stabilność i satysfakcja w związku zależą od jakości przyjaźni i wsparcia emocjonalnego, co stanowi naukowe odzwierciedlenie roli miłości w podtrzymywaniu morale rodziny³⁹. Tym samym, perspektywa filozoficzna, socjologiczna i psychologiczna, mimo odmiennych metodologii, zbiegają się w uznaniu miłości i prokreacji za fundamentalne filary życia rodzinnego.

Pozostałe funkcje: kontrola społeczna i funkcja ekonomiczna (po 17,54%) oraz opieka fizyczna (15,79%), mają mniejsze znaczenie w strukturze dokumentu. Mimo zidentyfikowanych obszarów zbieżności, analiza ujawniła różnice w sposobie konceptualizacji funkcji rodziny. Różnice antropologiczne stanowią najgłębszą linię podziału. David Cheal, wpisując się w tradycję socjologii pozytywistycznej, traktuje funkcje rodziny jako empirycznie obserwowalne wzorce zachowań społecznych⁴⁰ (Cheal, 1991). Natomiast FC opiera się na

³⁵ W.B. Wilcox, *Soft patriarchs, new men: How Christianity shapes fathers and husbands*, University of Chicago Press, 2004.

³⁶ B. Łukaszewski, *Współczesna młodzież w relacjach z otoczeniem*, Polihymnia, 2022.

³⁷ D. Hildebrand, *Małżeństwo*, Wydawnictwo W drodze, 2017.

³⁸ M. Eberstadt, *How the West really lost God: A new theory of secularization*, Templeton Press, 2013.

³⁹ J.M. Gottman, N. Silver, *The seven principles for making marriage work*, Three Rivers Press, 1999.

⁴⁰ D. Cheal, *Family and the State of Theory*, University of Toronto Press, 1991, DOI: <https://doi.org/10.3138/9781487571870>.

antropologii chrześcijańskiej postrzegającej człowieka jako obraz Boga powołanego do życia w komunii miłości (FC 22–24, 28).

Różnice w konceptualizacji miłości są szczególnie znaczące. Cheal traktuje miłość instrumentalnie jako mechanizm psychologiczny zapewniający kohezję grupy rodzinnej⁴¹. Adhortacja (FC 11, 18) przedstawia miłość jako „podstawowe i wrodzone powołanie każdej istoty ludzkiej” oraz „wewnętrzną zasadę, trwałą moc” rodziny. Funkcja socjalizacyjna również różni się zakresem. Cheal koncentruje się na przekazie norm społecznych, podczas gdy adhortacja (FC 36–39) znacznie rozszerza zakres o formację religijną, duchową oraz moralną.

Odkryciem badania jest identyfikacja dodatkowych funkcji rodziny, które nie mieszczą się w klasyfikacji Cheala. Funkcja duszpasterska (19,77% dokumentu) dominuje wśród nich, czyniąc z rodziny zarówno podmiot, jak i przedmiot troski duszpasterskiej Kościoła. Funkcje sakramentalno-liturgiczna, eklezjalna, ewangelizacyjna i eschatologiczno-prorocza (po 3,49–4,65%) wprowadzają wymiary całkowicie obce sekularnej socjologii. Tymi wymiarami są: rodzina jako narzędzie łaski Bożej, „Kościół domowy”, podmiot misji ewangelizacyjnej oraz znak Królestwa Bożego.

Implikacje teoretyczne wskazują na potrzebę rozszerzenia klasycznych koncepcji funkcjonalnych o wymiar religijny, szczególnie w analizach społeczeństw o silnej tożsamości religijnej. Należy ocenić, że koncepcja funkcjonalna rodziny Davida Cheala, choć użyteczna analitycznie, okazuje się niewystarczająca dla pełnego opisu funkcji rodziny w perspektywie teologicznej. Implikacje praktyczne obejmują możliwości wykorzystania wyników niniejszej pracy w duszpasterstwie rodzin, polityce społecznej, która uwzględnia oczekiwania społeczności religijnych oraz edukacji przygotowującej do życia w rodzinie.

Zakończenie

Przeprowadzono analizę funkcji rodziny w adhortacji *Familiaris consortio* Jana Pawła II poprzez pryzmat sześciokategoryjnej klasyfikacji Davida Cheala. Analiza wykazała wysoką kompatybilność w stosowaniu koncepcji Cheala w analizie FC. Należy jednak podkreślić, że ujawniły się różnice w sposobie konceptualizacji funkcji oraz zidentyfikowano dodatkowe funkcje, które są specyficzne dla perspektywy teologiczno-pastoralnej. Odpowiedź na pytanie

⁴¹ D. Cheal, *'Showing them you love them': Gift giving and the dialectic of intimacy*, *The Sociological Review*, 35(1), 1987, s. 150–169, DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1467-954X.1987.tb00007.x>,

badawcze wskazuje, że funkcje rodziny w adhortacji korespondują z koncepcją Cheala na poziomie strukturalnym, jednak różnią się na poziomie treściowym i celowościowym.

Najważniejsze ustalenia empiryczne i zarazem *novum* niniejszego opracowania obejmują potwierdzenie obecności wszystkich sześciu funkcji Cheala w adhortacji oraz określenie ich hierarchii: socjalizacja dzieci (43,86% punktów przypisanych), podtrzymywanie motywacji przez miłość (29,82%), funkcja prokreacyjna (24,56%), kontrola społeczna i funkcja ekonomiczna (po 17,54%) oraz opieka fizyczna (15,79%). Jednocześnie zidentyfikowano pięć dodatkowych funkcji teologicznych (34,88% całego dokumentu), z dominującą funkcją duszpasterską (19,77%). Zatem należy uznać, że przeprowadzone badanie zrealizowało założone cele.

Znaczenie teoretyczne wyników polega na ukazaniu możliwości oraz ograniczeń zastosowania socjologicznych teorii funkcjonalnych do analizy dokumentów o charakterze religijnym. Badanie dowodzi, że koncepcja Cheala stanowi użyteczne narzędzie analityczne, jednak wymaga rozszerzenia o wymiar duchowy dla pełnego opisu funkcji rodziny w tradycjach o silnej tożsamości religijnej. Innymi słowy badanie potwierdza, że rodzina jako instytucja społeczna charakteryzuje się złożonością wymagającą interdyscyplinarnego podejścia badawczego. Integracja perspektyw socjologicznej i teologicznej prowadzi do pełniejszego rozumienia roli rodziny we współczesnym świecie, łącząc naukową analizę z wartościami transcendentnymi. W związku z tym należy podnieść, że niniejsze badanie przyczynia się do rozwoju interdyscyplinarnego dialogu między socjologią rodziny, naukami o rodzinie a teologią małżeństwa i rodziny.

Słabością pracy jest, że ogranicza się do jednego dokumentu Magisterium, jednej tradycji religijnej oraz typologii funkcji rodziny autorstwa jednego badacza. Zatem dalsze badania powinny objąć szerszy zakres dokumentów kościelnych. Wskazane jest również przeprowadzenie analizy porównawczej z innymi tradycjami religijnymi oraz wykorzystanie alternatywnych koncepcji teoretycznych dotyczących funkcji rodziny.

BIBLIOGRAFIA

1. Adamski A., Kościół a obraz rodziny w mediach. *Cywilizacja*, 34, 2010, s. 172–183.
2. Bajda J., *Etyczny profil adhortacji apostolskiej Familiaris consortio*. *Teologia i Moralność*, 6(1), 2011, s. 7–24, DOI: <https://doi.org/10.14746/tim.2011.9.1.1>.
3. Bierzyński T. (2024). Media i AI jako katalizatory zmian społecznych w kontekście nauk o rodzinie. *Spoleczeństwo-kultura-wartości. Studium społeczne*, 26, s. 12–22.
4. Cheal D., 'Showing them you love them': Gift giving and the dialectic of intimacy, *The Sociological Review*, 35(1), 1987, s. 150–169, DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1467-954X.1987.tb00007.x>.
5. Cheal D., *Family and the State of Theory*. University of Toronto Press, 1991, DOI: <https://doi.org/10.3138/9781487571870>.
6. Cheal D., *Sociology of family life*, Palgrave Macmillan, 2002.
7. Davidson J.R., *Early pastoral theology: Patristic family counseling structures within first and second century Christianity* (Doctoral dissertation, Vrije Universiteit Amsterdam), 2023, DOI: <https://doi.org/10.5463/thesis.338>.
8. Dermott E., Fowler T.M., *What is a family and why does it matter?* *Social Sciences*, 9(5), Article 83, 2022, DOI: <https://doi.org/10.3390/socsci9050083>.
9. Dyduch J., *Wiodące idee adhortacji apostolskiej Familiaris consortio*, *Polonia Sacra*, 20(1), 2016, s. 127–140, DOI: <https://doi.org/10.15633/ps.1597>.
10. Dyduch, J., *Małżeństwo i rodzina w optyce dokumentów III Nadzwyczajnego Synodu Biskupów*, *Polonia Sacra*, 20(1), 2016, s. 141–156, DOI: <https://doi.org/10.15633/ps.1598>.
11. Eberstadt M., *How the West really lost God: A new theory of secularization*, Templeton Press. 2013.
12. Giddens A., *Sociology* (5th ed.), Polity Press, 2006.
13. Gottman J.M., Silver N., *The seven principles for making marriage work*, Three Rivers Press, 1999.
14. Hildebrand D., *Małżeństwo*, Wydawnictwo W drodze. 2017.
15. Jan Paweł II, *Adhortacja apostolska Familiaris consortio*, Libreria Editrice Vaticana, 1981, https://www.vatican.va/content/john-paul-ii/pl/apost_exhortations/documents/hf_jp-ii_exh_19811122_familiaris-consortio.html.
16. Juszczak S., *Badania jakościowe w naukach społecznych: Szkice metodologiczne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2013.

17. Kroczek P., *O możliwościach ekumenicznej współpracy katolików i luteranów nad kształtowaniem decyzji ustawodawcy polskiego w dziedzinie małżeństwa i rodziny*, *Polonia Sacra*, 17(2), 2013, s. 159–175.
18. Łukaszewski B., Szot L., Kalinowski M., Podolski A., *The value of family in the context of the frequency of Internet use by Polish youth – communication barriers and problems*, *Archives of Budo: Journal of Innovative Agonology* (20)2024, s. 241–249.
19. Łukaszewski B., *Współczesna młodzież w relacjach z otoczeniem*, Polihymnia, 2022.
20. Marszałek R., *Rodzina w społecznym systemie opieki nad pacjentem w stanie terminalnym* [w:] U. Bejma, M. Iżycki, L. Szot (red.), *Instytucje wsparcia społecznego wobec aktualnych problemów*, s. 145–157, Wydawnictwo Jedność, 2024.
21. Morgan D.H.J., *Rethinking family practices*, Palgrave Macmillan, 2011.
22. Murdock G.P., *Social structure*, Free Press, 1949.
23. Parsons T., *The social system*, Routledge, 1951.
24. Silverman, D., *Interpretacja danych jakościowych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, 2012.
25. Smart C., *Personal life: New directions in sociological thinking*, Polity Press, 2007.
26. Smith C., Denton, M.L., *Soul searching: The religious and spiritual lives of American teenagers*, Oxford University Press, 2005.
27. Tyszka Z., *Socjologia rodziny*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1974.
28. Wilcox W.B., *Soft patriarchs, new men: How Christianity shapes fathers and husbands*, University of Chicago Press, 2004.

Niepełnosprawność w perspektywie wielokulturowości – implikacje dla kształcenia pedagogów społecznych

Streszczenie

Polska z kraju emigracyjnego stała się już krajem imigracyjnym, z kraju względnie jednorodnego narodowościowo i kulturowo staje się krajem wielokulturowym. Osoby z niepełnosprawnościami migrujące do naszego kraju doświadczają kumulacji problemów związanych z niepełnosprawnością, pobytem w obcym kraju, barierami językowymi i kulturowymi. W pracy opiekuńczej i wychowawczej z osobami postrzeganymi w kategoriach „inności” kluczową rolę, obok kompetencji merytorycznych, odgrywają kompetencje międzykulturowe. W perspektywie wielokulturowości społeczeństwa naszego kraju zasadnym staje się pytanie o przygotowanie zawodowe pedagogów społecznych, pracujących w różnych środowiskach wychowawczych z dziećmi, młodzieżą i osobami dorosłymi, do niesienia szeroko rozumianej pomocy i wsparcia osobom z niepełnosprawnościami odmiennym kulturowo.

W niniejszym artykule autorka analizuje przemiany zachodzące w strukturze społeczeństwa polskiego, pojęcie niepełnosprawności oraz wybrane problemy osób z niepełnosprawnościami, w szczególności osób, które są (lub mogą być) postrzegane w kategoriach odmienności kulturowej, a także problematykę kompetencji międzykulturowych pedagogów społecznych traktowanych jako niezbędny element kwalifikacji zawodowych uzyskiwanych w procesie kształcenia formalnego.

Słowa kluczowe: niepełnosprawność, wielokulturowość, odmienność kulturowa, kompetencja międzykulturowa, kształcenie pedagogów społecznych

Disability from a multicultural perspective – implications for the professional training of social educators

Summary

Poland has undergone a transition from a country of emigration to a country of immigration, and from a country that was once relatively homogeneous in terms of nationality and culture to a multicultural country. People with disabilities, who migrate to our country, experience the accumulation of problems related to their disability while living in a foreign country, as well as language and cultural barriers. Intercultural competences of social educators play a key role alongside with their professional competences in caregiving and educational work, which they provide to people perceived as “the other ones.” In view of the multicultural nature of our society, it is reasonable to ask if the professional preparation of social educators, who work in various educational environments ranging from children, young people and adults, equips them with adequate skills to provide people with disabilities from other cultures broadly understood assistance and support.

In this article, the author analyses changes taking place in the structure of Polish society, the notion of disability and selected problems of people with disabilities, in particular those who are (or may be) perceived as culturally diverse, as well as the issue of intercultural competences of social educators regarded as an indispensable component of their professional qualifications obtained in the process of formal education.

Keywords: disability, multiculturalism, cultural diversity, intercultural competence, professional training of social educators

Wprowadzenie

Niepełnosprawność jest problemem społecznym, gdyż dotyka ponad 14,3% ludności naszego kraju⁴². Oznacza to, że ok. 5,4 mln obywateli doświadcza trudności i problemów będących

⁴² Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2021. Starzenie się ludności Polski w świetle wyników narodowego spisu powszechnego ludności i mieszkań 2021, GUS, Warszawa 2023, s. 49,

wynikiem ograniczeń wynikających ze stanu zdrowia⁴³, z tego blisko 64% są to osoby niepełnosprawne⁴⁴ prawnie (3,47 mln), co oznacza, iż posiadają aktualne orzeczenie o niepełnosprawności wydane przez upoważniony do tego organ. Naruszenie sprawności organizmu może generować różnego rodzaju zaburzenia rozwojowe dzieci i młodzieży w sferze psychofizycznej, emocjonalnej, społecznej i intelektualnej, a w przypadku osób dorosłych z niepełnosprawnością może także powodować ograniczenia aktywności w sferze rodzinnej, zawodowej, społecznej, edukacyjnej i towarzyskiej. Wymienione ograniczenia aktywności mogą być także udziałem opiekunów tych osób i pozostałych członków rodziny. Wynikają one na przykład z potrzeby zapewnienia przez rodzinę właściwej opieki osobom zależnym, które wymagają całodobowej opieki. Rodzi to często konieczność szukania wsparcia i pomocy oraz korzystania z opieki i pomocy instytucjonalnej. Problemy te przybierają na sile w przypadku osób z niepełnosprawnościami postrzeganymi w kategoriach odmienności kulturowej, tj. migrantów, uchodźców, ale także współobywateli należący do mniejszości narodowych, etnicznych i religijnych, gdy do trudności wynikających z ograniczonej sprawności fizycznej i/lub psychicznej, stanowiących przyczynę niepełnosprawności, dochodzą także problemy natury społecznej i kulturowej.

Warto zwrócić uwagę na fakt, że wielu cudzoziemców wybiera właśnie Polskę jako ten kraj, w którym pragną się osiedlić. W 2018 roku Marta Anacka i Anna Janicka prognozowały, że w ciągu najbliższych dziesięciu lat Polska stanie się krajem o ujemnym saldzie migracji –

https://stat.gov.pl/files/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/6536/3/1/1/starzenie_sie_ludnosci_polski_n_sp_2021.pdf, dostęp: 05.11.2025.

⁴³ Ibidem; zgodnie z metodologią przyjętą przy realizacji NSP 2021, „osoby niepełnosprawne (z niepełnosprawnościami) są to takie osoby, które posiadają odpowiednie orzeczenie wydane przez organ do tego uprawniony lub osoby, które takiego orzeczenia nie posiadają, lecz ich sprawność fizyczna, psychiczna lub umysłowa trwale lub okresowo utrudnia, ogranicza lub uniemożliwia wykonywanie codziennych czynności, naukę, pracę oraz pełnienie ról społecznych. Statystyczny podział zbiorowości osób niepełnosprawnych wyróżnia dwie podstawowe grupy: osoby niepełnosprawne prawnie, tj. takie, które posiadały odpowiednie, aktualne orzeczenie wydane przez organ do tego uprawniony (niezależnie od tego czy wydane do celów rentowych, czy pozarentowych)” oraz „osoby niepełnosprawne wyłącznie biologicznie, tj. takie, które nie posiadały orzeczenia, ale odczuwały całkowicie, poważnie lub umiarkowanie ograniczoną zdolność do wykonywania czynności podstawowych dla ich wieku”.

⁴⁴ Współcześnie, w literaturze przedmiotu, coraz częściej używa się pojęcia „osoba z niepełnosprawnością”, w naukach medycznych oraz w przepisach prawnych wszechobecny jest termin „osoba niepełnosprawna”. Z uwagi na prezentację prawnych i statystycznych definicji niepełnosprawności, w niniejszym artykule terminy te używane są zamiennie.

z kraju emigracyjnego staniemy się krajem imigracyjnym, o przewadze napływu ludności nad jej odpływem. Prognoza spełniła się szybciej niż przywidywały autorki, gdyż w 2024 roku saldo migracji zagranicznych na pobyt stały wyniosło 9,3 tys., przy czym liczba imigracji osiągnęła poziom 19,5 tys., natomiast emigracji 10,2 tys.⁴⁵. Polska z kraju emigracyjnego stała się już krajem imigracyjnym, z kraju względnie jednorodnego narodowościowo i kulturowo staje się krajem wielokulturowym. Anacka i Janicka szacowały, iż w 2060 roku Polska będzie liczyła nieco ponad 33 mln mieszkańców, wśród których 14% (około 4 mln) będą stanowili cudzoziemcy: „Polska z kraju niemal homogenicznego etnicznie, jakim była w 2015 roku, stanie się w perspektywie 2060 krajem podobnym pod tym względem do dzisiejszej Holandii, Francji, Wielkiej Brytanii czy Niemiec”⁴⁶.

Najnowsze prognozy GUS wskazują, że w 2060 roku przewidywana liczba ludności Polski wyniesie 28,6 mln (przy założeniu niskiej dzietności na poziomie z 2024 r.)⁴⁷. Wobec stale zwiększającej się liczby migrantów osiedlających się w Polsce, powyższe wskaźniki w niedługim czasie mogą znacząco przewyższać założenia prognozy Anackiej i Janickiej. W perspektywie wielokulturowości społeczeństwa naszego kraju zasadnym staje się pytanie o przygotowanie pracowników instytucji zajmujących się udzielaniem szeroko rozumianej pomocy i wsparcia osobom z niepełnosprawnościami i ich rodzinom, aby pomoc ta była kompetentna kulturowo. Potrzeba udzielenia pomocy tej grupie osób rodzi nowe wyzwania dla działalności pomocowej, realizowanej przez różne instytucje, a w szczególności dla zatrudnionych w nich pedagogów społecznych.

W obowiązującej w naszym kraju klasyfikacji zawodów i specjalności na potrzeby rynku pracy nie znajdziemy zawodu pedagoga społecznego⁴⁸. Kim zatem jest pedagog społeczny, na jakich stanowiskach jest zatrudniany, jeśli formalna klasyfikacja zawodów nie uwzględnia takiego

⁴⁵ *Sytuacja demograficzna Polski do 2024 roku*, GUS, Warszawa 2025, s. 12, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/ludnosc/sytuacja-demograficzna-polski-do-2024-r-40,5.html>, dostęp: 19.10.2025.

⁴⁶ M. Anacka, A. Janicka, *Prognoza ludności dla Polski na podstawie ekonometrycznej prognozy strumieni migracyjnych*, „Wiomości Statystyczne” nr 8(687), 2018, s. 21–22.

⁴⁷ *Symulacja liczby ludności do 2060 r. (opracowanie eksperymentalne)*, GUS, Warszawa 06.11.2025, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/prognoza-ludnosci/symulacja-liczby-ludnosci-do-2060-r-opracowanie-eksperymentalne,17,1.html>, dostęp: 05.11.2025.

⁴⁸ Rozporządzenie Ministra Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej z dnia 21 października 2025 r. w sprawie klasyfikacji zawodów i specjalności na potrzeby rynku pracy, Dz.U. 2025 poz. 1534, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20250001534/O/D20251534.pdf>, dostęp: 14.11.2025.

zawodu? Jak podkreśla Helena Radlińska, jego cechą dystynktywną jest odniesienie do procesu wychowania: „wychowanie – stanowi dziedzinę wyraźnie nastawioną na cele jutrzejsze. Jeden z najwybitniejszych Polaków określił trafnie, że polityk buduje z materiałów, które są do rozporządzania, zużywając nawet najlichsze, ale ktoś musi robić cegły. Ta rola przypada nie tylko wychowaniu, owszem – jest ono raczej działaniem pomocniczym, które uruchamia istniejące wartości, uprzystępnia je, czyni z nich narzędzia dalszego trudu. Wychowanie jest tylko częścią tworzenia kultury. Posiada jednak własne pole twórczości. Istotę jej stanowi wydobywanie wartości jednostek i grup ludzkich w celu wprowadzenia w życie odwiecznego dążenia do doskonałości”⁴⁹.

Pedagogiem społecznym jest każdy profesjonalista pracujący w różnych środowiskach wychowawczych, wykonujący pracę ukierunkowaną na pomoc i wsparcie osób potrzebujących, w tym osób z niepełnosprawnościami. Obok pedagogów, wychowawców i nauczycieli zatrudnionych w instytucjach systemu oświaty, należy tutaj wymienić także pracowników instytucji systemu wspierania rodziny i pieczy zastępczej, w tym wychowawców placówek opiekuńczo-wychowawczych, asystentów rodziny⁵⁰ oraz pracowników systemu pomocy społecznej, w szczególności pracowników socjalnych realizujących pracę socjalną rozumianą jako środowiskowa działalność pedagogiczna, jako działanie wychowawcze, działanie ukierunkowane „na zmianę”, realizowane w środowisku osoby (rodziny) wspieranej.

Pojęcie niepełnosprawności

Pojęcie osoba niepełnosprawna dotyczy osoby, „która w wyniku deficytu swoich fizycznych lub umysłowych zdolności, wrodzonych lub nabytych, nie jest w stanie zapewnić sobie, częściowo lub całkowicie warunków koniecznych do swego indywidualnego lub społecznego

⁴⁹ A. Żukiewicz, *Pedagog społeczny w ujęciu profesor Heleny Radlińskiej*, [w:] A. Żukiewicz (red.) *Pedagog społeczny. Teoria i praktyka działalności społecznej*, Łódź 2017, s. 33–67

⁵⁰ Wymagania dotyczące kwalifikacji oraz zadania asystenta rodziny zostały określone w ustawie o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej, jednak formalnie jest on zatrudniany przez jednostki organizacyjne pomocy społecznej (gminne, miejskie i miejsko-gminne ośrodki pomocy społecznej) lub przez organizacje pozarządowe realizujące zadania w obszarze wspierania rodziny i systemu pieczy zastępczej, por.: Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej, Obwieszczenie Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 6 grudnia 2024 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej, Dz. U. 2025, poz. 49, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20250000049>, dostęp: 15.11.2025.

życia”.⁵¹ W Karcie Praw Osób Niepełnosprawnych przyjętej przez Zgromadzenie Ogólne Organizacji Narodów Zjednoczonych uchwałą 2856 (XXVI) w dniu 9 grudnia 1975 roku osoby niepełnosprawne są określone jako te, „których sprawność fizyczna, psychiczna lub umysłowa trwale lub okresowo utrudnia, ogranicza lub uniemożliwia życie codzienne, naukę, pracę oraz pełnienie ról społecznych, zgodnie z normami prawnymi i zwyczajowymi, które mają prawo do niezależnego, samodzielnego i aktywnego życia oraz nie mogą podlegać dyskryminacji”⁵².

Zgodnie z Konwencją o Prawach Osób Niepełnosprawnych Organizacji Narodów Zjednoczonych z 2006 roku, niepełnosprawność jest pojęciem, które ciągle ewoluuje. W myśl zapisów Konwencji „niepełnosprawność wynika z interakcji między osobami z dysfunkcjami a barierami wynikającymi z postaw ludzkich i środowiskowymi, które utrudniają tym osobom pełny i skuteczny udział w życiu społeczeństwa, na zasadzie równości z innymi osobami”⁵³. Natomiast Międzynarodowa Organizacja Pracy zaproponowała nieco inne określenie osoby niepełnosprawnej, jest to osoba, „której możliwości uzyskania i utrzymania odpowiedniego zatrudnienia oraz awansu zawodowego są znacznie ograniczone w wyniku ubytku zdolności fizycznych lub umysłowych, właściwie orzeczonego”⁵⁴.

Ustawa o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych z dnia 27 sierpnia 1997 roku definiuje pojęcie osoby niepełnosprawnej w następujący sposób: „niepełnosprawną jest osoba, której stan fizyczny, psychiczny lub umysłowy trwale lub okresowo utrudnia, ogranicza bądź uniemożliwia wypełnianie ról społecznych, a w szczególności wykonywanie pracy zawodowej”⁵⁵. Z uwagi na rodzaj

⁵¹ Deklaracja Praw Osób Niepełnosprawnych, https://ofop.eu/wp-content/uploads/2009/09/deklaracja_praw_osb_niepenosprawnych.pdf, dostęp: 04.11.2025.

⁵² Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 1 sierpnia 1997 r. Karta Praw Osób Niepełnosprawnych, M.P. z 13.08.1997 r. Nr 50 poz. 475, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wmp19970500475>, dostęp: 04.11.2025.

⁵³ Konwencja o prawach osób niepełnosprawnych, sporządzona w Nowym Jorku dnia 13 grudnia 2006, Dz.U. 2012 poz. 1169, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20120001169>, dostęp: 07.11.2025.

⁵⁴ Konwencja Nr 159 Międzynarodowej Organizacji Pracy dotycząca rehabilitacji zawodowej i zatrudnienia osób niepełnosprawnych, przyjęta w Genewie dnia 20 czerwca 1983, Dz.U. 2005 nr 43 poz. 412, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20050430412>, dostęp: 30.10.2025.

⁵⁵ Ustawa z dnia 27 sierpnia 1997 r. o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnieniu osób niepełnosprawnych, Obwieszczenie Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 26 czerwca 2025 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób

niepełnosprawności, przyczynę niepełnosprawności, bardzo często przyjmowany jest podział na osoby z niepełnosprawnością fizyczną (osoby z niepełnosprawnością motoryczną, ruchową; uszkodzeniem narządu ruchu, osoby z niepełnosprawnością narządów wewnętrznych), osoby z niepełnosprawności sensoryczną (osoby z niepełnosprawnością wzrokową, osoby niewidome i słabo widzące, osoby z niepełnosprawnością słuchową, osoby głuche i słabo słyszące), osoby z niepełnosprawności psychiczną (osoby z upośledzeniem umysłowym, z niepełnosprawnością intelektualną, osoby z zaburzeniami psychicznymi, z zaburzeniami osobowości i zachowania, osoby cierpiące na epilepsję, z zaburzeniami świadomości) oraz osoby ze złożoną niepełnosprawnością⁵⁶.

Osoby niepełnosprawne są grupą bardzo zróżnicowaną, zarówno pod względem rodzaju i stopnia niepełnosprawności, jak też wieku, płci, wykształcenia i kwalifikacji zawodowych, potrzeb opiekuńczych, rehabilitacyjnych oraz potrzeb w zakresie wspierania rozwoju, co jest szczególnie ważne w kontekście pracy opiekuńczo-wychowawczej z dziećmi i młodzieżą o specjalnych potrzebach edukacyjnych wynikających z niepełnosprawności. Osoby z niepełnosprawnościami są także zróżnicowane pod względem kulturowym, ale niestety w oficjalnych statystykach nie znajdziemy informacji na ten temat. Uprawnione wydaje się jednak przyjęcie założenia, że skoro zmienia się struktura narodowościowa naszego kraju, który w coraz większym stopniu staje się państwem wielokulturowym, to liczba osób z niepełnosprawnościami utożsamiających się z kulturą inną niż kultura kraju przyjmującego systematycznie się zwiększa.

Wybrane problemy osób z niepełnosprawnościami

Osoby z niepełnosprawnością są grupą szczególnie narażoną na marginalizację i wykluczenie. Niejednokrotnie, z racji niepełnosprawności, pewnych ograniczeń wynikających ze stanu zdrowia, mają one trudności w funkcjonowaniu społecznym i zawodowym. Jednym z problemów są bariery o charakterze technicznym, takie jak bariery urbanistyczne (związane z zabudową miast), bariery architektoniczne (np. wysokie schody, brak podjazdów, wind w budynkach zamieszkałych przez osoby niepełnosprawne oraz w budynkach użyteczności

niepełnosprawnych, Dz.U. 2025 poz. 913,
<https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20250000913>, dostęp: 17.10.2025.

⁵⁶ Por. Kirenko J., *Oblicza niepełnosprawności*, Wydawnictwo Akademickie Wyższej Szkoły Społeczno-Przyrodniczej, Lublin 2006, s. 19 oraz Majewski T., *W sprawie definicji osoby niepełnosprawnej*, „Problemy Rehabilitacji Społecznej i Zawodowej” nr 1/1994 (139), s. 33–37.

publicznej), bariery funkcjonalne (jako konsekwencja montowania przedmiotów, urządzeń i ich działania w sposób uwzględniający wyłącznie możliwości osób sprawnych), bariery wzornicze, których przykładem mogą być ostre krawędzie, małe monitory komputerów, wyświetlacze telefonów) oraz bariery komunikacyjne (np. niedostosowanie dworców, środków komunikacji publicznej do potrzeb osób niepełnosprawnych, małe monitory w środkach komunikacji publicznej)⁵⁷. Wydaje się jednak, że większym problemem od barier technicznych i czynnikiem marginalizującym są bariery społeczne tkwiące w organizacji społeczeństwa, w jego postawach wobec niepełnosprawności, ale także w postawach samych osób niepełnosprawnych. Wśród barier społecznych, w literaturze przedmiotu wskazuje się najczęściej na bariery psychologiczne, mentalne, prawne (administracyjne) i ekonomiczne:

- a) psychologiczne - chodzi tu o trudność osoby niepełnosprawnej w zaakceptowaniu własnej sytuacji będącej rezultatem niepełnej sprawności, może ona skutkować brakiem wiary w poprawę swojej sytuacji bądź nieufnością wobec innych osób;
- b) mentalne, obejmujące negatywne reakcje oraz postawy osób zdrowych wobec ludzi niepełnosprawnych, przejawiające się niechęcią, wrogością, dyskryminacją czy obojętnością na ich problemy; do barier mentalnych należą także uprzedzenia i stereotypy wobec niepełnosprawnych, przejawiające się np. w niejawnej dyskryminacji przy zatrudnianiu osób, których przyczyną niepełnosprawności są choroby psychiczne;
- c) ekonomiczne, które są najczęściej identyfikowane wśród spośród barier społecznych, wynikają one często z niskich dochodów osób z niepełnosprawnościami oraz wysokich kosztów leczenia, rehabilitacji, leków, itp.;
- d) prawne - ich wyrazem może być negatywny stosunek wobec jakiejś grupy ludzi utrwalony w formie przepisów prawnych⁵⁸.

Bariery te mogą opóźniać proces rehabilitacji medycznej, psychologicznej, społecznej i zawodowej. Efekty leczenia oraz rehabilitacji medycznej, obejmującej między innymi fizjoterapię, fizykoterapię, terapię zajęciową, zaopatrzenie w sprzęt ortopedyczny i środki pomocnicze, a także efekty rehabilitacji psychicznej, w której dąży się do tego, aby osoba

⁵⁷ J. Zarzeczny, *Sytuacja niepełnosprawnych w Polsce i w Unii Europejskiej*, [w:] A. Kubów, M. Wawrzak-Chodaczek, J. Wojtaś, J. Zarzeczny, *Badanie mobilności edukacyjno-zawodowej osób niepełnosprawnych w województwie dolnośląskim*, Legnica 2008, s. 9.

⁵⁸ A. Kubów, M. Wawrzak-Chodaczek, J. Wojtaś, J. Zarzeczny, *Badanie mobilności edukacyjno-zawodowej osób niepełnosprawnych w województwie dolnośląskim*, Stowarzyszenie na Rzecz Rozwoju Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy "Wspólnota Akademicka", Legnica 2008, s. 9.

z niepełnosprawnością zaakceptowała fakt swojej niepełnosprawności, ograniczeń z niej wynikających i potrafiła realnie ocenić swoje możliwości w zakresie wyboru ścieżki kształcenia i przyszłej pracy zawodowej oraz życia codziennego, decydują o powodzeniu szeroko rozumianej rehabilitacji zawodowej i społecznej. Z drugiej strony, odpowiednio dobrana ścieżka kształcenia ogólnego i zawodowego, a w odniesieniu do osób dorosłych, także odpowiednio dobrane stanowisko pracy, aktywność zawodowa zgodna z możliwościami psychofizycznymi osoby niepełnosprawnej, pełnią niekwestionowane funkcje terapeutyczne i w dużej mierze decydują o efektach usprawniających.

Osoby z niepełnosprawnościami postrzegane przez pedagogów społecznych, pracowników instytucji pomocowych i edukacyjnych w kategoriach odmienności kulturowej, szczególnie niepełnosprawni cudzoziemcy, doświadczają w Polsce kumulacji problemów związanych z niepełnosprawnością, pobytem w obcym kraju, barierami językowymi i kulturowymi. Napotykają oni nie tylko na bariery architektoniczne czy prawne, ograniczenia w dostępie do edukacji, pracy i opieki zdrowotnej, narażeni są także w dużym stopniu na ryzyko dyskryminacji i izolacji społecznej, nie tylko z racji niepełnosprawności, ale także z braku wiedzy dotyczącej możliwości skorzystania ze wsparcia i pomocy środowiskowej oraz instytucjonalnej: „(...) migranci są grupą szczególnie narażoną na wykluczenie w obliczu chorób, epidemii czy pandemii. W sytuacjach kryzysowych podstawę piramidy wsparcia stanowią bowiem rodzina i krąg bliskich, a dopiero w dalszej kolejności różnego typu grupy pomocy, jak organizacje pozarządowe, religijne, charytatywne czy formalnie zorganizowane agencje państwowe. Migranci są pozbawieni dostępu do tej podstawy, a ze względu na problemy językowe i brak znajomości realiów instytucjonalnych w nowym kraju mają również utrudniony kontakt z pozostałymi źródłami wsparcia”⁵⁹.

Warto także pamiętać, iż orzeczenia o niepełnosprawności wydane w kraju pochodzenia cudzoziemców nie są uznawane w naszym systemie prawnym, muszą oni uzyskać orzeczenia o niepełnosprawności wydane przez uprawniony organ w naszym kraju, aby mieć dostęp do świadczeń dla osób z niepełnosprawnościami, o ile spełniają określonych kryteriów legalności pobytu⁶⁰.

⁵⁹ A. Linka., *Rola wsparcia społecznego w integracji międzykulturowej. Historie migrantów z czasu pandemii covid-19 jako świadectwa biografii transgresyjnych*, „Biografistyka Pedagogiczna”, t. 8, nr 2, 2023, s. 634.

⁶⁰ Świadczenia dla cudzoziemców z niepełnosprawnością, w tym dla osób z PESEL UKR.

Kompetencje międzykulturowe pedagogów społecznych jako element ich kwalifikacji zawodowych

W środowiskowej pracy pedagogicznej z osobami z niepełnosprawnością (dziećmi, młodzieżą, dorosłymi) postrzeganymi przez pedagoga społecznego w kategoriach „inności”, w szczególności cudzoziemców, mogą pojawić się trudności wynikające z odmienności kulturowej osób objętych pomocą i wsparciem. Pod pojęciem odmienności kulturowej rozumie się najczęściej pewną kategorię „inności”, „obcości”, postrzeganą i wartościową w kontekście różnic kulturowych. Spośród bogactwa definicji kultury powstałych na gruncie wielu dyscyplin naukowych warto w tym miejscu przywołać rozumienie pojęcia kultury Charlesa Mitchella, który definiuje kulturę jako zespół nabytych podstawowych norm, wartości, przekonań, standardów, wiedzy, moralności, zasad prawnych oraz zachowań wspólnych dla danej społeczności, które determinują sposób, w jaki dane jednostki działają, czują, postrzegają siebie i innych. Elementy kultury, takie jak religia, język, zwyczaje, prawo, moralność, etyka danej społeczności są ze sobą wzajemnie powiązane i manifestowane przez jednostki i grupy w różnych sferach życia społecznego, w tym w oczekiwaniach wobec innych osób oraz instytucji i w sposobach ich wyrażania⁶¹.

W odniesieniu do pracy pedagogów społecznych z osobami z niepełnosprawnościami odmiennymi kulturowo zasadne staje się więc pytanie o ich kompetencje do pracy z tą grupą osób. Rafał Dużyński, powołując się na Aleksandra Kamińskiego, wskazuje, że praca pedagoga społecznego wymaga określonych kompetencji. Jego zdaniem, na kompetencje pedagoga społecznego składają się kompetencje społeczne, kompetencje merytoryczne z zakresu reprezentowanej dyscypliny oraz „określone profilem postaw etycznych – desygnaty moralne”⁶². *Słownik języka polskiego* definiuje kompetencje jako „zakres pełnomocnictw i uprawnień zakres działania organu władzy bądź jednostki organizacyjnej oraz jako zakres czyjejś wiedzy, odpowiedzialności i umiejętności⁶³. Zdaniem Macieja Gruzy i Teresy Hordyjewicz o kompetencjach stanowi „to wszystko to, co pracownik wie, rozumie i potrafi

<https://www.pomocprawna.org/swiadczenia-dla-cudzoziemcow-z-niepelnosprawnoscia-w-tym-dla-osob-z-pesel-ukr>, dostęp: 10.11.2025.

⁶¹ Ch. Mitchell, *A Short Course in International Business Culture*. Novato, World Trade Press 2000, s. 4.

⁶² R. Dużyński, *Pedagog społeczny w ujęciu profesora Aleksandra Kamińskiego*, [w:] A. Żukieriwcz (red.), *Pedagog społeczny: teoria i praktyka działalności społecznej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2017, s. 70–71.

⁶³ *Słownik języka polskiego*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2005, s. 348.

wykonać, odpowiednio do sytuacji w miejscu pracy. Kompetencje opisywane są trzema zbiorami: wiedzy, umiejętności oraz kompetencji społecznych”⁶⁴.

Jedną z przyczyn trudności środowiskowej pracy pedagogicznej z osobami z niepełnosprawnościami odmiennymi kulturowo może być niewystarczający (niski) poziom kompetencji pedagogów społecznych do pracy w środowisku wielokulturowym, w szczególności w zakresie posiadania przez nich kompetencji międzykulturowej, rozumianej jako zdolność do dostrzegania i szanowania u samego siebie jak i u innych osób uwarunkowań kulturowych, które mogą wpływać (lub wpływają) na postrzeganie, odczuwanie czy zachowanie ludzkie w różnych sytuacjach społecznych⁶⁵. Składową kompetencji międzykulturowej jest również umiejętność ich wykorzystania do wzajemnego dopasowania się, współpracy, z pełną świadomością, że ludzie korzystają z różnych wzorów komunikowania się, tworzenia i interpretacji otaczającej rzeczywistości. Kompetencja międzykulturowa obejmuje trzy wymiary: wymiar poznawczy (język, znaki, symbole, wartości, normy, kody niewerbalne, wiedza), wymiar afektywny (motywacja, emocje, postawa) i wymiar behawioralny (np. umiejętność zachowania się zgodnie z regułami kultury postrzeganej jako odmiennej). Cechą kompetencji jest ich wymierność, gdyż można zmierzyć i zaobserwować skutki kompetentnego działania zawodowego. Kompetencje zawodowe umożliwiają wykonywanie zadań i realizację funkcji zawodowych „w określonych warunkach, wyznaczonym czasie, na odpowiednim poziomie, zgodnie z przyjętymi standardami zawodowymi, specyficznymi dla zawodu”⁶⁶. Maria Czerepaniak - Walczak proponuje traktować kompetencje, jako świadomy, wyuczalny i satysfakcjonujący poziom sprawności warunkujący efektywne zachowanie się (działanie) w jakiejś dziedzinie. Akcentuje przy tym ich dynamiczny charakter i możliwość rozwijania i doskonalenia⁶⁷.

Kompetencja jest osiądana przez wyuczenie, uświadamiana przez jednostkę i możliwa do zaobserwowana przez innych. Nie jest aktem jednostkowym, incydentalnym, cechuje ją

⁶⁴ M. Gruza, T. Hordyjewicz, *Klasyfikacja zawodów i specjalności na potrzeby rynku pracy. Tworzenie i stosowanie*, Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Warszawa 2014, s. 8.

⁶⁵ A. Thomas, *Interkulturelle Kompetenz – Grundlagen, Probleme und Konzepte, Erwägen Wissen Ethik - Streitforum für Erwägungskultur*, Zeitschrift Bd. 14 (1), 2003, s. 137–150.

⁶⁶ A. Solak, *Nowe kompetencje pedagogiczne pracowników służb społecznych wyzwaniem zmian współczesnego świata*, „Szkola-Zawód-Praca” 2013, nr 5/6, s. 43.

⁶⁷ M. Czerepaniak-Walczak, *Kompetencja: słowo kluczowe czy „wytrych” w edukacji?* „Neodidagmata” 24, Poznań 1999, s. 63.

powtarzalność⁶⁸. Teoria uczenia się (rozwijania) kompetencji międzykulturowej Aleksandra Thomasa wskazuje na trzy obszary rozwijania kompetencji: kognitywny, afektywny i zachowawczy. Stosunkowo najłatwiej jest rozwijać kompetencję międzykulturową w obszarze wiedzy, trudniejsze zaś może być zgłębianie wiedzy o sobie i uświadomienie sobie własnego kulturowego oprogramowania, własnych norm, wartości, którymi się kierujemy i które determinują nasz ogląd rzeczywistości jak mentalny filtr. Rozwój kompetencji międzykulturowej na poziomie afektywnym oznacza doskonalenie umiejętności radzenia sobie ze stresem i innymi negatywnymi emocjami pojawiającymi się w kontaktach międzykulturowych.

Zakończenie

Zróżnicowanie kulturowe osób z niepełnosprawnościami, dzieci, młodzieży i dorosłych oraz ich problemów rodzi konieczność wszechstronnego i interdyscyplinarnego przygotowania zawodowego pedagogów społecznych do pracy w środowisku wielokulturowym, w tym nauczycieli, pedagogów, pracowników socjalnych, asystentów rodzin. W świetle powyższej analizy, uprawnione wydaje się pytanie o to, w jakim zakresie kompetencja międzykulturowa traktowana jest jako element kwalifikacji zawodowych⁶⁹ przez podmioty realizujące kształcenie formalne pedagogów społecznych, w szczególności w kontekście pracy z osobami z niepełnosprawnościami postrzeganymi w kategoriach odmienności kulturowej, czy w zajęciach

⁶⁸ M. Czerepaniak-Walczak, *Między dostosowaniem a zmianą. Elementy emancypacyjnej teorii edukacji*, Wydawnictwo Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 1995, s. 135–137.

⁶⁹W kontekście tworzenia i wdrażania Krajowych Ram Kwalifikacji oraz Krajowego Rejestru Kwalifikacji pojęcie kwalifikacji jest pojęciem szerszym niż pojęcie kompetencji, gdyż w tym ujęciu kwalifikacje są potwierdzonymi formalnie kompetencjami. *Słownik podstawowych terminów dotyczących krajowego systemu kwalifikacji*” (KRK) wyjaśnia pojęcie kwalifikacji, jako „określony zestaw efektów uczenia się – zgodnych z ustalonymi standardami – których osiągnięcie zostało formalnie potwierdzone przez upoważnioną instytucję, zaś pojęcie efektów kształcenia zostało zdefiniowane w słowniku KRK, jako „zasób wiedzy, umiejętności oraz kompetencji społecznych – nabytych w procesie uczenia się”. Kwalifikacja zawodowa to „dyplom, świadectwo, certyfikat lub inny dokument, wydany przez uprawnioną instytucję, stwierdzającą, że dana osoba osiągnęła efekty uczenia się zawodu, zgodnie z odpowiednimi wymaganiami”. Kompetencje mogą być traktowane na równi z kwalifikacjami, o ile zostaną potwierdzone formalnie; por: E. Bacía (red.), *Od kompetencji do kwalifikacji – diagnoza rozwiązań i praktyk w zakresie walidowania efektów uczenia się*, Instytut Badań Edukacyjnych, Warszawa 2013; S. Sławiński (red.), *Słownik podstawowych terminów dotyczących krajowego systemu kwalifikacji*, Instytut Badań Edukacyjnych, Warszawa 2014, s. 28; H. Bednarczyk, S. M. Kwiatkowski, I. Woźniak, *Wstępny projekt modelu struktury standardu kompetencji zawodowych*, Departament Rynku Pracy MPiPS, Warszawa-Radom 2012, s. 27.

realizowane w trakcie edukacji akademickiej są ukierunkowane kształcenie i rozwijanie kompetencji międzykulturowej studentów pedagogiki?

Uczelnie wyższe mają dużą samodzielność w określaniu efektów uczenia się w zakresie wiedzy, umiejętności i kompetencji społecznych swoich absolwentów⁷⁰, mogą zatem dostosowywać je do dynamicznie zmieniających się potrzeb i problemów społecznych, z którymi w przyszłości zmierzą się ich absolwenci⁷¹. Odpowiednio do zakładanych efektów uczenia się, mogą także zmieniać treści kształcenia i katalog oferowanych zajęć (przedmiotów). Analiza efektów uczenia się i treści kształcenia oraz sylabusów przedmiotów (zajęć) na kierunku pedagogika dostępnych na stronach uczelni dokonana przez autorkę wskazuje, iż problematyka pracy z dziećmi, młodzieżą ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi wynikającymi z niepełnosprawności, osobami dorosłymi z niepełnosprawnościami oraz z osobami, które są (lub mogą być) postrzegane w kategoriach odmienności kulturowej jest w dużym stopniu uwzględniana w programach studiów. Dotyczy to takich zajęć, jak np. pedagogika międzykulturowa, edukacja międzykulturowa, pedagogika migracji i praca z dzieckiem z doświadczeniem migracji i uchodźstwa, komunikacja międzykulturowa, które są realizowane w formie wykładów i ćwiczeń. W ocenie autorki, w analizowanych programach studiów na kierunku pedagogika w minimalnym stopniu uwzględniana jest problematyka rozwijania kompetencji międzykulturowej w jej wymiarze behawioralnym, brakuje bowiem zajęć stricte praktycznych, realizowanych w formie treningów lub warsztatów kształtujących i rozwijających umiejętności międzykulturowe zgodnie z procedurą metodycznego postępowania określoną dla treningu umiejętności społecznych (TUS)⁷². Aby absolwent pedagogiki, przyszły pedagog społeczny stał się kompetentny w obszarze wybranej umiejętności muszą być spełnione pewne warunki. Przede wszystkim jednostka musi zrozumieć ją poznawczo (poznać jej sens, cel) oraz zdobyć, wyćwiczyć pewne umiejętności

⁷⁰ Dotyczy to kierunków, na których efekty uczenia się nie są określone w standardach kształcenia nauczycieli.

⁷¹ „W programie studiów utworzonych na podstawie pozwolenia można dokonywać zmian łącznie do 30% ogólnej liczby efektów uczenia się określonych w programie studiów aktualnym na dzień wydania tego pozwolenia”, §7. 4. *Rozporządzenia Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 27 września 2018 r. w sprawie studiów, Obwieszczenie Ministra Edukacji i Nauki z dnia 23 listopada 2023 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu Rozporządzenia Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego w sprawie studiów*, Dz.U. 2023 poz. 2787, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20230002787>, dostęp: 09.11.2025.

⁷² M. Bandach, *Trening umiejętności społecznych jako forma podnoszenia kompetencji społecznych*, „Ekonomia i Zarządzanie”, nr 5(4), 2013, s. 82–97.

behawioralnie (mieć okazję do jej praktycznego ćwiczenia, do zapoznania się z nią). Powinna mieć także dostęp do informacji zwrotnych na temat tego, jak dobrze ją wykonuje, a następnie musi utrwalić zdobytą umiejętność, używać jej tak często, jak to możliwe, aż stanie się w pełni zautomatyzowaną, naturalną czynnością, w pełni zintegrowaną z innymi zachowaniami⁷³. Wyniki analizy sylabusów zajęć prowadzą do refleksji, iż w toku studiów, w procesie dydaktycznym ukierunkowanym na kształcenie kompetencji społecznych, w tym kompetencji międzykulturowej w jej wymiarze behawioralnym, praktycznie nieobecne są metody dydaktyczne i techniki specyficzne dla treningu umiejętności społecznych, czyli trening percepcji społecznej, trening podejmowania roli innych ludzi, trening analizowania sytuacji społecznej, trening nadawania komunikatów niewerbalnych, trening komunikacji werbalnej oraz trening autoprezentacji. Może to rodzić przypuszczenie, że poziom kompetencji międzykulturowej, stanowiącej element przygotowania zawodowego pedagogów społecznych w toku edukacji akademickiej (w tym nauczycieli, pracowników socjalnych, pedagogów) do pracy z osobami z niepełnosprawnościami odmiennymi kulturowo nie będzie na tyle wysoki, by skutecznie realizować zadania opiekuńczo-wychowawcze oraz udzielać pomocy i wsparcia tej grupie osób.

BIBLIOGRAFIA

1. Anacka M., Janicka A., *Prognoza ludności dla Polski na podstawie ekonometrycznej prognozy strumieni migracyjnych*, „Wiadomości Statystyczne” nr 8(687), 2018.
2. Bacia E., (red.), *Od kompetencji do kwalifikacji – diagnoza rozwiązań i praktyk w zakresie walidowania efektów uczenia się*, Instytut Badań Edukacyjnych, Warszawa 2013.
3. Bandach M., *Trening umiejętności społecznych jako forma podnoszenia kompetencji społecznych*, „Ekonomia i Zarządzanie”, nr 5(4), 2013.
4. Bednarczyk H., Kwiatkowski S. M, Woźniak I., *Wstępny projekt modelu struktury standardu kompetencji zawodowych*, Departament Rynku Pracy MPiPS, Warszawa-Radom 2012.
5. Czerepaniak-Walczak M., *Kompetencja: słowo kluczowe czy „wytrych” w edukacji?*, „Neodidagmata” 24, Poznań 1999.

⁷³ Ibidem, s.88.

6. Czerepaniak-Walczak M., *Między dostosowaniem a zmianą. Elementy emancypacyjnej teorii edukacji*, Wydawnictwo Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 1995.
7. *Deklaracja Praw Osób Niepełnosprawnych*, https://ofop.eu/wp-content/uploads/2009/09/deklaracja_praw_osb_niepenosprawnych.pdf, dostęp: 04.11.2025.
8. Dłużyński R., *Pedagog społeczny w ujęciu profesora Aleksandra Kamińskiego*, [w:] A. Żukiewicz (red.), *Pedagog społeczny: teoria i praktyka działalności społecznej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2017, s. 70–71.
9. Gruza M., Hordyjewicz T., *Klasyfikacja zawodów i specjalności na potrzeby rynku pracy. Tworzenie i stosowanie*, Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Warszawa 2014.
10. Kirenko J., *Oblicza niepełnosprawności*, Wydawnictwo Akademickie Wyższej Szkoły Społeczno-Przyrodniczej, Lublin 2006.
11. Konwencja Nr 159 Międzynarodowej Organizacji Pracy dotycząca rehabilitacji zawodowej i zatrudnienia osób niepełnosprawnych, przyjęta w Genewie dnia 20 czerwca 1983, Dz.U. 2005 nr 43 poz. 412, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20050430412>, dostęp: 30.10.2025.
12. Konwencja o prawach osób niepełnosprawnych, sporządzona w Nowym Jorku dnia 13 grudnia 2006, Dz.U. 2012 poz. 1169, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20120001169>, dostęp: 07.11.2025.
13. Kubów A., Wawrzak-Chodaczek M., Wojtaś J., Zarzeczny J., *Badanie mobilności edukacyjno-zawodowej osób niepełnosprawnych w województwie dolnośląskim*, Stowarzyszenie na Rzecz Rozwoju Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy "Wspólnota Akademicka", Legnica 2008, s. 9.
14. Linka A., *Rola wsparcia społecznego w integracji międzykulturowej. Historie migrantów z czasu pandemii covid-19 jako świadectwa biografii transgresyjnych*, „Biografistyka Pedagogiczna”, t. 8, nr 2, 2023.
15. Majewski T., *W sprawie definicji osoby niepełnosprawnej*, „Problemy Rehabilitacji Społecznej i Zawodowej” nr 1/1994 (139).
16. Mitchell Ch., *A Short Course in International Business Culture*. Novato. World Trade Press 2000.

17. *Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2021. Starzenie się ludności Polski w świetle wyników narodowego spisu powszechnego ludności i mieszkań 2021*, GUS, Warszawa 2023.
https://stat.gov.pl/files/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/6536/3/1/1/starzenie_sie_ludnosci_polski_nsp_2021.pdf, data dostępu: 05.11.2025.
18. *Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 27 września 2018 r. w sprawie studiów, Obwieszczenie Ministra Edukacji i Nauki z dnia 23 listopada 2023 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu rozporządzenia Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego w sprawie studiów*, Dz.U. 2023 poz. 2787,
<https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20230002787>, dostęp: 09.11.2025.
19. *Rozporządzenie Ministra Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej z dnia 21 października 2025 r. w sprawie klasyfikacji zawodów i specjalności na potrzeby rynku pracy*, Dz.U. 2025 poz. 1534,
<https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20250001534/O/D20251534.pdf>,
dostęp: 14.11.2025.
20. Sławiński S. (red.), *Słownik podstawowych terminów dotyczących krajowego systemu kwalifikacji*, Instytut Badań Edukacyjnych, Warszawa 2014.
21. Solak A., *Nowe kompetencje pedagogiczne pracowników służb społecznych wyzwaniem zmian współczesnego świata*, „Szkoła-Zawód-Praca”, nr 5/6, 2013.
22. *Symulacja liczby ludności do 2060 r. (opracowanie eksperymentalne)*, GUS, Warszawa 06.11.2025,
<https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/prognoza-ludnosci/symulacja-liczby-ludnosci-do-2060-r-opracowanie-eksperymentalne,17,1.html>,
dostęp: 05.11.2025.
23. *Świadczenia dla cudzoziemców z niepełnosprawnością, w tym dla osób Z PESEL UKR*,
<https://www.pomocprawna.org/swiadczenia-dla-cudzoziemcow-z-niepelnosprawnoscia-w-tym-dla-osob-z-pesel-ukr>,
dostęp: 10.11.2025.
24. Thomas A., *Interkulturelle Kompetenz – Grundlagen, Probleme und Konzepte, Erwägen Wissen Ethik - Streitforum für Erwägungskultur, Zeitschrift Bd. 14 (1)*, 2003.
25. *Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskie z dnia 1 sierpnia 1997 r. Karta Praw Osób Niepełnosprawnych*, M.P. z 13.08.1997 r. Nr 50 poz. 475,
<https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wmp19970500475>,
dostęp: 04.11.2025.

26. *Ustawa z dnia 27 sierpnia 1997 r. o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnieniu osób niepełnosprawnych*, *Obwieszczenie Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 26 czerwca 2025 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych*, Dz.U. 2025 poz. 913, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20250000913>, dostęp: 17.10.2025.
27. *Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej*, *Obwieszczenie Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 6 grudnia 2024 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej*, Dz. U. 2025, poz. 49, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20250000049>, dostęp: 15.11.2025.
28. Zarzeczny J., *Sytuacja niepełnosprawnych w Polsce i w Unii Europejskiej*, [w:] A. Kubów, M. Wawrzak- Chodaczek, J. Wojtaś, J. Zarzeczny, *Badanie mobilności edukacyjno-zawodowej osób niepełnosprawnych w województwie dolnośląskim*, Legnica 2008.
29. Żukiewicz A., *Pedagog społeczny w ujęciu profesor Heleny Radlińskiej*, [w:] A. Żukiewicz (red.), *Pedagog społeczny. Teoria i praktyka działalności społecznej*, Łódź 2017, s. 33–67.

Zjawisko emocjonalnego zaniedbania w rodzinie naturalnej

Streszczenie

Artykuł podejmuje problem emocjonalnego zaniedbania dziecka w rodzinie naturalnej, ukazując jego istotę, uwarunkowania oraz konsekwencje z perspektywy pedagogiki rodziny. Autorka podkreśla, że rodzina stanowi podstawowe środowisko wychowawcze, w którym dziecko zaspokaja swoje potrzeby emocjonalne, społeczne i duchowe. Współczesne przemiany społeczne i kulturowe prowadzą jednak do osłabienia więzi emocjonalnych oraz utraty funkcji wychowawczej rodziny. Emocjonalne zaniedbanie przejawia się brakiem ciepła, empatii i wsparcia ze strony rodziców, co skutkuje zaburzeniami rozwoju emocjonalnego, trudnościami w relacjach interpersonalnych oraz obniżonym poczuciem własnej wartości. W artykule omówiono również znaczenie profilaktyki i wsparcia rodziców w rozwijaniu kompetencji emocjonalnych, a także rolę szkoły, Kościoła i organizacji społecznych w przeciwdziałaniu temu zjawisku. Wnioskiem pracy jest potrzeba budowania kultury emocjonalnej w rodzinie opartej na miłości, akceptacji i dialogu, co stanowi fundament prawidłowego rozwoju dziecka.

Słowa kluczowe: zaniedbanie emocjonalne, pedagogika rodziny, rozwój dziecka, więzi emocjonalne, wsparcie rodziców, profilaktyka, relacje rodzinne, kompetencje emocjonalne

The phenomenon of emotional neglect in the natural family

Summary

The article addresses the issue of emotional neglect of a child within the natural family, presenting its essence, determinants, and consequences from the perspective of family pedagogy. The author emphasizes that the family is the fundamental educational environment where a child's emotional, social, and spiritual needs are met. However, contemporary social and cultural transformations have weakened emotional bonds and reduced the family's educational function. Emotional neglect manifests itself through a lack of warmth, empathy, and support from parents, resulting in emotional development disorders, interpersonal difficulties, and low self-esteem. The article also highlights the importance of prevention and

parental support in developing emotional competencies, as well as the role of schools, the Church, and social organizations in counteracting this phenomenon. The conclusion stresses the necessity of fostering an emotional culture within the family based on love, acceptance, and dialogue, which provides the foundation for a child's healthy and harmonious development.

Keywords: emotional neglect, family pedagogy, child development, emotional bonds, parental support, prevention, family relationships, emotional competence

Wprowadzenie

Rodzina naturalna stanowi podstawowe środowisko wychowawcze, w którym dziecko realizuje swoje potrzeby emocjonalne, społeczne i duchowe. Warunki życia rodzinnego, określane są jako "składniki struktury otaczającej człowieka, które działają jako system bodźców i powodują określone reakcje psychiczne. Istotnym wymiarem tak rozumianego środowiska rodzinnego jest jego wychowawczy charakter"⁷⁴. To właśnie w rodzinie kształtują się pierwsze wzorce relacji interpersonalnych, system wartości oraz poczucie bezpieczeństwa. Środowisko domowe jest fundamentem rozwoju społecznego oraz emocjonalnego młodego człowieka. To tam dziecko uczy się jak budować wartościowe relacje oraz odróżniać dobro od zła. W atmosferze poczucia bezpieczeństwa, wsparcia oraz akceptacji dziecko rozwija empatię, pewność siebie oraz kształtuje dojrzałą osobowość. Brak tych elementów lub ich degradacja prowadzą do deficytów emocjonalnych, które mogą mieć długotrwałe konsekwencje w życiu rodzinnym. Współczesne przemiany społeczne, kulturowe i ekonomiczne oddziałują na funkcjonowanie rodzin, powodując często zakłócenia w ich strukturze emocjonalnej. Jednym z istotnych problemów w tym kontekście jest zjawisko emocjonalnego zaniedbania dziecka w rodzinie naturalnej. Zaniedbanie to może przybierać różnorakie formy- od braku zainteresowania emocjami dziecka, przez niewystarczające odpowiadanie na jego potrzeby, aż po izolację, odrzucenie skutkujące brakiem bliskości oraz kontaktu.

W przeciwieństwie do widocznych zaniedbań fizycznych czy też materialnych, zaniedbanie emocjonalne ma charakter trudny do zauważenia, a jego konsekwencje ujawniają się zarówno w sferze psychicznej jak i społecznej. Efektem takich doświadczeń, jest dziecko głęboko osamotnione, z niskim poczuciem własnej wartości, wykazujące trudności w nawiązywaniu, budowaniu oraz utrzymaniu wartościowych relacji interpersonalnych.

⁷⁴ K. Sośnicki, *Istota i cele wychowania*, Warszawa: PWN, 1975, s. 45.

Badania przeprowadzone w Polsce przez Instytut Matki i Dziecka (2021) wskazują, że aż 27% dzieci w wieku 10–15 lat deklaruje brak poczucia wsparcia emocjonalnego ze strony rodziców. W badaniach tych dzieci definiowały swoje relacje rodzinne jako „zimne” lub „powierzchowne”, co korelowało z podwyższonym poziomem lęku oraz niższą samooceną. Zbliżone wyniki uzyskali K. Mazur i A. Borowska (2022). W badaniach na próbie 600 uczniów szkół podstawowych w województwie mazowieckim, gdzie stwierdzono, że dzieci zaniedbane emocjonalnie częściej przejawiają symptomy depresyjne, mają trudności w koncentracji uwagi oraz słabsze wyniki w nauce⁷⁵. Przytoczone wyniki badań obrazują powszechność braku wsparcia emocjonalnego w Polskich rodzinach. Fakt, że ponad jedna czwarta badanych uczniów nie odczuwa emocjonalnej bliskości ze strony rodziców, wskazuje na istotne deficyty w strukturze rodziny. Określenia: „zimne”, „powierzchowne”, świadczą o braku poczucia bezpieczeństwa emocjonalnego, tak ważnego w procesie kształtowania młodego człowieka.

Zjawisko emocjonalnego zaniedbania nie jest nowe, ale w ostatnich dekadach zyskało na znaczeniu w związku z przemianami życia rodzinnego: rosnącym tempem życia, indywidualizacją, kryzysem wartości oraz wzrostem liczby rodzin dysfunkcyjnych. Pedagogika rodziny wskazuje, że emocjonalne zaniedbanie może występować nie tylko w rodzinach patologicznych, ale także w rodzinach pozornie prawidłowo funkcjonujących, gdzie relacje emocjonalne zostały osłabione przez brak czasu, komunikacji i empatii.

Zjawisko to wymaga głębokiej refleksji, która nie powinna pozostać jedynie przedmiotem analiz naukowych, lecz stać się impulsem do wprowadzenia pragmatycznych programów działań naprawczych. W związku z tym temat ten ma nie tylko wymiar teoretyczny, lecz również praktyczny i społeczny.

Celem niniejszego artykułu jest ukazanie istoty, uwarunkowań oraz konsekwencji emocjonalnego zaniedbania w perspektywie pedagogiki rodziny, a także wskazanie działań profilaktycznych i wychowawczych mających na celu przeciwdziałanie temu zjawisku.

Rodzina jako podstawowe środowisko wychowawcze

Rodzina pełni fundamentalną rolę w życiu człowieka, będąc pierwszym i najważniejszym środowiskiem jego rozwoju. To w niej jednostka zdobywa pierwsze doświadczenia, społeczne, moralne oraz emocjonalne, które wpływają na jej dalsze funkcjonowanie w społeczeństwie. To

⁷⁵ K. Mazur, A. Borowska, „Relacje emocjonalne w rodzinie a zdrowie psychiczne uczniów”, *Psychologia Rozwojowa*, 2022, nr 3, s. 45–60.

na jej gruncie, poprzez codzienne interakcje, uważność na potrzeby emocjonalne oraz przekazywanie wartości, następuje głęboki proces socjalizacji pierwotnej, w której dziecko wprowadzane jest do świata norm oraz zasad obowiązujących w społeczeństwie. M. Grzywczak- Kaczyńska, zwracała uwagę, iż, „(...) człowiek niczego nie umie, niczego nie zna w sposób wrodzony. Musi więc wszystkiego uczyć się, wszystko poznawać, do wszystkiego ustosunkowywać się uczuciowo. Musi sam wytworzyć w swojej psychice całe bogactwo sposobów zachowań w różnych sytuacjach życia, a najważniejsze, musi nauczyć się wybierać wśród nich najbardziej użyteczne dla siebie i swego otoczenia”⁷⁶. Z perspektywy pedagogiki rodziny, jest ona miejscem przekazywania wartości, norm społecznych, tradycji kulturowych oraz wzorców zachowań. W klimacie miłości oraz bezpieczeństwa, młody człowiek uczy się odpowiedzialności, empatii oraz współpracy. W literaturze podkreśla się, że funkcje rodziny obejmują rolę: opiekuńczą, wychowawczą, emocjonalną, socjalizacyjną i kulturotwórczą. Ich harmonijna realizacja umożliwia dziecku wszechstronny oraz harmonijny rozwój. W *Liście do rodzin*, Jan Paweł II wskazywał: „Proces wychowawczy prowadzi do fazy, do której dochodzi się wtedy, gdy po osiągnięciu pewnego stopnia dojrzałości psychofizycznej człowiek zaczyna wychowywać się sam. Z biegiem czasu owo samowychowanie przerośnie poniekąd dotychczasowy proces wychowawczy”⁷⁷. Wychowanie jest więc procesem długofalowym, rozpoczynającym się już na początkowych etapach życia człowieka. Dziecko uczy się poprzez obserwację oraz naśladownictwo. Przyjmuje określone wzorce oraz normy zachowań. To właśnie w tym okresie, najbliższe osoby pełnią rolę wychowawców, przewodników po świecie norm oraz zasad. Na kolejnym etapie, w trakcie procesu dojrzewania, młody człowiek kształtując własną tożsamość czyni proces wychowania wewnętrznym- nie potrzebującym zewnętrznych motywacji czy też kontroli. Oznacza to, że jednostka zaczyna kierować się wewnętrznymi przekonaniem oraz zasadami moralnymi, nie potrzebując już tak bardzo zewnętrznego wpływu. W tym kontekście wychowanie można rozumieć jako stopniowe przechodzenie od zewnętrznych ukierunkowań do świadomego, samodzielnego kierowania swoimi decyzjami, w oparciu o prawidłowo ukształtowane pojmowanie dobra oraz zła. Celem więc wychowania jest ukształtowanie człowieka zdolnego do świadomego kierowania własnym życiem w oparciu o uniwersalne zasady moralne.

Z badań przeprowadzonych przez Zespół Profilaktyki i Terapii Rodzin UMCS (2023) wynika, że w rodzinach o niskim poziomie komunikacji emocjonalnej dominują postawy obojętności

⁷⁶ M. Grzywczak-Kaczyńska, *Trud rozwoju*, Warszawa 1988, s. 16–17.

⁷⁷ Jan Paweł II, *List do Rodzin*, Kraków, Wydawnictwo św. Stanisława BM, 1995, nr.16.

i dystansu. W takich środowiskach aż 41% dzieci nie potrafiło rozpoznać emocji własnych ani emocji rodziców⁷⁸. Długofalowe skutki tego zjawiska zostały opisane również w badaniu longitudinalnym Fundacji Dajemy Dzieciom Siłę (2022), które objęło 1100 nastolatków – stwierdzono, że emocjonalne zaniedbanie było silnym predyktorem obniżonego poczucia własnej wartości, problemów w relacjach rówieśniczych oraz zachowań autodestrukcyjnych⁷⁹. Przytoczone wyniki badań ukazują znaczenie komunikacji emocjonalnej w procesie kształtowania kompetencji społecznych dziecka. Są one potwierdzeniem, iż proces wychowawczy nie może opierać się jedynie na przekazywaniu zasad oraz norm zachowania. Tylko w atmosferze wzajemnego zrozumienia oraz akceptacji, możliwy jest wewnętrzny rozwój motywacji oraz dojrzałości emocjonalnej, niezbędnej dla prawidłowego funkcjonowania jednostki w społeczeństwie.

W kontekście przemian społecznych obserwuje się zjawisko osłabienia funkcji wychowawczej rodziny. Zabieganie, brak wspólnego czasu i nadmierna koncentracja na dobrach materialnych prowadzą do emocjonalnego dystansu pomiędzy rodzicami a dziećmi. W efekcie rodzina może utracić swoją podstawową rolę — bycia przestrzenią miłości, dialogu i wzajemnego wsparcia. Niedostatek zrozumienia oraz bliskości, prowadzi do osłabienia więzi pomiędzy dzieckiem a rodzicem, która jest fundamentem prawidłowego rozwoju młodego człowieka. W warunkach zaniedbania emocjonalnego, nie ma przestrzeni do potwierdzenia własnej wartości, wyrażania emocji oraz definiowania własnych uczuć, co w konsekwencji prowadzi do pojawienia się deficytów zarówno w wymiarze kształtowania własnej osobowości jak i szeroko pojmowanych zachowań społecznych.

Emocjonalny wymiar relacji rodzinnych

Relacje emocjonalne w rodzinie stanowią fundament dla rozwoju dziecka. To właśnie “Charakter więzi rodzinnej, wzajemne traktowanie siebie przez członków rodziny określa to, co potocznie nazywamy atmosferą rodzinną”⁸⁰. Potrzeby emocjonalne, takie jak miłość, akceptacja i poczucie bezpieczeństwa, są kluczowe dla kształtowania się zdrowej osobowości. Brak zaspokojenia tych potrzeb może prowadzić do zaburzeń emocjonalnych i trudności w budowaniu więzi społecznych.

⁷⁸ Raport Zespołu Profilaktyki i Terapii Rodzin UMCS, Lublin 2023.

⁷⁹ Fundacja Dajemy Dzieciom Siłę, „Młodzi 2022 – dobrostan emocjonalny dzieci i młodzieży w Polsce”, Warszawa 2022.

⁸⁰ S. Górski, *Psychoterapia w wychowaniu*, Warszawa: PWN 1986, s. 67.

John Bowlby, twórca teorii przywiązania, wskazuje, że prawidłowa więź emocjonalna z opiekunem w dzieciństwie jest warunkiem stabilnego rozwoju emocjonalnego. Dziecko, które doświadcza czułości i zrozumienia, rozwija poczucie bezpieczeństwa oraz ufności wobec świata. Z kolei brak takiej więzi prowadzi do lęku, wycofania i problemów w kontaktach interpersonalnych⁸¹. T. Olearczyk pisała: “Bez czułości nie ma zdrowej, ciepłej więzi. Bywa, że rodzice nie potrafią jej dać, co może wynikać z ich własnych deficytów albo lęku związanego z budowaniem relacji. Powstrzymują się przed okazywaniem czułości, tym samym nie dając ani dzieciom, ani sobie możliwości nasycenia się nią”⁸². Z przytoczonych fragmentów wynika, iż emocjonalna dostępność jest nieodzownym elementem prawidłowego rozwoju dziecka. Gesty czułości, komunikacja oparta na pozytywnym wydzwieku nie powinny być jedynie przejawem miłości, lecz świadomym sposobem budowania więzi, który stanowi fundament emocjonalnego bezpieczeństwa dziecka. Odpowiedzialność dorosłych za okazywanie czułości oraz empatii staje się zatem jednym z najważniejszych zadań współczesnej rodziny. W roku 2023, Fundacja Dajemy Dzieciom Siłę, opublikowała wyniki badań ukazujące problem zaniedbania emocjonalnego. Z raportu wynika, iż 24% badanych dzieci do 12. roku życia przyznało, że doświadczyło tej formy przemocy. Do najczęściej wykazywanych form zaniedbania emocjonalnego, 20% respondentów wskazało brak bliskości fizycznej, natomiast 11% badanych zwróciło uwagę na niedostateczne okazywanie uwagi i zainteresowania⁸³. Wyniki te stanowią wyraźny sygnał, iż emocjonalne potrzeby dzieci i młodzieży wciąż bywają bagatelizowane i a refleksja nad ich długofalowym oddziaływaniem jest wciąż niewystarczająca. Pomimo rosnącej świadomości społecznej w kwestii wychowania, samo znaczenie emocjonalnej obecności dorosłego w życiu dziecka jest często pomijane i niedostatecznie rozpatrywane w samym znaczeniu kształtowania się więzi emocjonalnej.

W kontekście pedagogiki rodziny więź emocjonalna jest postrzegana jako podstawowy element struktury wychowawczej. Od jakości tej więzi zależy, czy proces wychowania będzie wspierający, czy też stanie się źródłem frustracji i urazów emocjonalnych. Więzy między dzieckiem a rodzicem, budują codzienne, często prozaiczne doświadczenia. Wspólne spędzanie czasu, zainteresowania, bliskość fizyczna, wzajemne okazywanie uczuć. Niedostatek takich doświadczeń, może prowadzić do głębokich deficytów emocjonalnych, utrudniających

⁸¹ J. Bowlby, *Przywiązanie*, Warszawa: PWN 2007, s. 45.

⁸² T. Olearczyk, *Granice czułości- granice bliskości. Ujęcie interdyscyplinarne*, Edukacja Biologiczna i Środowiskowa, 2023, nr 1(79), s. 99.

⁸³ K. Drabarek, Sz. Szumiał, *Doświadczenie zaniedbania fizycznego i psychicznego w ogólnopolskiej reprezentatywnej próbie polskiej młodzieży na podstawie wyników Diagnozy przemocy wobec dzieci w Polsce 2023* [w:] *Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka*, nr 22 Nr 4 (2023), s. 63–80.

jednostce satysfakcjonujące i pełne funkcjonowanie w społeczeństwie. Badania H. Izdebskiej, dowodzą, że dzieci wychowujące się w atmosferze chłodu uczuciowego częściej wykazują skłonność do zaburzeń zachowania i problemów szkolnych⁸⁴. Brak ciepła, pozytywnego kontaktu oraz wsparcia przyczyniać może się do zaburzenia procesu kształtowania zdolności rozumienia oraz okazywania uczuć. W dłuższej perspektywie może skutkować to wycofaniem, agresją, trudnościami adaptacyjnymi bądź nieadekwatnymi reakcjami społecznymi. Brak dostępności emocjonalnej rodziców, pozostawia trwały ślad w psychice dziecka, nie pozostając obojętnym dla późniejszego funkcjonowania w sferze osobistej, szkolnej oraz społecznej.

Istota emocjonalnego zaniedbania

Emocjonalne zaniedbanie oznacza chroniczny brak odpowiedzi rodziców na potrzeby emocjonalne dziecka. Może przyjmować formę obojętności, chłodu uczuciowego, unikania kontaktu emocjonalnego czy braku wsparcia w sytuacjach trudnych. J. Brągiel wskazywała, iż zaniedbanie emocjonalne przejawia się “w braku okazywania dziecku ciepła emocjonalnego oraz poświęcaniu mu niewystarczającej uwagi i zainteresowania, a także braku chęci opiekowania się dzieckiem i w okazywaniu mu lekceważenia w połączeniu z zaniedbaniem fizycznym”⁸⁵. Badacze, tacy jak J. Bowlby czy D.W. Winnicott, wskazują, że emocjonalne odrzucenie w dzieciństwie może prowadzić do trwałych deficytów w rozwoju emocjonalnym i społecznym jednostki.

W pedagogice i psychologii wyróżnia się kilka form zaniedbania emocjonalnego: brak empatii ze strony rodziców, zastępowanie miłości prezentami materialnymi, niedostrzeganie emocji dziecka oraz ignorowanie jego sygnałów potrzeby bliskości. Zaniedbanie to często ma charakter nieuświadomiony — rodzice są przekonani, że zapewniając dziecku dobre warunki materialne, spełniają swoje obowiązki wychowawcze, podczas gdy w rzeczywistości nie zaspokajają jego kluczowych potrzeb emocjonalnych.

W literaturze przedmiotu podkreśla się, że emocjonalne zaniedbanie nie musi wynikać z patologii, lecz często jest konsekwencją bezradności wychowawczej, braku wzorców emocjonalnych oraz zaburzeń komunikacji w rodzinie⁸⁶. Często rodzice za przejaw swojej

⁸⁴ H. Izdebska, *Rodzina wobec wyzwań współczesności*, Difin, Warszawa 2015, s. 32.

⁸⁵ J. Brągiel, *Zaniedbanie jako kategoria przemocy – przejawy i konsekwencje doświadczane przez dziecko*, [w:] B. Górnicka (red.), *Zaniedbanie dziecka, Wybrane aspekty zjawiska*, Wydawnictwa Uniwersytetu Opolskiego, Opole 2016, s. 26.

⁸⁶ I. Obuchowska, *Dynamika rozwoju psychicznego dziecka*, PWN, Warszawa 2011, s. 124., K. Pośpiszyl, *Patologie społeczne*, PWN, Warszawa 2010, s. 76.

miłości i odpowiedzialności uważają jedynie zapewnienie dobrych warunków materialnych, jednocześnie sami nie umieją w odpowiedni sposób reagować na potrzeby emocjonalne dziecka. Niejednokrotnie podłożem takiej sytuacji jest fakt, iż sami w dzieciństwie nie doświadczyli bliskości, wsparcia oraz akceptacji ze strony swoich opiekunów. Nieświadome powielanie wzorców zachowań prowadzi więc do sytuacji, w której proces wychowawczy oparty jest na chłodzie emocjonalnym oraz braku uważności na uczucia oraz emocje kierujące postępowaniem młodego człowieka. S. Cudak wskazywał, iż: „Zaburzenia więzi emocjonalnej między rodzicami a dzieckiem może przybierać różne postacie. Należą do nich między innymi rozluźnienie więzi emocjonalnej w rodzinie między jej członkami, obojętność emocjonalna rodziców wobec dziecka, wreszcie zanik więzi emocjonalnej przechodzący w negatywne układy emocjonalne. Brak pozytywnych uczuć rodziców wobec dziecka cechuje wzajemny chłód emocjonalny, brak emocjonalnego zainteresowania problemami dziecka”⁸⁷. Zaniedbanie emocjonalne przybiera więc delikatne formy, często trudne do zauważenia czy też jednoznacznego zdefiniowania. Nie spotykamy się tutaj z otwartym konfliktem, lecz subtelnym dystansem, obojętnością, brakiem zaangażowania, chłodem emocjonalnym, co w konsekwencji często wywołuje poczucie osamotnienia oraz odrzucenia, głęboko oddziałując na funkcjonowanie społeczne młodego człowieka.

Zagraniczne badania potwierdzają podobne tendencje. Analiza longitudinalna Young, Lennie i Minnis (2021) wykazała, że dzieci, które doświadczały emocjonalnego zaniedbania i nadmiernej kontroli, miały ponad dwukrotnie wyższe ryzyko zaburzeń lękowych i depresyjnych w wieku dorastania.⁸⁸ Inne badanie – Cohen i wsp. (2020) – na próbie 580 młodych dorosłych wykazało, że emocjonalne zaniedbanie w dzieciństwie skutkuje mniejszą zdolnością do regulacji emocji oraz zwiększonym ryzykiem uzależnień⁸⁹.

To właśnie z tego względu, pedagogika rodziny stawia przed sobą zadanie diagnozowania i przeciwdziałania temu zjawisku poprzez wspieranie rodziców w rozwijaniu kompetencji emocjonalnych. Wczesna edukacja emocjonalna rodziców oraz budowanie świadomości znaczenia dostępności emocjonalnej wobec dziecka, stanowią ważne elementy przeciwdziałaniu zjawisku emocjonalnego zaniedbania.

⁸⁷ S. Cudak, *Znaczenie więzi emocjonalnych w rodzinie dla prawidłowego funkcjonowania dzieci*, „Pedagogika Rodziny. Family Pedagogy” 2012, nr 2(4), s. 35.

⁸⁸ R. Young, S. Lennie, H. Minnis, „Children’s Perceptions of Parental Emotional Neglect”, *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 2021.

⁸⁹ J. R. Cohen i in., „The distal consequences of emotional neglect”, *Journal of Child and Family Studies*, 2020.

Skutki emocjonalnego zaniedbania dziecka w rodzinie naturalnej

Skutki emocjonalnego zaniedbania są wielowymiarowe. W sferze psychicznej obejmują obniżone poczucie własnej wartości, trudności w regulacji emocji, lęk i depresję. Dziecko, które pozbawione zostało ciepła emocjonalnego ze strony rodziców, kształtuje obraz siebie jako osoby bezwartościowej nie umiejącej nazwać ani ocenić własnych emocji. W wymiarze społecznym dziecko może przejawiać trudności w nawiązywaniu relacji, okazywać brak zaufania do innych i skłonność do izolacji. Zaniedbanie emocjonalne rzutuje również na dorosłe życie jednostki, utrudniając jej tworzenie trwałych więzi i budowanie relacji partnerskich. Osoby takie często próbują unikać bliskości, izolują się lub wręcz przeciwnie – wchodzą w relacji oparte na zależności.

W badaniach psychologicznych podkreśla się, że dzieci pozbawione bliskości emocjonalnej częściej wykazują symptomy zaburzeń lękowych i depresyjnych⁹⁰. Brak wsparcia emocjonalnego w dzieciństwie osłabia zdolność do radzenia sobie z porażkami i stresem. W konsekwencji, w dorosłym życiu osoby te mają trudność w wyrażaniu uczuć i utrzymywaniu zdrowych relacji interpersonalnych.

Pedagogiczne skutki zaniedbania obejmują również zaburzenia motywacji do nauki i niskie osiągnięcia szkolne. Jak trafnie zauważył S. Cudak: „Dzieci mające zaburzone stosunki uczuciowe z rodzicami, emocjonalnie odrzucane przez rodziców, wykazują często postawę lękową i wrogość. Sytuacja to sprzyja ich nieprawidłowej socjalizacji i niewłaściwemu ukształtowaniu się osobowości”⁹¹. Dzieci, które nie doświadczają pozytywnego wzmocnienia ze strony rodziców, często nie wierzą we własne możliwości. Z kolei długotrwałe poczucie odrzucenia może prowadzić do zachowań buntowniczych lub autodestrukcyjnych.

Badania neurobiologiczne wskazują, że zaniedbanie emocjonalne może prowadzić do zmian w strukturze mózgu. Według raportu American Academy of Pediatrics dzieci, które dorastały w środowiskach ubogich emocjonalnie, wykazywały zmniejszoną objętość hipokampa oraz osłabione połączenia w obszarach odpowiedzialnych za regulację emocji i pamięć.⁹² Podobne wyniki uzyskał zespół neuropsychologów Uniwersytetu Warszawskiego, który stwierdził, że dzieci z rodzin zaniedbujących emocjonalnie miały niższą aktywność w obrębie ciała

⁹⁰ J. Szymańska, *Profilaktyka i interwencja pracy z rodziną*, Kraków, WAM, 2012, s. 54.

⁹¹ S. Cudak, *Znaczenie więzi emocjonalnych w rodzinie dla prawidłowego funkcjonowania dzieci*, „Pedagogika Rodziny. Family Pedagogy” 2012, nr 2(4), s. 35.

⁹² American Academy of Pediatrics, „Impact of Emotional Neglect on Brain Development”, 2023.

migdałowatego w sytuacjach ekspozycji na bodźce społeczne.⁹³ Przytoczone wyniki badań zwracają uwagę iż zaniedbanie emocjonalne nie jest jedynie problemem czysto wychowawczym, lecz może prowadzić do trwałych zmian neurobiologicznych, skutkujących obniżeniem zdolności do regulacji emocji, radzeniem sobie z sytuacjami stresującymi bądź też nawiązywaniem wartościowych kontaktów społecznych.

Profilaktyka i przeciwdziałanie emocjonalnemu zaniedbaniu

Pedagogika rodziny wskazuje na konieczność wspierania rodziców w rozwijaniu kompetencji emocjonalnych i wychowawczych. Kluczowe znaczenie ma edukacja emocjonalna, promowanie postaw empatycznych oraz rozwijanie świadomości rodzicielskiej. W działania profilaktyczne powinny być zaangażowane instytucje edukacyjne, poradnie psychologiczno-pedagogiczne, Kościół oraz organizacje pozarządowe. Zintegrowane oddziaływania mogą przyczynić się do wczesnego rozpoznania i ograniczenia zjawiska emocjonalnego zaniedbania.

Jednym z kluczowych zadań profilaktyki jest edukacja rodziców w zakresie emocjonalnych potrzeb dziecka. Należy uświadamiać, iż: “Stabilizacja i bezpieczeństwo życia rodzinnego są możliwe dzięki wymianie emocjonalnej (...). Dzięki funkcji emocjonalnej, którą powinna realizować każda rodzina, zaspokajają się nadrzędne potrzeby człowieka, takie jak miłość, przynależność do grupy, uznanie, szacunek, a także poczucie bezpieczeństwa i akceptacji”⁹⁴. Programy wychowawcze i warsztaty dla rodziców powinny uczyć umiejętności aktywnego słuchania, empatycznego reagowania i wzmacniania więzi rodzinnych. W literaturze podkreśla się także znaczenie pracy z emocjami w kontekście relacji małżeńskich — gdyż stabilna więź między rodzicami tworzy warunki dla rozwoju emocjonalnego dziecka⁹⁵. Nie można pominąć także roli szkoły i Kościoła jako środowisk wspierających rodzinę. Szkoła poprzez pedagogów i psychologów może pełnić funkcję wczesnego wykrywania objawów zaniedbania emocjonalnego, natomiast wspólnoty religijne — promować wartości rodzinne i duchowe wsparcie dla rodziców. Ważnym aspektem działań jest również kształtowanie świadomości społecznej. Uświadamianie, iż lekceważenie, obojętność, brak rozmowy oraz czułości mogą być tak samo druzgocące jak doświadczenie przemocy fizycznej. Niezbędne jest prowadzenie kampanii społecznych, które uświadamiają wagę emocjonalnej obecności

⁹³ M. Kowalczyk, A. Gmitrowicz, „Neurobiologiczne skutki zaniedbania emocjonalnego u dzieci”, *Psychiatria Polska*, 2022, nr 56(4), s. 678–695.

⁹⁴ I. Stepaniuk, *Dziecko krzywdzone. Teoria, badania, praktyka* 2019, t.18, nr 1, s. 91, K. Pospiszyl, *Patologie społeczne*. Warszawa: PWN, 2008, s. 76.

⁹⁵ M. Górnik-Durose, *Psychologia rodziny*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2018, s. 67.

dorosłych w życiu dziecka. Dzięki tak pojmowanemu wielowymiarowemu działaniu, możliwe staje się budowanie postaw, które pomagają tworzyć środowisko rodzinne oparte na bliskości, bezpieczeństwie oraz akceptacji. W konsekwencji, funkcja pedagogiki rodziny nie ogranicza się jedynie do reagowania na już istniejące problemy, lecz również szeroko rozumianą prewencję.

Zakończenie

Współczesna rodzina mierzy się aktualnie z wieloma wyzwaniami, które wynikają z dynamicznych zmian społecznych, kulturowych oraz gospodarczych. Staje ona przed wieloma trudnościami, które wynikają z szybkiego tempa życia, braku czasu oraz coraz większej presji ze strony otoczenia zawodowego jak i społecznego. „Zadania wychowawcze, emocjonalne i społeczne współczesnej rodziny są w czasach współczesnych trudne do spełnienia, ponieważ rodzina jako instytucja społeczno- wychowawcza ulega zmianom, ciągłej ewolucji i nie zawsze nadąża za dokonującymi się w społeczeństwie przemianami społeczno- gospodarczymi”⁹⁶. Pojawiające się coraz częściej zjawisko emocjonalnego zaniedbania w rodzinie naturalnej stanowi poważne wyzwanie dla współczesnej pedagogiki rodziny. Jego konsekwencje dotyczą zarówno sfery emocjonalnej, jak i społecznej dziecka, a w dłuższej perspektywie wpływają na jakość życia dorosłego człowieka. Konieczne jest zatem rozwijanie działań profilaktycznych, wzmacnianie kompetencji rodzicielskich i budowanie kultury emocjonalnej w rodzinie opartej na miłości, akceptacji i dialogu. Tylko wówczas rodzina może w pełni realizować swoją funkcję wychowawczą i stanowić środowisko, w którym dziecko rozwija się w sposób harmonijny i szczęśliwy.

Podsumowując, zaniedbanie emocjonalne nie jest jedynie brakiem troski, lecz głębokim zaburzeniem w relacji dziecko-rodzic. Badania empiryczne z ostatnich lat potwierdzają, że zjawisko to ma wielowymiarowy charakter i prowadzi do długotrwałych konsekwencji zarówno w wymiarze psychicznym, jak i społecznym. Dzieci doświadczające nieobecności emocjonalnej rodziców, mają znaczące problemy w rozpoznawaniu oraz wyrażaniu uczuć, akceptacji własnej osoby czy też budowaniu wartościowych oraz trwałych relacji. Skala zjawiska w Polsce wymaga intensyfikacji działań profilaktycznych, edukacyjnych i terapeutycznych, które wspierałyby rodziców w rozwijaniu kompetencji emocjonalnych i komunikacyjnych. Prawidłowo ukierunkowana edukacja dorosłych może zaowocować

⁹⁶ S. Cudak, *Znaczenie więzi emocjonalnych w rodzinie dla prawidłowego funkcjonowania dzieci*, Pedagogika Rodziny. Family Pedagogy 2012, nr 2(4), s. 31.

przerwaniem błędnego koła utrwalanych z pokolenia na pokolenie nieprawidłowych wzorców relacji rodzic-dziecko. Włączenie tego problemu do programów wychowawczych i społecznych jest niezbędne w przeciwdziałaniu powstawania deficytów emocjonalnych wśród dzieci i młodzieży. W szerszej perspektywie, należy zauważyć, iż troska o emocjonalny dobrostan młodych pokoleń jest działaniem na rzecz całego społeczeństwa, gdyż to właśnie ludzie empatyczni, wrażliwi, zdolni do rozpoznawania oraz okazywania uczuć są fundamentem zdrowej i prawidłowo funkcjonującej wspólnoty społecznej.

BIBLIOGRAFIA

1. Bowlby J., *Przywiązanie*, PWN, Warszawa 2007, s. 45.
2. Brągiel, J., *Zaniedbanie jako kategoria przemocy – przejawy i konsekwencje doświadczane przez dziecko*, [w:] B. Górnicka (red.), *Zaniedbanie dziecka. Wybrane aspekty zjawiska* (s. 26), Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole 2016.
3. Cudak S., *Znaczenie więzi emocjonalnych w rodzinie dla prawidłowego funkcjonowania dzieci*, *Pedagogika Rodziny. Family Pedagogy*, 2(4), 2012, s. 35.
4. Drabarek K, Szumiał Sz.: Doświadczenie zaniedbania fizycznego i psychicznego w ogólnopolskiej reprezentatywnej próbie polskiej młodzieży na podstawie wyników Diagnozy przemocy wobec dzieci w Polsce 2023, [w:] *Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka*, t. 22, nr 4 (2023), s. 63–80.
5. Fromm E., *O sztuce miłości*, s. 15, Rebis, Warszawa 1996.
6. Górnik-Durose M., *Psychologia rodziny*, Uniwersytet Śląski, Katowice 2018.
7. Górski S., *Psychoterapia w wychowaniu*, PWN, Warszawa 1986.
8. Grzywczak-Kaczyńska M., *Trud rozwoju*, PWN, Warszawa 1988.
9. Izdebska H., *Rodzina wobec wyzwań współczesności*, Difin, Warszawa 2015.
10. Jan Paweł II, *List do rodzin*, nr 16, Wydawnictwo św. Stanisława BM, Kraków 1995.
11. Obuchowska I., *Dynamika rozwoju psychicznego dziecka*, PWN, Warszawa 2011.
12. Olearczyk T., *Granice czułości – granice bliskości. Ujęcie interdyscyplinarne*, *Edukacja Biologiczna i Środowiskowa*, 1(79), 2003.
13. Pospiszyl K., *Patologie społeczne*, PWN, Warszawa 2008.
14. Sośnicki K., *Istota i cele wychowania*, PWN, Warszawa 1975.
15. Stepaniuk J., *Dziecko krzywdzone. Teoria, badania, praktyka*, 18(1), 2019.
16. Szymańska J., *Profilaktyka i interwencja w pracy z rodziną*, WAM, Kraków 2010.
17. Winnicott D.W., *Dziecko, jego świat i otoczenie*, PWN, Warszawa 2010.
18. Ziemska M., *Rodzina a dziecko*, PWN, Warszawa 2009.

Wyzwania i trudności wolontariatu w hospicjum domowym – perspektywa pedagogiczna i psychologiczna

Streszczenie

W niniejszym opracowaniu podjęto próbę analizy tanatopedagogicznych aspektów wolontariatu w kontekście hospicyjnym, koncentrując się na wyzwaniach i trudnościach napotykanym w tej posłudze. Badania przeprowadzone na przykładzie Domowego Hospicjum Królowej Apostołów w Krakowie miały na celu ukazanie, w jaki sposób konfrontacja z cierpieniem i procesem umierania kształtuje postawy wolontariuszy, jakie niesie wyzwania, trudności oraz wskazać sposoby doskonalenia systemów wsparcia psychologicznego i pedagogicznego dla osób zaangażowanych w wolontariat hospicyjny. Dla zrealizowania celu kluczowym było zastosowanie metody jakościowej i przeprowadzenie wywiadów pogłębionych z aktywnymi wolontariuszami. Analiza badań wykazała, że doświadczenie opieki nad chorymi rodzi głęboką wewnętrzną przemianę u zaangażowanych osób, wzbogacając refleksję nad własnym życiem i wzmacniając charakter. Jednocześnie działalność ta wiąże się z dużym obciążeniem emocjonalnym, często z poczuciem bezsilności, zwłaszcza w obliczu bezradności, ale też niekiedy obojętności ze strony rodzin pacjentów. Zidentyfikowane w badaniach trudności wskazują na konieczność stworzenia zintegrowanego systemu wsparcia w hospicjum, obejmującego superwizję oraz specjalistyczne szkolenia w zakresie komunikacji kryzysowej i radzenia sobie z trudnymi relacjami interpersonalnymi. Posługa hospicyjna jako miejsce ciągłej formacji, staje się zatem środowiskiem wychowawczym, które wymaga aktywnego zarządzania ryzykiem psychicznym.

Słowa kluczowe: wolontariat hospicyjny, hospicjum domowe, tanatopedagogika, opieka paliatywna, wypalenie emocjonalne, wsparcie

Challenges and difficulties of volunteering in a home hospice – a pedagogical and psychological perspective

Summary

This study attempts to analyze the thanatopedagogical aspects of volunteering in the hospice context, focusing on the challenges and difficulties encountered in this form of service. Research conducted at the Queen of the Apostles Home Hospice in Kraków aimed to demonstrate how confrontation with suffering and the dying process shapes volunteers' attitudes, what challenges and difficulties it entails, and to indicate ways of improving psychological and pedagogical support systems for individuals involved in hospice volunteering. To achieve this goal, a qualitative research method was applied, including in-depth interviews with active volunteers. The analysis revealed that the experience of caring for terminally ill patients leads to profound inner transformation among those involved, enriching reflection on their own lives and strengthening personal character. At the same time, this activity is associated with a high emotional burden, often accompanied by a sense of helplessness, especially in situations of patients' powerlessness, and sometimes also by indifference on the part of patients' families. The difficulties identified in the study indicate the need to create an integrated support system within the hospice, including supervision and specialized training in crisis communication and coping with difficult interpersonal relationships. Hospice service, as a space of continuous formation, thus becomes an educational environment that requires active management of psychological risk.

Keywords: hospice volunteering, home hospice, thanatopedagogy, palliative care, emotional burnout, support

Wprowadzenie

W ludzką egzystencję nierozzerwalnie wpisane jest cierpienie, a szczególnie dotkliwe i traumatyczne jest to, które wiąże się ze stratą i śmiercią bliskich⁹⁷. Postawa, jaką człowiek przyjmuje wobec tych nieuniknionych sytuacji ma fundamentalne znaczenie dla zachowania jego psychicznej równowagi. Niepokój egzystencjalny nasila się, gdy tematyka śmierci jest spychana na margines społecznego dyskursu, pozostawiając jednostki bez żadnych możliwości

⁹⁷ Muszala A., *A z tej śmierci życie tryska – śmierć jako najwyższy akt moralny*, Wydawnictwo „Bernardinum” Sp. z o.o., Pelplin 2022.

radzenia sobie z bólem, lękiem czy osamotnieniem. W konsekwencji rodzi się pytanie, czy społeczeństwo powinno być edukowane w aspekcie przyjęcia i uznania cierpienia jako nieodłącznego wymiaru ludzkiego życia i jego dopełnienia⁹⁸.

Kształtowanie świadomej postawy wobec nieuchronności końca daje szansę nie tylko na obniżenie lęku egzystencjalnego, ale także na pełniejszy rozwój i przewartościowanie życia. Świadomość śmiertelności stanowi główną oś tanatopedagogiki. Jedynie akceptacja śmierci jako integralnej części życia pozwala przeżyć je w pełni świadomie i godnie⁹⁹.

Dyscyplina zajmująca się szeroko rozumianymi badaniami zagadnień dotyczących śmierci to tanatologia (od greckiego *thanatos* – śmierć). Tak więc, punktem wyjścia w podejmowaniu refleksji tanatologicznej jest świadomość skończoności. Pomimo wielu radości, które człowiek doświadcza, śmierć kładzie się cieniem na jego życiu i zmusza do stawiania pytań o sens własnego istnienia, cierpienia i kresu¹⁰⁰. Tanatologia i związana z nią tanatoedukacja wychodzą naprzeciw potrzebie zmierzenia się z tymi pytaniami, wskazując na konieczność postrzegania śmierci nie tylko z perspektywy biologicznej, ale także filozoficznej, psychologicznej i społecznej. P. Grzybowski stwierdza, że tanatopedagogika jest wychowaniem do (współ)cierpienia, (współ)chorowania, (współ)umierania i (współ)życia z tymi, którzy chorują, cierpią i prędzej czy później umrą¹⁰¹. Jak pisze A. Fabiś, nie da się zrozumieć życia nie starając się zrozumieć śmierci, gdyż jako ludzie żyjemy ze świadomością skończoności¹⁰². W ujęciu J. Binnebesela, tanatopedagogika jest „nauką o wychowaniu ze świadomością śmiertelności”, której podstawą jest poszanowanie godności każdej istoty ludzkiej i apriorycznej wartości życia¹⁰³. Z kolei B. Kromolicka, podstawowe zasady tej dyscypliny sprowadza do postaw miłości, służby i pokory, wynikających z pogodzenia się z bezsilnością w obliczu nieuleczalnej choroby¹⁰⁴.

⁹⁸ Bojanowicz A., *Cierpienie jako niechciany aspekt życia człowieka i edukacyjna rola tanatopedagogiki*, „Forum Oświatowe”, 2(43), Wrocław 2010.

⁹⁹ Binnebesel J., *Tanatopedagogika w doświadczeniu wielowymiarowości człowieka i śmierci*, Wydawnictwo „Adam Marszałek”, Toruń 2013.

¹⁰⁰ Tokarczyk R., *Prawa narodzin, życia i śmierci*, „Wydawnictwo Lubelskie”, Lublin 1985.

¹⁰¹ Grzybowski P., *Chorzy i umierający jako Obcy. Wspólne wątki pedagogiki międzykulturowej i tanatopedagogiki*, Repozytorium Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, 2010, <https://repozytorium.ukw.edu.pl/bitstream/handle/item/223/Grzybowski%20%20Chorzy%20i%20umierajacy%20jako%20Obcy.pdf?sequence=1&isAllowed=y>, dostęp: 13.03.2023.

¹⁰² Fabiś A., *Śmierć w całonocnym procesie uczenia się*, Rocznik Andragogiczny, Akademickie Towarzystwo Andragogiczne, 2011.

¹⁰³ Binnebesel J., *Tanatopedagogika w doświadczeniu wielowymiarowości człowieka i śmierci*, Wydawnictwo „Adam Marszałek”, Toruń 2013.

¹⁰⁴ Kromolicka B., *Organizująca siła miłości*, „Analiza i Egzystencja”, 18 (2012) ISSN 1734-9923.

Jedną z najbardziej intensywnych i praktycznych dróg realizacji założeń tanatopedagogiki jest wolontariat hospicyjny. Działalność ta, zakorzeniona w idei opieki paliatywnej, stawia wolontariusza w bezpośrednim kontakcie z granicznymi doświadczeniami. Posługa w hospicjum to nie tylko wsparcie chorych w cierpieniu i zaspokajanie ich potrzeb, ale także dynamiczny proces formacyjny dla samego wolontariusza, który staje się świadkiem i towarzyszem umierania. Wolontariat staje się „uczeniem się” śmierci – zdobywaniem doświadczenia, które prowadzi do głębszego zrozumienia fenomenu przemijania, a także do wykształcenia postaw empatii, współczucia i szacunku dla życia, niezależnie od jego etapu¹⁰⁵. Należy jednak podkreślić, że ta ścieżka rozwoju jest niezwykle wymagająca. Konfrontacja z własną bezsilnością, obciążenie emocjonalne i nie rzadko trudności w komunikacji z rodzinami pacjentów, a także mierzenie się z perspektywą śmierci osób z którymi nawiązuje się relację, stanowią istotne wyzwania psychologiczne. Zdaniem K. de Walden-Gałuszek¹⁰⁶, brak odpowiedniego wsparcia psychologicznego i pedagogicznego może prowadzić do zniechęcenia i syndromu wypalenia emocjonalnego u osób posługujących w opiece paliatywnej. Praca wolontariuszy jest niewątpliwie trudnym i odpowiedzialnym zadaniem społecznym. Wymaga nie tylko bezinteresownego poświęcenia się dla dobra drugiego człowieka, ale przede wszystkim determinacji, wrażliwości, wytrzymałości, umiejętności łączenia współczucia ze sprawnością działania, wyrozumiałości, cierpliwości, dyscypliny emocjonalnej – a więc cech, które cechują dojrzałą osobowość i wpisują się w postawę roztropnej życzliwości¹⁰⁷. Z tego względu, kluczowe staje się zbadanie i opisanie specyficznych trudności, z jakimi mierzą się wolontariusze w swojej codziennej pracy.

Cel i zakres badań

Niniejsze studium ma na celu ukazać kształtowanie się postaw wolontariuszy, ich wewnętrzne przemiany, ale przede wszystkim zidentyfikować problemy i trudności oraz dostarczyć podstaw do formułowania zaleceń, dla doskonalenia systemów wsparcia psychologicznego i pedagogicznego dla osób zaangażowanych w wolontariat hospicyjny.

¹⁰⁵ Ryszka Ł., *Pedagogiczno - aksjologiczny wymiar wolontariatu i jego rola w kształtowaniu pożądanych postaw społecznych*, [w:] *Człowiek dla człowieka - współczesne wyzwania wolontariatu* pod red. G. Godawy, Wydawnictwo „CZUWAJMY”, Kraków 2013.

¹⁰⁶ de Walden – Gałuszek K., *U kresu – Opieka psychopaliatywna czyli jak pomóc choremu, rodzinie i personelowi medycznemu środkami psychologicznymi*, Wydawnictwo Medyczne „MAKmed”, Gdańsk 2000.

¹⁰⁷ Krakowiak, A. Modlińska, D. Krzyżanowski, *Edukacja do wolontariatu hospicyjnego na podstawie akcji społecznych: „Hospicjum to też Życie”, „Lubię pomagać” i „Umierać po ludzku”*, [w:] *Idea wolontariatu w kształtowaniu społeczności lokalnych*, (red.) D. Widelak, S. Śliwa, WSZiA w Opolu, Opole 2009.

Metodologia badań

Na potrzeby opracowania wykorzystano badania własne ukierunkowane na tanatopedagogiczny wymiar wolontariatu hospicyjnego, na przykładzie Hospicjum Domowego Królowej Apostołów w Krakowie.

Przedmiotem podjętych badań było doświadczenie formacyjne wolontariuszy wynikające ze sprawowania opieki nad nieuleczalnie chorymi. W procesie badawczym zastosowano metodę jakościową z wykorzystaniem kwestionariusza wywiadu jako narzędzia badawczego, co umożliwiło pozyskanie niezbędnych informacji od wolontariuszy do dalszych szczegółowych analiz.

Badania koncentrowały się na poglądach i opiniach uczestników tych badań, ich codziennych doświadczeniach oraz wiedzy dotyczącej przedmiotu badania. Wykorzystanie wywiadu jako jakościowego podejścia do badanych osób, umożliwiło uchwycenie ich subiektywnych odczuć, zróżnicowanych doświadczeń i potrzeb. W przeprowadzonym badaniu wzięli udział aktywni wolontariusze Domowego Hospicjum Matki Królowej Apostołów w Krakowie. Wyłonione osoby są zaangażowane w wolontariat co najmniej od kilku lat. Wszyscy wolontariusze to osoby w wieku powyżej 40 lat, a więc z dużym doświadczeniem życiowym. Dobór wolontariuszy był celowy ze względu na miejsce udzielania pomocy (hospicjum domowe). Badania zostały przeprowadzone w styczniu i lutym 2023 r. Wolontariusze udzielali wywiadów w siedzibie Domowego Hospicjum przy ul. Wincentego Witosa 23 w Krakowie. Dyspozycje do wywiadu z wolontariuszami miały formę kwestionariusza w formie 9 pytań otwartych. Kolejność pytań w kwestionariuszu wywiadu ustalona została według określonego porządku. Początkowe trzy pytania kwestionariusza z założenia miały charakter wprowadzający i skupiły się na codziennych praktykach posługi, motywacjach wolontariuszy czy ich relacjach z podopiecznymi. Kolejne, kluczowe dla celu pracy pytania kwestionariusza dotyczyły wyrażnie osobistego wymiaru wolontariatu, doświadczeń wolontariuszy w aspekcie formacyjnym związanym z wykonywaniem posługi. Ostatnie dwa, kończące wywiad pytania, to pytania o charakterze bardziej praktycznym i dotyczyły organizowania działalności wolontariackiej. Przekazy te pomagały w poznaniu postaw przyjętych przez wolontariuszy oraz sposobów radzenia sobie nierzadko z dramatycznymi sytuacjami, w które obfituje posługa wolontariusza.

Analiza treści wywiadów umożliwiła rozpoznać, jak współuczestnictwo wolontariuszy w sytuacji tanatologicznej oddziałuje na kształtowanie ich postaw zgodnie z założeniami tanatopedagogiki oraz wskazać problemy i trudności, które towarzyszą tej posłudze.

Analiza wyników badań

Badania oparte na wywiadach pogłębionych z aktywnymi wolontariuszami pozwoliły na wskazanie głównych obszarów problemowych, które mają fundamentalne znaczenie dla podtrzymania ich motywacji w posłudze i zapobieganiu rezygnacji. Na potrzeby analiz przywołano wybrane odpowiedzi respondentów i przedstawiono przy pomocy cytatów ilustracyjnych, które posłużyły do wzmocnienia lub zilustrowania argumentu w badanym aspekcie. Jakkolwiek posługa w hospicjum jest postrzegana przez większość respondentów jako satysfakcjonująca i głęboko formacyjna, rzeczywistość tej pracy niejednokrotnie odbiega od wcześniejszych wyobrażeń, rodząc chwile zwątpienia.

Obszar problemowy I - trudności w sferze psychiczno-emocjonalnej

Pierwszym, najbardziej widocznym obszarem wyzwań są trudności mające charakter wewnętrzny, emocjonalny i psychologiczny. Badania ujawniły, że wolontariusze, pomimo wysokiego poziomu zaangażowania, mierzą się z silnym obciążeniem emocjonalnym. Dla niektórych respondentów konfrontacja z ludzkim cierpieniem rodziła pytania o wymiar egzystencjalny i duchowy, prowadząc do chwil zwątpienia i kryzysów wiary, nawet jeśli nie były one postrzegane jako osobista porażka:

„Czasem przychodzi takie zwątpienie, bo jednak człowiek obcuje z tym cierpieniem i czasem jest takie pytanie, no gdzie Ty Boże w tym jesteś (...).”

Inni wolontariusze wskazywali na wewnętrzne stany negatywne jako największe wyzwanie. Mowa tu o irytacji, zniecierpliwieniu czy poczuciu przytłoczenia problemami, które utrudniają niesienie bezinteresownej pomocy:

„To są takie momenty związane z takimi stanami we mnie, które bym chciała nie mieć, jak na przykład właśnie, jak mi się pojawia jakaś irytacja czy zniecierpliwienie, albo taka niechęć, że się czuję tak za bardzo przytłoczona tymi problemami.”

Te wypowiedzi potwierdzają, że praca wolontariacka wymaga nieustannej samokontroli emocjonalnej i świadomości własnych ograniczeń psychicznych, stanowiąc czynnik ryzyka tzw. zmęczenia współczuciem (*compassion fatigue*), typowego dla zawodów pomocowych.

Obszar problemowy II – wyzwania w relacjach z rodziną pacjenta

Drugim, istotnym źródłem trudności, zgłaszanym przez wolontariuszy, jest sfera relacji interpersonalnych, a w szczególności postawa rodziny wobec chorego. Wolontariusze zwrócili uwagę na przypadki obojętności lub braku zaangażowania ze strony bliskich, co oceniali jako najbardziej raniący aspekt posługi.

Obojętność rodziny wywoływała poczucie bezsilności u wolontariuszy, którzy odczuwali, że pomimo ich wysiłków, choremu brakuje podstawowego wsparcia emocjonalnego ze strony najbliższych:

„I to jest dla mnie największa porażka, nie wiem, jak dotrzeć do rodziny, żeby oni bardziej opiekowali się swoimi bliskimi, żeby mieli dla nich więcej serca, bo to wywołuje w ludziach umierających czy ciężko chorych największe cierpienie.”

Inne wypowiedzi potwierdziły to zjawisko, wskazując, że obojętność dotyczyła zarówno sfery emocjonalnej, jak i konkretnej, bieżącej pomocy:

„Czasami było widać taką obojętność rodziny w stosunku do chorego do jego cierpienia, że trzeba coś pomóc w danej chwili.”

W tej sytuacji posługa wolontariuszy, choć stanowi wsparcie dla umęczonej rodziny, staje się szczególnie obciążająca, ponieważ nie może (i nie powinna) pełnić funkcji wyręczającej. Wolontariusz ma za zadanie pomóc rodzinie w realizacji opieki, a nie zastępować ich w podstawowych obowiązkach i okazywaniu uczuć.

Obszar problemowy III – subiektywne postrzeganie porażki a satysfakcja z posługi

Warto podkreślić, że pomimo wymienionych wyzwań, większość wolontariuszy nie postrzegała swojej pracy w kategoriach "spektakularnej porażki". Wynika to z faktu, że wolontariat jest traktowany jako służba, w której sukcesem jest już sama obecność i poświęcenie. Dla części respondentów, zaangażowanie niosło tak duże poczucie przyjemności, że eliminowało kategorię porażki:

„Nie, jakiejs spektakularnej porażki, to myślę, że nie zanotowałam.”

„(...), ja nie przypominam sobie żebym jakieś porażki tutaj po prostu z tego tytułu..., bo dla mnie to jest **przyjemność**, a jeżeli jest przyjemność to po prostu nie ma porażek.”

Taka postawa pozwala wolontariuszom na kontynuację pracy pomimo trudności. Jednocześnie badani, nawet ci z mniejszym doświadczeniem, zachowują realistyczną świadomość, że trudne sytuacje mogą się zdarzyć w przyszłości:

„Nie miałam takiej sytuacji, ale nie wykluczam, że się zdarzy, biorę to pod uwagę oczywiście (...). Na razie za małe doświadczenie mam, na szczęście mi się to jeszcze nie zdarzyło.”

Obszar problemowy IV – rola wsparcia społecznego i systemowego

Kluczowym elementem w radzeniu sobie z napotkanymi trudnościami jest system wsparcia funkcjonujący w Domowym Hospicjum. Respondenci zgodnie podkreślali, że wzajemne wsparcie w ramach społeczności wolontariuszy, a zwłaszcza pomoc ze strony lidera organizacji, jest nieocenione.

Wspólne zebrania, podczas których omawiane są trudne sprawy, oraz stała dostępność osób zarządzających i psychologów, dają wolontariuszom poczucie bezpieczeństwa i stanowią skuteczny bufor zmniejszający stres związany z obcowaniem z cierpieniem:

„Tak (...), bo my mamy takie zebrania, mówimy o takich sprawach. Ta pomoc jest. Są psychologowie też...”

„My się spotykamy tu i rozmawiamy, czy na bieżąco jak mam jakiś problem to dzwonię. Głównie to do naszej Pani Halinki – prezes i wtedy jej mówię, opowiadam o tym, że jest taki czy taki problem.”

Tego typu zorganizowane wsparcie stanowi kluczowy element pedagogiczny i formacyjny w wolontariacie, pozwalając na przeformułowanie negatywnych doświadczeń w naukę i na utrzymanie niezbędnej do posługi wytrzymałości i wrażliwości. Posługa wolontariacka, naznaczona stygmatem śmierci, wymaga bowiem nie tylko bezinteresownego poświęcenia, ale przede wszystkim determinacji, wytrzymałości i umiejętności łączenia współczucia ze sprawnością działania.

Analiza doświadczeń wolontariuszy Domowego Hospicjum Królowej Apostołów w Krakowie jednoznacznie potwierdziła, że wolontariat hospicyjny ma głęboki wymiar tanatopedagogiczny. Posługa ta stanowi unikalną przestrzeń do rozwoju osobowego i kształtowania dojrzałych postaw wobec cierpienia i śmierci, co jest zgodne z wcześniej przywołanymi założeniami J. Binnebesela. Jednocześnie, badania ujawniły, że ta droga rozwoju wiąże się z koniecznością mierzenia się z szeregiem poważnych wyzwań o charakterze psychologicznym i społecznym.

Konkluzje wynikające z badań własnych

1) Dualizm emocjonalny posługi

Stwierdzono, że największym wyzwaniem dla wolontariuszy jest obciążenie emocjonalne wynikające z konfrontacji z nieuchronnością śmierci i cierpienia, co prowadzi do chwil zwątpienia i kryzysów egzystencjalnych. Choć służba przynosi poczucie przyjemności i sensu jednocześnie rodzi wewnętrzne stany negatywne, takie jak irytacja i zniecierpliwienie. Stanowi to bezpośrednie ryzyko dla rozwoju tzw. zmęczenia współczuciem (*compassion fatigue*).

2) Obojętność rodzin jako porażka w opiece

Kluczowym elementem destabilizującym psychikę wolontariuszy jest obojętność lub brak zaangażowania rodzin pacjentów w opiekę. Wywiady ujawniły, że ta sytuacja jest postrzegana jako „największa porażka” w posłudze. Wolontariusz ma poczucie bezsilności, ponieważ braki w podstawowym wsparciu emocjonalnym ze strony najbliższych niweczą wysiłki zespołu hospicyjnego i pogłębiają cierpienie chorego.

3) Rola wsparcia systemowego:

Efektywny system wsparcia systemowego (zebrania, dostępność liderów i psychologów) jest czynnikiem krytycznym, który tworzy bezpieczną przestrzeń do odreagowania emocji i minimalizuje ryzyko wypalenia. Wsparcie to jest kluczowym elementem formacyjnym, pozwalającym na przekształcenie trudności w naukę i rozwój kompetencji.

Wnioski końcowe

Poniższe wnioski stanowią syntetyczne podsumowanie najważniejszych ustaleń badawczych, a także ewentualne ukierunkowania dla praktyki opieki paliatywnej i pedagogiki. Wnioski te

mają istotne implikacje zarówno dla teoretycznych założeń tanatopedagogiki, jak i dla formułowania praktycznych rekomendacji.

Implikacje teoretyczne

- 1) Tanatopedagogika jako nauka o *resilience*: badania wskazują, że wolontariat hospicyjny powinien być postrzegany nie tylko jako forma edukacji o śmierci, ale przede wszystkim jako szkoła rezyliencji (odporności psychicznej) w obliczu traumy. Włączenie świadomości o trudnościach do programów tanatoedukacyjnych powinno uczyć nie tylko empatii, ale i autoprotekcji psychicznej.
- 2) Rozszerzenie zakresu działania tanatopedagogiki – ujawniony problem obojętności rodzin sugeruje, że tanatopedagogika powinna w większym stopniu koncentrować się na edukacji społecznej i rodzinnej w zakresie godnego towarzyszenia w chorobie. Wolontariusze stają się w tym kontekście pośrednikami w przywracaniu relacji rodzinnych, a ich praca ma silny wymiar socjopedagogiczny.
- 3) Wolontariat jako sprawdzian etyczny – doświadczenia wolontariuszy potwierdzają zasady B. Kromolickiej – miłość, służba i pokora – jako etyczne fundamenty posługi. Jednocześnie pokazują, że te zasady są nieustannie wystawiane na próbę przez realia instytucjonalne i społeczne, co wymaga stałej superwizji etycznej.

Implikacje praktyczne

Na podstawie zidentyfikowanych problemów i trudności, formułuje się następujące zalecenia mające na celu optymalizację wsparcia wolontariuszy i podniesienie jakości opieki:

- 1) Zintensyfikowane Wsparcie Psychologiczne: Wprowadzenie obowiązkowych i regularnych sesji superwizyjnych dla wszystkich wolontariuszy (np. co najmniej raz w miesiącu). Celem tych spotkań powinno być systematyczne rozładowywanie napięcia emocjonalnego i zapobieganie syndromowi wypalenia, a nie tylko reakcja na kryzys.
- 2) Szkolenia Interpersonalne dla Trudnych Sytuacji: Organizowanie specjalistycznych szkoleń skupionych na mediacji, komunikacji asertywnej i zarządzaniu konfliktem z rodzinami pacjentów. Szkolenia te powinny dostarczać wolontariuszom konkretnych narzędzi do radzenia sobie z obojętnością i roszczeniową postawą.
- 3) Proaktywna Edukacja Rodzin: Hospicjum powinno stworzyć i egzekwować „kontrakty wsparcia” z rodzinami, jasno określające, że wolontariat ma charakter uzupełniający,

a nie wyręczający. Wskazane jest wprowadzenie obowiązkowych, wstępnych spotkań edukacyjnych dla rodzin włączanych do opieki domowej.

- 4) Wewnętrzny System Mentoringu i Rotacji: Wprowadzenie zasady rotacji posługi dla wolontariuszy o długim stażu, aby chronić ich przed przeciążeniem jednym typem opieki. System mentoringu, w którym doświadczeni wolontariusze wspierają nowicjuszy, powinien być formalnie umocowany jako element formacyjny.

Podsumowując, wolontariat hospicyjny jest niezwykle cenną, choć wymagającą, formą realizacji założeń tanatopedagogiki. Dalszy rozwój tej posługi wymaga od instytucji nie tylko rekrutacji, ale przede wszystkim stałego, systematycznego i wieloaspektowego wsparcia psychicznego, które pozwoli wolontariuszom trwać w ich misji bez ryzyka utraty motywacji i w konsekwencji ich rezygnacji z posługi wolontariackiej.

BIBLIOGRAFIA

1. Binnebesel J., *Tanatopedagogika w doświadczeniu wielowymiarowości człowieka i śmierci*, Wydawnictwo „Adam Marszałek”, Toruń 2013.
2. Bojanowicz A., *Cierpienie jako niechciany aspekt życia człowieka i edukacyjna rola tanatopedagogiki*, „Forum Oświatowe”, 2(43), Wrocław 2010.
3. de Walden – Gałuszko K., *U kresu – Opieka psychopaliatywna czyli jak pomóc choremu, rodzinie i personelowi medycznemu środkami psychologicznymi*, Wydawnictwo Medyczne „MAKmed”, Gdańsk 2000.
4. Fabiś A., *Śmierć w całożyciowym procesie uczenia się*, Rocznik Andragogiczny, Akademickie Towarzystwo Andragogiczne.
5. Grzybowski P., *Chorzy i umierający jako Obcy. Wspólne wątki pedagogiki międzykulturowej i tanatopedagogiki*, Repozytorium Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, 2010, <https://repozytorium.ukw.edu.pl/bitstream/handle/item/223/Grzybowski%20-%20Chorzy%20i%20umierajacy%20jako%20Obcy.pdf?sequence=1&isAllowed=y>, dostęp: 13.03.2023.
6. Krakowiak, A. Modlińska, D. Krzyżanowski, *Edukacja do wolontariatu hospicyjnego na podstawie akcji społecznych: „Hospicjum to też Życie”, „Lubię pomagać” i „Umierać po ludzku”*, [w:] *Idea wolontariatu w kształtowaniu społeczności lokalnych*, (red.) D. Widelak, S. Śliwa, WSZiA w Opolu, Opole 2009.

7. Kromolicka B., *Organizująca siła miłości*, „Analiza i Egzystencja”, 18 (2012) ISSN 1734–9923.
8. Muszala A., *A z tej śmierci życie tryska – śmierć jako najwyższy akt moralny*, Wydawnictwo „Bernardinum” Sp. z o.o., Pelplin 2022.
9. Ryszka Ł., *Pedagogiczno - aksjologiczny wymiar wolontariatu i jego rola w kształtowaniu pożądanych postaw społecznych*, [w:] *Człowiek dla człowieka – współczesne wyzwania wolontariatu* pod red. G. Godawy, Wydawnictwo „CZUWAJMY”, Kraków 2013.
10. Seredyńska A., *Wolontariat hospicyjny w ujęciu tanatopedagogiki – predyspozycje, przygotowanie, wyzwania wychowawcze*, Wydawnictwo Naukowe Akademii Ignatianum w Krakowie, Kraków 2021.
11. Sielicka E., *Edukacja tanatologiczna – współczesne wyzwanie*, „Pedagogika Społeczna”, Nr 2 (56), 2015.
12. Tokarczyk R., *Prawa narodzin, życia i śmierci*, „Wydawnictwo Lubelskie”, Lublin 1985.

Rola kultury w wychowaniu i nauczaniu

Streszczenie

Artykuł podejmuje problematykę roli kultury w wychowaniu i nauczaniu. Ukazuje kulturę jako podstawową kategorię pedagogiczną, źródło wartości i przestrzeń kształtowania tożsamości człowieka. Wskazuje na ścisły związek między kulturą a wychowaniem i nauczaniem, akcentując, że proces edukacyjny zawsze odbywa się w kontekście kulturowym. Autorzy tacy jak Florian Znaniecki, Bogdan Suchodolski, Stefan Wyszyński i Henryk Skorowski podkreślali, iż wychowanie nie istnieje poza kulturą, a jej przekaz stanowi fundament rozwoju jednostki. Wyzwania współczesności, związane z globalizacją i mediami masowymi, wymagają świadomego łączenia ochrony dziedzictwa z otwartością na różnorodność. W części praktycznej zaakcentowano potrzebę integrowania treści kulturowych w procesie dydaktycznym oraz kształtowania kompetencji interkulturowych. Edukacja zanurzona w kulturze prowadzi do wychowania człowieka odpowiedzialnego, twórczego i zdolnego do dialogu.

Słowa kluczowe: kultura, wychowanie, nauczanie, wartości, edukacja

The role of culture in education and teaching

Summary

The article discusses the role of culture in upbringing and education. It presents culture as a fundamental pedagogical category, a source of values, and a space for shaping human identity. The text emphasizes the close relationship between culture, upbringing, and teaching, arguing that every educational process occurs within a cultural context. Thinkers such as Florian Znaniecki, Bogdan Suchodolski, Stefan Wyszyński, and Henryk Skorowski pointed out that upbringing cannot exist outside culture, as cultural transmission forms the foundation of personal development. The challenges of contemporary times—globalization and mass media—increase the need to balance the preservation of cultural heritage with openness to diversity. In the practical dimension, the article highlights the integration of cultural content in

education and the development of intercultural competencies. Education rooted in culture fosters the growth of a responsible, creative, and dialogically oriented human being.

Keywords: culture, upbringing, teaching, values, education

Wprowadzenie

Jak twierdzi Ks. Prof. Janusz Mierzwa „kultura jest nośnikiem wielu różnorodnych wartości, w tym wartości religijnych”¹⁰⁸. Kultura bowiem stanowi jeden z podstawowych elementów życia człowieka i społeczeństwa. To właśnie dzięki niej jednostka ma dostęp do systemu wartości, norm i wzorców postępowania, które kształtują codzienność i umożliwiają wszechstronny rozwój. Tę opinię podziela wielu innych współczesnych autorów, jak np. Prof. Daniel Slivka z Uniwersytetu Preszowskiego w Słowacji¹⁰⁹ czy dr hab. Hubert Jurjewicz z USA¹¹⁰. Należałoby wymienić jeszcze wielu innych wybitnych specjalistów z tego zakresu badawczego, z których myśli czerpali wspomniani wyżej autorzy, ale na użytek niniejszego opracowania skorzystam z ich dorobku i wiedzy.

Wychowanie i nauczanie należy analizować w ścisłym powiązaniu z kulturą, ponieważ procesy edukacyjne są zarówno narzędziem jej przekazu, jak i polem dla twórczej reinterpretacji. Z kolei edukacja – rozumiana jako działalność wychowawcza i dydaktyczna – nie tylko odtwarza istniejące wzorce kulturowe, ale również przygotowuje osobę do ich krytycznego rozumienia, samodzielnych wyborów i działalności twórczej.

Celem niniejszego opracowania jest próba ukazania roli kultury w procesach wychowania i nauczania. Analiza obejmuje trzy podstawowe obszary: kulturę jako kategorię pedagogiczną, jej znaczenie dla wychowania oraz wpływ na proces nauczania. W końcowej części

¹⁰⁸ J. Mierzwa, *Rola Kościoła w kształtowaniu społeczeństwa obywatelskiego*, [w:] *Młodzież wobec wyzwań współczesności. Społeczeństwo-kultura-wartości. Studium społeczne* (red.) T. Bąk, J. Mierzwa, B. Szluz, Warszawa 2010, s. 79–85. Zob. także: *Wychowanie i edukacja wobec współczesnych problemów społecznych z perspektywy regionu*. Międzynarodowa Konferencja Naukowa, która odbyła się w dniach 26–28.10.2012 w Państwowej Wyższej Szkole Techniczno-Ekonomicznej w Jarosławiu, Jarosław–Miejsce Piastowe–Myczkowce, 26–28.10.2012.

¹⁰⁹ Np. artykuł [w:] J. Koprivňáková, J. Mierzwa, W. Wierzbieniec (red.), *Chasydyzm „polski”*, Jarosław–Prešov 2014. oraz prelekcje podczas realizacji *Religijna i kulturotwórcza rola chasydyzmu na pograniczu Polski i Słowacji. Projekt współfinansowany przez Unię Europejską ze środków Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego oraz budżetu państwa za pośrednictwem Euroregionu Karpackiego w ramach Programu Współpracy Transgranicznej Rzeczypospolita Polska – Republika Słowacka 2007–2013*. Czas realizacji: luty 2013 – styczeń 2014. Nr projektu: PL-SK/KAR/IPP/III/11.

¹¹⁰ J. Mierzwa, H. Jurjewicz, *Religious and Spiritual Factors in Clinical Social Work Practice*, w: *Religion and Spirituality in Social Work Practice*, New Jersey 2015, s. 29–52.

opracowania zwrócono także uwagę na aktualne wyzwania współczesności oraz implikacje praktyczne dla pedagogiki i dydaktyki.

Kultura jako kategoria pedagogiczna

W literaturze naukowej kultura bywa definiowana w sposób wieloznaczny. Na przykład Florian Znaniecki pojmuje kulturę jako „system wartości, które wytwarza i utrwała zbiorowość ludzka”¹¹¹. W ujęciu pedagogicznym kultura to zarówno treść wychowania, jak i środek do jego realizacji. Pedagogika kultury, rozwijana m.in. przez Bogdana Suchodolskiego, wskazuje, że wychowanie nie jest możliwe poza kulturą, ponieważ wszelkie działania edukacyjne polegają na wprowadzaniu jednostki w świat wartości i znaczeń¹¹². Kard. Stefan Wyszyński podkreślał, że kultura narodowa stanowi fundament tożsamości człowieka i narodu. Jego zdaniem troska o kulturę ojczystą jest jednocześnie troską o duchowy rozwój człowieka: „Kultura to nie luksus, ale konieczność życia narodu, jego oddech i jego istnienie”¹¹³. W tym sensie wychowanie i nauczanie zakorzenione w kulturze są zadaniem o wymiarze zarówno indywidualnym, jak i społecznym.

Prof. Henryk Skorowski (SDB) akcentuje z kolei fakt, że człowiek nie istnieje poza kulturą – to ona wyznacza jego horyzont poznawczy i moralny. Autor zauważa, że kultura jest dla człowieka przestrzenią samorealizacji, ale również odpowiedzialności wobec innych¹¹⁴. Edukacja, będąc częścią kultury, służy więc przygotowaniu człowieka do aktywnego, świadomego i etycznego uczestnictwa w życiu społecznym. Tę perspektywę wzmacnia głos Jana Pawła II, który w swoim przemówieniu w siedzibie UNESCO (1980 r.) mówił: „Kultura jest tym, przez co człowiek jako człowiek staje się bardziej człowiekiem”¹¹⁵. Papież podkreślał, że rozwój kultury jest nierozzerwalnie związany z godnością osoby ludzkiej i że zadaniem edukacji jest ochrona oraz twórcze pomnażanie dziedzictwa kulturowego. W tym świetle wychowanie i nauczanie należy rozumieć jako procesy zanurzone w kulturze, a nauczyciela i wychowawcę – jako przewodników po świecie wartości, tradycji i odpowiedzialności.

¹¹¹ F. Znaniecki, *Socjologia wychowania*, Warszawa 1973, s. 45.

¹¹² B. Suchodolski, *Wychowanie mimo wszystko*, Warszawa 1974, s. 12.

¹¹³ S. Wyszyński, *Z rozważań nad kulturą ojczystą*, Warszawa 1979, s. 17.

¹¹⁴ H. Skorowski, *Człowiek, kultura, świat*, Warszawa 2002, s. 25.

¹¹⁵ Jan Paweł II, *Przemówienie w siedzibie UNESCO*, Paryż 1980, w: Jan Paweł II. *Nauczanie społeczne*, t. 1, Warszawa 1982.

Kultura a wychowanie

Proces wychowania to wprowadzanie młodego człowieka w świat wartości i norm, czyli w świat kultury. Kultura pełni w tym procesie kilka podstawowych funkcji:

a) Przekaz norm i wartości. Wychowanie człowieka nie opiera się tylko na jego socjalizacji, a więc dostosowaniu do zasad życia w grupie społecznej, ale przede wszystkim opiera się na internalizacji określonych norm moralnych, wartości etycznych i estetycznych funkcjonujących w konkretnej kulturze. To dzięki nim człowiek uczy się odróżniać dobro od zła, zjawiska akceptowane od nieakceptowanych, piękno od brzydoty. Wartości takie jak: uczciwość, odpowiedzialność czy szacunek dla drugiej osoby nie są przekazywane w sposób abstrakcyjny, lecz są wplecione w dziedzictwo kultury, tzn. w język, tradycję, sztukę czy obyczaje¹¹⁶.

b) Rola rodziny i środowiska lokalnego. Dom rodzinny jest pierwszym i najważniejszym środowiskiem wychowawczym. To rodzina przekazuje podstawowe wzorce zachowań, język, tradycje i obyczaje. W następnej kolejności istotne znaczenie mają rówieśnicy, społeczność lokalna oraz instytucje kultury jak teatry, filharmonie, biblioteki i muzea, które wspierają proces wychowania¹¹⁷. To właśnie w rodzinie i w lokalnym otoczeniu dziecko uczy się pierwszych form uczestnictwa w kulturze – od codziennych obyczajów po święta i rytuały, które budują poczucie tożsamości i wspólnoty.

c) Tradycja i dziedzictwo kulturowe. Dziedzictwo kulturowe umożliwia zachowanie ciągłości międzypokoleniowej i budowanie tożsamości narodowej. Wychowanie zakorzenione w kulturze lokalnej i narodowej daje jednostce poczucie przynależności, równocześnie otwierając ją na inne tradycje¹¹⁸.

d) Wychowanie międzykulturowe. W warunkach globalizacji wyjątkowego znaczenia nabiera wychowanie międzykulturowe, które kształtuje postawy otwartości, tolerancji i dialogu. Pedagogika międzykulturowa – jak podkreśla Jerzy Nikitorowicz – jest odpowiedzią na potrzebę życia w świecie różnorodnym i wielowymiarowym¹¹⁹.

¹¹⁶ Na ten temat pisało już wielu autorów, zajmujących się problematyką kultury.

¹¹⁷ Z. Kwieciński, *Socjologia edukacji*, Warszawa 2002, s. 134.

¹¹⁸ B. Suchodolski, *Wychowanie dla przyszłości*, Warszawa 1968, s. 57.

¹¹⁹ J. Nikitorowicz, *Edukacja międzykulturowa*, Warszawa 2009, s. 15–16.

e) Autonomia jednostki. Kultura nie tylko narzuca normy, ale daje przestrzeń do refleksji, autorefleksji i samodzielnych wyborów. Dlatego celem wychowania nie jest powielanie tradycji, lecz rozwój jednostki jako krytycznego i odpowiedzialnego uczestnika kultury.

Kultura a nauczanie

Nauczanie jest procesem mającym charakter kulturowy, jest ono zawsze osadzone w kontekście kultury szkolnej i akademickiej, programu nauczania i kształcenia oraz różnorodnych form komunikacji między uczestnikami tego procesu. Istotną rolę odgrywa tzw. komunikacja „pozioma” na bazie relacji pomiędzy uczestnikami zajęć.

a) Kultura szkolna i klimat edukacyjny. Każda szkoła tworzy specyficzną kulturę – zestaw norm, praktyk i symboli – która kształtuje postawy uczniów. Styl pracy nauczyciela, język komunikacji oraz klimat relacji w grupie są przejawami kultury szkolnej¹²⁰. Pozytywna kultura szkoły sprzyja rozwojowi poczucia bezpieczeństwa, współpracy i zaufania, natomiast jej brak może prowadzić do alienacji uczniów (studentów) i spadku motywacji do nauki.

b) Treści kulturowe w programach nauczania. Podstawa programowa w nauczaniu obejmuje pewien zakres elementów literatury, historii, sztuki czy filozofii. Nauczanie w tym wymiarze polega na zapoznawaniu słuchaczy z dorobkiem kulturowym narodu i uczeniu ich interpretacji tego dorobku¹²¹. Wprowadzanie treści kulturowych pozwala im lepiej rozumieć kontekst społeczny i historyczny, a także kształtuje umiejętność krytycznej analizy wytworów kultury.

c) Edukacja kulturowa i artystyczna. Przedmioty artystyczne jak muzyka i plastyka, a także udział odbiorców tych treści w przedstawieniach teatralnych czy koncertach pozwalają rozwijać kreatywność i wrażliwość estetyczną. Nauczanie poprzez sztukę pozwala na pobudzanie wszechstronnego rozwoju już od najmłodszych lat. Przyczynia się do powstawania połączeń nerwowych między obiema półkulami mózgu, rozwija kreatywność, potrzebę twórczości i pobudza różne rodzaje inteligencji. Szczególnie korzystna dla rozwoju różnego rodzaju zdolności i kształtowania charakteru jest muzyka klasyczna, która pomaga w nauce, sprzyja rozwijaniu umiejętności społecznych, pobudza intelektualnie, polepsza koncentrację i wspiera budowanie samooceny.

¹²⁰ M. Dudzikowa, *Mit o szkole jako miejscu wszechstronnego rozwoju ucznia*, Kraków 2001, s. 42.

¹²¹ *Podstawa programowa kształcenia ogólnego*, MEN 2021.

d) Kultura komunikacji. Istotnym elementem procesu dydaktycznego jest kultura języka i komunikacji. Sposób, w jaki pedagog rozmawia ze słuchaczem, wyraża szacunek i akceptację, buduje autorytet i kształtuje postawy. Dobra komunikacja oparta na dialogu sprzyja budowaniu pozytywnych i efektywnych relacji oraz wspiera proces uczenia się. Bardzo duże znaczenie ma zasada indywidualizacji, która pomaga dostosować tempo, metody i formy pracy do unikalnych potrzeb i predyspozycji każdego słuchacza tak, aby mógł on rozwijać swoje talenty i osiągać wyznaczone cele.

Wyzwania współczesności

Globalizacja, migracje i rozwój nowych technologii, zwłaszcza mediów społecznościowych i sztucznej inteligencji zmieniają relację między kulturą, a edukacją. Z jednej strony obserwujemy ujednolicanie kulturowe i dominację kultury masowej, co niesie z sobą ryzyko zaniku tradycji i uproszczenia transmisji wartości. Z drugiej strony globalny przepływ myśli stwarza szansę rozwoju kompetencji interkulturowych i budowania dialogu międzykulturowego¹²². Współcześni odbiorcy przekazywanych treści mają dzisiaj dostęp do różnorodnych źródeł wiedzy i kultur świata, co może pozwolić im na rozwój intelektualny, otwartość i szacunku wobec innych, wzajemną tolerancję i zdolność krytycznego myślenia. Podstawowe wyzwanie współczesności polega na tym, aby procesy wychowania i kształcenia podejmowane przez dom rodzinny i szkoły chroniły dziedzictwo kulturowe przed utratą unikalnych tradycji i języków lokalnych, a jednocześnie otwierały na różnorodność i ułatwiały komunikację między narodami, a także sprzyjały wymianie idei i wzajemnemu zrozumieniu.

Implikacje praktyczne

Świadome wykorzystanie kultury w wychowaniu i w nauczaniu wymaga od pedagogów uwzględnienia w tym procesie takich działań, jak:

- integrowania treści kulturowych z programem nauczania, tzn. wprowadzanie literatury, sztuki czy historii w różnych kontekstach tematycznych, które pozwolą słuchaczom lepiej rozumieć świat i odnosić się do własnej tożsamości. Takie podejście sprzyja również budowaniu korelacji międzyprzedmiotowych oraz pokazuje, że kultura przenika wszystkie dziedziny ludzkiego życia;

¹²² E. Morin, *Siedem koniecznych umiejętności w edukacji przyszłości*, Warszawa 2001, s. 33.

- stosowania metod aktywizujących, takich jak: projekty artystyczne, drama czy edukacja przez sztukę. Umożliwia to uczniom doświadczanie kultury w praktyce, a nie tylko poznawanie jej teoretycznie. Bezpośrednie uczestnictwo w działaniach kulturalnych rozwija kreatywność, umiejętność współpracy oraz poczucie sprawczości;
- rozwijania kompetencji interkulturowych w pracy z dziećmi i młodzieżą, co pomaga przygotować uczniów do życia w wielokulturowym społeczeństwie. Pedagog powinien uczyć postawy dialogu i szacunku wobec różnorodności, a także przeciwdziałać stereotypom obecnym w przestrzeni społecznej i medialnej;
- kształtowania kultury komunikacji opartej na szacunku i dialogu. Właściwe relacje mistrz–uczeń mają bezpośredni wpływ na skuteczność nauczania i wychowania. Otwartość, empatia i budowanie wzajemnego szacunku sprawiają, że słuchacze chętniej i aktywniej angażują się w proces edukacyjny.

Pedagogika kultury wskazuje, że nauczyciel powinien być przewodnikiem po świecie wartości, a nie jedynie przekazicielem treści zawartych w podstawach programowych. Dlatego rola nauczyciela/przewodnika/mistrza wykracza poza tradycyjne funkcje dydaktyczne i obejmuje także inspirowanie, animowanie oraz tworzenie przestrzeni dla twórczego uczestnictwa uczniów w kulturze. Kim Platon był dla Sokratesa, tym powinien być mistrz dla ucznia/słuchacza.

Zakończenie

Kultura stanowi fundament wychowania i nauczania. To dzięki niej możliwe jest przekazywanie norm i wartości, budowanie tożsamości oraz rozwój kreatywności. Edukacja pełni podwójną rolę: z jednej strony utrwala dziedzictwo kulturowe, z drugiej – otwiera na nowe wyzwania i uczy krytycznego uczestnictwa w kulturze.

Współczesna szkoła powinna łączyć tradycję z otwartością, chronić wartości i dziedzictwo, ale także przygotowywać do życia w świecie różnorodnym i dynamicznym. Świadome wykorzystanie kultury w edukacji sprzyja wychowaniu człowieka odpowiedzialnego, twórczego i zdolnego do dialogu.

BIBLIOGRAFIA

1. Dudzikowa M., *Mit o szkole jako miejscu wszechstronnego rozwoju ucznia*, Kraków 2001.
2. Gajda J., *Pedagogika kultury*, Kraków 2006.
3. Jan Paweł II [pap.], *Przemówienie w siedzibie UNESCO*, Paryż 1980, [w:] Jan Paweł II, *Nauczanie społeczne*, t. I, Warszawa 1982.
4. Koprivňáková J., Mierzwa J., Wierzbieniec W., *Chasydyzm "polski"*, Jarosław–Prešov 2014. oraz prelekcje podczas realizacji *Religijna i kulturotwórcza rola chasydyzmu na pograniczu Polski i Słowacji. Projekt współfinansowany przez Unię Europejską ze środków Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego oraz budżetu państwa za pośrednictwem Euroregionu Karpackiego w ramach Programu Współpracy Transgranicznej Rzeczpospolita Polska - Republika Słowacka 2007-2013*. Czas realizacji: luty 2013 – styczeń 2014, nr projektu: PL-SK/KAR/IPP/III/11.
5. Kwieciński Z., *Socjologia edukacji*, Warszawa 2002.
6. Mierzwa J., *Rola Kościoła w kształtowaniu społeczeństwa obywatelskiego*, [w:] *Młodzież wobec wyzwań współczesności. Społeczeństwo-kultura-wartości. Studium społeczne*, (red.) T. Bąk, J. Mierzwa, B. Szluz, Warszawa 2010.
7. Mierzwa J., Jurjewicz H., *Religious and Spiritual Factors in Clinical Social Work Practice*, [w:] *Religion and Spirituality in Social Work Practice*, New Jersey 2015.
8. Morin E., *Siedem koniecznych umiejętności w edukacji przyszłości*, Warszawa 2001.
9. Nikitorowicz J., *Edukacja międzykulturowa*, Warszawa 2009.
10. Skorowski H., *Człowiek, kultura, świat*, Warszawa 2002.
11. *Społeczeństwo-kultura-wartości. Studium społeczne*, (red.) T. Bąk, J. Mierzwa, B. Szluz, Warszawa 2010.
12. Suchodolski B., *Wychowanie dla przyszłości*, Warszawa 1968.
13. Suchodolski B., *Wychowanie mimo wszystko*, Warszawa 1974.
14. *Wychowanie i edukacja wobec współczesnych problemów społecznych z perspektywy regionu*. Międzynarodowa Konferencja Naukowa, która odbyła się w dniach 26–28.10.2012 w Państwowej Wyższej Szkole Techniczno-Ekonomicznej w Jarosławiu, Jarosław–Miejsce Piastowe–Myczkowce, 26–28.10.2012.
15. Wyszyński S., *Z rozważań nad kulturą ojczystą*, Warszawa 1979.
16. Znaniecki F., *Socjologia wychowania*, Warszawa 1973.

Kuchnia jako element dziedzictwa niematerialnego i tożsamości narodowej. Kulturalne i społeczne znaczenie kuchni włoskiej

Streszczenie

Kuchnia włoska jest ważnym składnikiem dziedzictwa kulturowego, społecznego i ekonomicznego Włoch. Jej wpis na listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego UNESCO podkreśla rolę, jaką odgrywa w kształtowaniu tożsamości narodowej oraz zachowaniu pamięci zbiorowej. Mimo znacznego zróżnicowania regionalnego łączą ją wspólne wartości, takie jak dbałość o wysoką jakość składników, prostota przygotowania potraw, sezonowość oraz poszanowanie lokalnych produktów. Kuchnia włoska ma również istotne znaczenie dla gospodarki kraju, między innymi dzięki eksportowi produktów rolno-spożywczych oraz systemom certyfikacji chroniącym autentyczność i pochodzenie wyrobów. Poważnym problemem pozostaje zjawisko *italian sounding*, które oddziałuje na światowy rynek żywności. Ponadto kuchnia włoska stanowi integralną część diety śródziemnomorskiej, uznawanej za jedną z najzdrowszych na świecie, a także ważny element kultury oraz więzi międzypokoleniowych.

Słowa kluczowe: kuchnia włoska, UNESCO, dziedzictwo niematerialne, regionalizacja, *italian sounding*, dieta śródziemnomorska, tożsamość kulturowa, tradycja kulinarna

Cuisine as an element of intangible heritage and national identity.

The cultural and social significance of Italian cuisine

Summary

Italian cuisine constitutes an essential element of Italy's cultural, social, and economic heritage. Its inclusion on UNESCO's list of Intangible Cultural Heritage confirms its importance as a bearer of national identity and collective memory. Despite clear regional differences, shared values remain, such as a strong attachment to the quality of ingredients, simplicity, seasonality, and respect for local products. Italian cuisine plays a significant role in the economy, among

other things through the export of agri-food products and certification systems that protect the authenticity and origin of goods. A major challenge remains the phenomenon of Italian sounding, which affects the global food market. Italian cuisine is also an integral part of the Mediterranean diet, recognized as one of the healthiest in the world, as well as an important element of culture and intergenerational relationships.

Keywords: Italian cuisine, UNESCO, intangible cultural heritage, regional diversity, Italian sounding, Mediterranean diet, cultural identity, culinary tradition

W 2017 roku neapolitańska pizza została wpisana na listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego ludzkości UNESCO jako pierwsza potrawa w historii. W tym globalnym wyścigu w kategorii kulinariów uprzedziła ją jedynie japońska tradycja kulinarna oparta na sezonowości, estetyce, ryżu, rybach i fermentowanych produktach – *washoku*, która znalazła się na liście 4 lata wcześniej. Jednak w 2025 roku mamy do czynienia z precedensem, albowiem kuchnia włoska jako pierwsza na świecie kuchnia narodowa znalazła się w tym prestiżowym spisie. Warto podkreślić, że po raz pierwszy całokształt praktyk kulinarnych danego kraju został uznany za dziedzictwo ludzkości. Wyróżnienie to staje się idealnym pretekstem, aby spojrzeć na kuchnię włoską nie tylko przez pryzmat smaków, receptur i regionalnych tradycji, lecz także z szerszej perspektywy społecznej, kulturowej i marketingowej. W świecie, w którym jedzenie stało się językiem globalnej komunikacji, włoska tradycja kulinarna jawi się jako przykład tego, jak gastronomia potrafi łączyć pokolenia, budować wizerunek państwa i wpływać na gospodarkę, a jednocześnie zachować swoją autentyczność i lokalny charakter.

Kuchnia włoska ewoluowała przez wieki zmian politycznych i społecznych, a jej korzenie sięgają IV wieku p.n.e. Między innymi poprzez handel międzynarodowy, konflikty zbrojne czy migrację ludności tworzyła się pod wpływem kuchni starożytnej Grecji, starożytnego Rzymu, Bizancjum, kuchni żydowskiej czy arabskiej. Warto też zwrócić uwagę na to, że Włochy, które znamy obecnie są stosunkowo nowym krajem, w którym silnie jest widać regionalizację spowodowaną m.in. istnieniem licznych, niezależnych państw-miast, republik i państw feudalnych, jak chociażby Republika Wenecji w latach 726–1797, Państwo Kościelne (755–1870) czy Republika Florencka (1115–1532). 17 marca 1861 roku proklamowano Królestwo Włoch, łącząc większość Półwyspu Apenińskiego w jedno państwo pod rządami dynastii sabaudzkiej. Jednak nie były to współczesne granice, brakowało m.in. Rzymu i terenów alpejskich. Ostateczne ustalenie granicy z byłą Jugosławią nastąpiło dopiero w 1977 roku i od tego momentu granice są stałe. W kontekście kulinarnym nie ma więc mowy o zamkniętej

księdze z przepisami, ponieważ ciągle powstają nowe potrawy, które stają się dobrem narodowym. Dla przykładu ikoniczny dziś deser tiramisù po raz pierwszy został przygotowany w północno-wschodnich Włoszech w latach 70. XX wieku, przepis na słynną carbonarę odnajdziemy we włoskich książkach z przepisami po 1944 roku, a carpaccio podano w Wenecji dopiero w 1950 roku.

Sami Włosi przyznają, że trudno jest mówić o kuchni włoskiej jako takiej. Jest to bowiem kuchnia 20 regionów, które różnią się od siebie daniami i składnikami. Oprócz regionalizacji, w sferze ekonomicznej, kulturalnej, mentalnej czy kulinarnej widoczny jest także podział na północ i południe Włoch. Znajduje to odzwierciedlenie również w języku, bowiem mieszkańców Północy nieco obraźliwie południowcy nazywają *polentoni*, w wolnym tłumaczeniu „zjadacze polenty”, czyli sycącej potrawy na bazie mąki, podobnej do mamałygi. W programie BBC Stanleya Tucciego „Searching for Italy” jeden z kucharzy mówi: *Ludzie we wszystkich regionach Włoch – mimo swych różnic – mówią o alchemii kuchni włoskiej*¹²³. Dlatego też we wniosku do UNESCO Włosi świadomi tej sytuacji, wskazali aspekty, które łączą ich podejście do jedzenia, takie jak duma, przywiązywanie wagi do składników¹²⁴. O różnicach w wykorzystaniu produktów mówi Bartek Kieżun – kucharz i popularyzator kuchni włoskiej mieszkający w Umbrii – w wywiadzie dla Culture.pl: *kuchnia środkowych Włoch bazuje na roślinach strączkowych, makaronie, dziczyźnie, truflach, oliwie. Tutaj pomidor to nie jest wcale oczywistość, mozzarella to nie jest oczywistość, kapary też nie i to mimo tego, że są to rzeczy, które kojarzymy bardzo mocno z kuchnią włoską. Umbrię od Neapolu dzieli jakieś 300 kilometrów. Kiedy jakiś czas temu przyjechałem stąd do Neapolu, to uświadomiłem sobie, że kuchnia neapolitańska dużo bardziej odpowiada naszemu stereotypowemu obrazowi kuchni włoskiej niż ta ze środkowych Włoch. Wszystko to, co kojarzymy z kuchnią włoską – pizza, pomidory, mozzarella, kapary – tam właśnie jest. I pewnie za to kochamy to miasto. I nie tylko my. Kiedy opowiadałem opowiadałem o swoich wyprawach do stolicy Kampanii moim umbryjskim sąsiadom, to oni, przy całej swojej miłości do*

¹²³ S. Tucci, *Searching for Italy*, 2021, sezon 1, odc. 1.

¹²⁴ Pierwszy taki przypadek w historii. Kuchnia włoska wpisana na listę światowego dziedzictwa UNESCO, audycja TOKFM, <https://audycje.tokfm.pl/podcast/185576>, Pierwszy-taki-przypadek-w-historii-Kuchnia-wloska-wpisana-na-liste-swiatowego-dziedzictwa-UNESCO, dostęp: 12.12.2025.

wszystkiego, co lokalne, zgodnie twierdzili, że kuchnia neapolitańska jest jedną z najlepszych we Włoszech. Więc klócić się z tym nie da¹²⁵.

Jakość produktów zdecydowanie przeważa nad ich ilością w daniach włoskich kucharzy. Podkreśliła to również Giorgia Meloni, Prezes Rady Ministrów Włoch, w przemowie po otrzymaniu wyróżnienia od UNESCO: *Nasza kuchnia powstaje dzięki łańcuchom dostaw produktów rolnych, które łączą w sobie jakość i zrównoważony rozwój. Jest ona strażnikiem tysiącletniego dziedzictwa, przekazywanym z pokolenia na pokolenie. Rozwija się dzięki doskonałości naszych producentów i przekształca się w arcydzieło dzięki mistrzostwu naszych kucharzy. Jest ona prezentowana przez naszych restauratorów wraz z ich niezwykle zespółami. To osiągnięcie, z którego jesteśmy dumni i które daje nam potężne narzędzie do jeszcze większego wyeksponowania naszych produktów i skuteczniejszej ochrony przed podróbkami i nieuczciwą konkurencją. Już dziś eksportujemy produkty rolno-spożywcze o wartości 70 miliardów euro i jesteśmy pierwszą gospodarką w Europie pod względem wartości dodanej rolnictwa. To wyróżnienie da Systemowi Włoskiemu decydujący impuls do osiągnięcia nowych celów*¹²⁶. Oprócz prestiżu, jaki niesie ze sobą wpis na listę UNESCO, premier mówi o tym, że Włosi chcą zabezpieczyć ich kuchnię m.in. w walce ze zjawiskiem *italian sounding*. Polega ono na używaniu nazw, obrazów, oznaczeń geograficznych lub znaków towarowych, które przywodzą na myśl Włochy, mimo że nie mają nic wspólnego z tym krajem¹²⁷. Warto podkreślić, że czynniki, takie jak techniki i metody produkcji, wybór surowców oraz zgodność z rygorystycznymi specyfikacjami decydują o pochodzeniu i typowości produktu spożywczego, a nie tylko jego geograficzne powiązanie z Włochami. Dlatego też dziś zwolennicy ostrej walki w obronie „tradycyjnych” przepisów dysponują kolejnym narzędziem. Ochrona i poprawa stanu winiarsko-gastronomicznego dziedzictwa stały się hasłem przewodnim nie tylko we Włoszech, ale w całej Europie, czego dowodzi ustanowienie Chronionego Oznaczenia Geograficznego (ChOG)¹²⁸ i Chronionej Nazwy Pochodzenia produktów rolnych i żywności (ChNP). Wraz ze zwrotem instytucjonalnym wybór jednego przepisu na daną potrawę całego wachlarza przestał być wyłącznie decyzją ideologiczną, a stał

¹²⁵ B. Kieżun, *Zawsze podziwiałem to, jak Włosi potrafią łączyć jedzenie z opowieścią wokół niego*, <https://culture.pl/pl/artykul/bartek-kiezun-zawsze-podziwiałem-to-jak-wlosi-potrafia-laczyc-jedzenie-z-opowieścia-wokół-niego-wywiad>, dostęp: 12.12.2025.

¹²⁶ *La cucina italiana è patrimonio Unesco*, Meloni: „Non è solo cibo, è cultura e ricchezza”, <https://www.dire.it/10-12-2025/1202306-la-cucina-italiana-e-patrimonio-unesco-meloni-non-e-solo-cibo-e-cultura-e-ricchezza/>, dostęp: 12.12.2025.

¹²⁷ E. Caputo, *Italian fake: the business of 60 billion dollars*, <https://www.bell-italia.com/blog/en/news-en/italian-fake>, dostęp z 12.12.2025.

¹²⁸ Bardziej powszechny skrót to DOP – Denominazione d'Origine Protetta.

się obowiązkiem narzucanym przez prawo i regulacje dotyczące produkcji [...] ¹²⁹. Obok tychże oznaczeń odnajdziemy także IGP – Indicazione Geografica Protetta – które chroni receptury i charakterystyczne procesy produkcyjne typowe dla danego miejsca dając wytwarzanym produktom ochronę prawną. Certyfikacja IGP ma na celu ochronę i promocję całego systemu produkcji i gospodarki danego terytorium. Nerozerwalny związek z miejscem pochodzenia wymusza przy okazji również ochronę ekosystemów, równowagi biologicznej obszaru i co równie ważne wspiera integrację lokalnej społeczności ¹³⁰.

Rys. 1. Oznaczenia DOP, IGP i STG

Źródło: www.eunews.it/en/dop-igp-stg-2/, dostęp: 10.12.2025.

O ogromnej skali problemu zjawiska, jakim jest *italian sounding* mówią dane liczbowe i geograficzne (Rys. 3). Podczas gdy produkty rolno-spożywcze *Made in Italy* zyskują popularność na całym świecie, zjawisko *Italian sounding* osiągnęło rekordową wartość 100 miliardów euro [dane z 2020 roku], czyli dwa i pół razy więcej niż wartość naszego eksportu żywności i napojów. Według najnowszego badania przeprowadzonego przez włoskie izby handlowe za granicą, w Azji istnieje ponad 600 produktów, których opakowania nawiązują do włoskiego stylu życia, mimo że nie mają one żadnego związku z produkcją na Półwyspie

¹²⁹ L. Cesari, *Historia makaronu w dziesięciu daniach. Od tortellini do carbonary*, Kraków 2022, s. 63.

¹³⁰ CNP, COG, GTS: trzy skróty oznaczające wysoką jakość, <https://www.eeqf.eu/pl/dop-igp-stg/>, dostęp: 12.12.2025.

*Apenińskim*¹³¹. Z kolei według kompleksowego badania ISMEA (Instytutu Usług dla Rynku Rolnego i Spożywczego) z 2023 roku ta wprowadzająca w błąd praktyka ma znaczący wpływ na rynek globalny stanowi ona około 97 mld dolarów na całym świecie, w przeciwieństwie do prawdziwego eksportu włoskiej żywności, którego wartość wynosi około 64 mld dolarów¹³². Wśród najbardziej podrabianych produktów odnajdziemy: produkty mleczne, makarony, wyroby piekarnicze (przekąski, słodczyce); produkty mięsne, przyprawy (sosy, ocet, olej), mrożonki i dania gotowe oraz napoje (kawa, drinki, wino)¹³³.

Rys. 2. Przykład azjatyckich produktów imitujących włoskie pochodzenie

Źródło: www.ettorefieramosca.it/2020/11/26/italian-sounding-oltre-600-i-fake-made-in-italy-in-asia-secondo-lindagine-di-assocamera-estero/, dostęp: 11.12.2025.

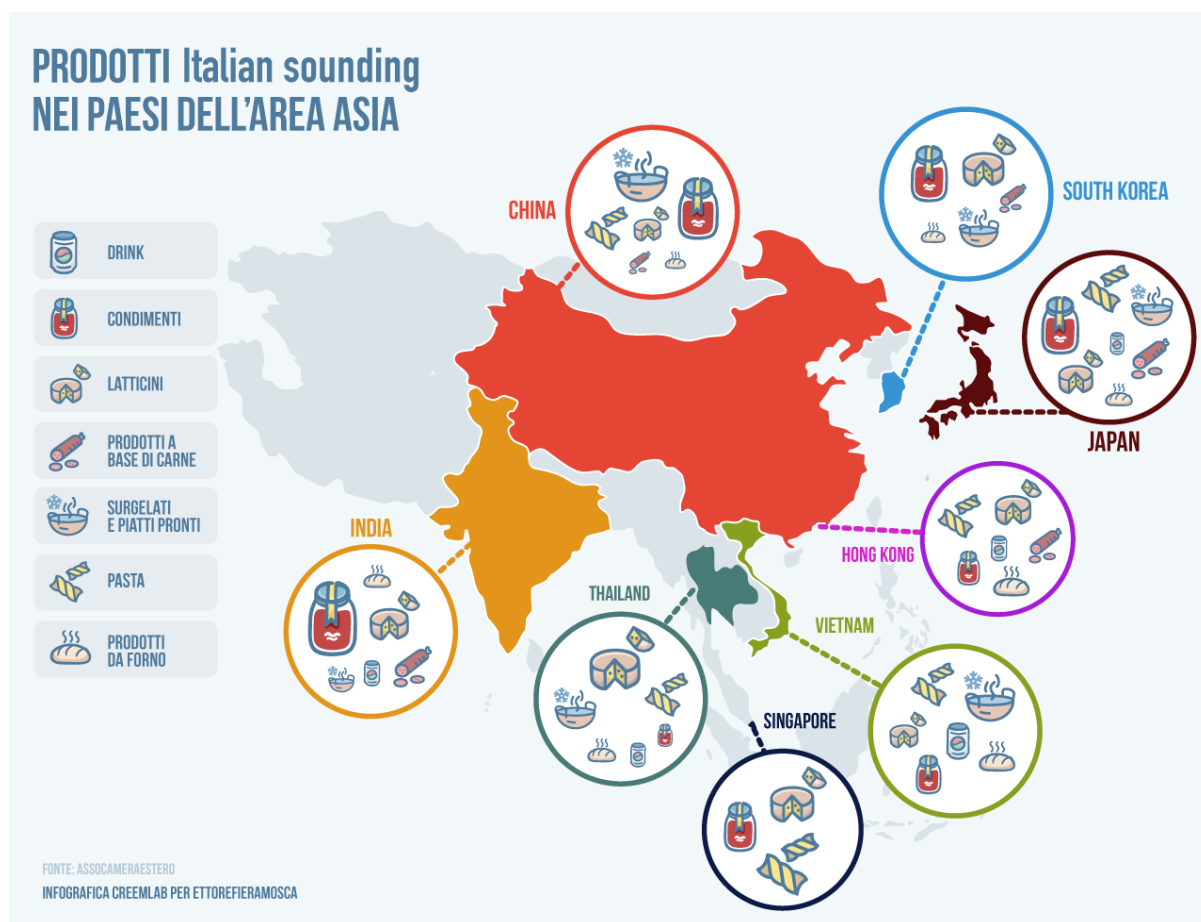
¹³¹ *Italian sounding: ecco i prodotti più imitati in Asia*, ettorefieramosca.it/2020/11/26/italian-sounding-oltre-600-i-fake-made-in-italy-in-asia-secondo-lindagine-di-assocamera-estero/, dostęp: 10.12.2025.

¹³² A. Marrassini, Exploring the Italian Sounding Phenomenon: Preserving Authenticity and Embracing Healthier Choices, www.certifiedorigins.com/exploring-origin-exploring-the-italian-sounding/, dostęp: 10.12.2025.

¹³³ *Italian sounding: ecco i prodotti...*, dz. cyt.

Co ciekawe, za wzorzec korzystania z kuchni włoskiej poza granicami Italii stawiana jest Polska, w której restauracje bazują na oryginalnych produktach¹³⁴.

Rys. 3. Mapa przedstawiająca produkty *italian sounding* w Azji

Źródło: www.ettorefieramosca.it/2020/11/26/italian-sounding-oltre-600-i-fake-made-in-italy-in-asia-secondo-lindagine-di-assocamera-estero/, dostęp: 11.12.2025.

Warto zwrócić uwagę na fakt, że oprócz swojej popularności, kuchnia włoska – zaliczana do diety śródziemnomorskiej – w 2018 roku *ex equo* z dietą DASH została okrzyknięta najzdrowszą dla człowieka dietą w rankingu przygotowywanym przez wybitnych ekspertów z całego świata z dziedziny medycyny i dietetyki¹³⁵. Tradycyjna dieta śródziemnomorska, która

¹³⁴ Pierwszy taki przypadek w historii..., dz. cyt.

¹³⁵ A. Cichocka, Dieta śródziemnomorska w profilaktyce chorób sercowo-naczyniowych, Narodowe Centrum Edukacji Żywnościowej, 2018, <https://ncez.pzh.gov.pl/abc-zywienia/dieta-sroziemnomorska-w-profilaktyce-chorob-sercowo-naczyniowych/>, dostęp: 10.12.2025.

sprawiała, że mieszkańcy Krety i południowych Włoch byli najzdrowsi i najdłużej żyli w Europie, wyróżniała się w latach 60. XX wieku:

- dużym spożyciem warzyw, również strączkowych,
- dużym spożyciem produktów zbożowych,
- dużym spożyciem świeżych owoców,
- sporym spożyciem ryb, jogurtu, sera i orzechów,
- małym spożyciem mięsa, jaj i cukru,
- dominacją oliwy z oliwek jako tłuszczu,
- brakiem zwyczaju smarowania pieczywa,
- niestosowaniem zasmażek z mąki czy śmietany do zupy,
- przyprawianiem potraw dużą ilością czosnku i ziół,
- do popołudniowych i wieczornych posiłków piciem młodego czerwonego wina (ale było to rozcieńczone wino i pili je głównie mężczyźni, kobiety prawie nie piły alkoholu)¹³⁶.

Wspominany już w tym artykule Stanley Tucci – amerykański aktor, producent filmowy, reżyser i scenarzysta pochodzenia włoskiego – od lat zajmuje się popularyzacją kuchni włoskiej w literaturze i programach telewizyjnych. W jego książce “Co zjadłem przez rok” oddaje jej znaczenie, a jego indywidualne wspomnienie pokazuje pewne doświadczenie pokoleniowe: *Przez te pięć dni mama przyrządzała nam najróżniejsze dania z makaronem ze swojego repertuaru: z kotletami z kurczaka, z kotletami jagnięcymi, z endywią i fasolą. Piekła też oczywiście pizzę i focaccię, głównie z myślą o Matteo i Millie [młodsze dzieci Stanleya Tucciego]. Z przyjemnością patrzyłem, jak pałaszują to samo co ich starsze rodzeństwo – a kiedyś również ja. Wszystkie te wspaniałe dania, których historia sięga wielu pokoleń wstecz, zrodzone z ubóstwa, ale wciąż trwające w erze cyfrowej, odżywiają młode i stare ciała i umacniają więzi między nimi. Mama serwowała Millie i Matteo posiłki, którymi dawniej karmiła moje starsze dzieci, gdy spędzały czas z nią i moim ojcem. Jak większość dziadków, była dużo bardziej skłonna zaspokajać potrzeby wnuków niż moje i moich sióstr, gdy byliśmy mali. Co ma sens, biorąc pod uwagę to, że wtedy pracowała w pełnym wymiarze godzin, a potem dopiero wracała do domu i co wieczór podawała nam wspaniałą trzydaniową kolację. [...] Gotowane we własnej kuchni posiłki wzmacniają nasze więzi, gdy jesteśmy razem, łączą nas, gdy fizycznie się rozdzielamy – a także podtrzymują pamięć o nas, gdy odchodzimy na*

¹³⁶ Ibidem.

zawsze¹³⁷. Kuchnia włoska jest zdecydowanie nośnikiem pamięci zbiorowej. Wiele ze znanych dziś potraw powstało w niezbyt sprzyjających warunkach, takich jak wojny czy bieda. W artykule na temat kuchni Toskanii, tzw. *cucina povera* (“biedna kuchnia”) przeczytamy następujące słowa autorki, Marianny Pitonzo: *zupa chlebowa z paskami czarnej kapusty i pokrojoną w kostkę marchewką, królik po myśliwsku zanurzony w sosie pomidorowym i posypyany czarnymi oliwkami, fasola all'uccelletto zabarwiona na czerwono i nasączona szalwią. Były to potrawy mojej rodziny, mojego dzieciństwa, mojej ziemi, część tak zwanej „kuchni ubogiej” Toskanii. Bardzo prosta, składająca się z niewielu składników, ale będąca eksplozją smaków. Rodzaj kuchni, który przybiera różne formy w różnych miejscowościach, ale łączy tych, którzy rozpowszechnili ją na naszych stołach: rolników*¹³⁸. Wśród typowych dań dla *cucina povera* możemy wymienić tokańską zupę *ribollita*, której nazwa oznacza „ponownie gotowana” i jest zrobiona z resztek zupy z poprzedniego dnia, do której dodaje się chleb, warzywa, fasolę i kapustę, genueńską *farinata* – danie z mąki z ciecierzycy, oliwy z oliwek, soli i wody czy *minestra maritata* – zupę z Kampanii składającą się z różnych rodzajów zieleniny, mięsa i kości, które gotuje się razem¹³⁹. Co ciekawe historia pizzy neapolitańskiej to także opowieść o biedzie panującej w XVIII w. w Neapolu. Była wówczas daniem dla ubogich, przyrządzanym na ulicach przez tzw. *pizzaioli*. Dziś danie to uchodzi za kunszt sztuki kulinarnej, a w 1984 roku powstała Associazione Verace Pizza Napoletana – Stowarzyszenia Prawdziwej Neapolitańskiej Pizzy, które szkoli specjalistów w robieniu prawdziwej neapolitańskiej pizzy.

Jak słusznie zauważa Bartek Kieżun w rozmowie dla Polskiego Radia, *włoska kuchnia to nie jest tylko talerz, na którym leży makaron. Zresztą tylko ten produkt ma tradycję, sięgającą kilku tysięcy lat wstecz. Każdy symbol włoskiej kultury posiada unikatową historię. Kultura i kulinaria są w tym kraju nierozłączne*¹⁴⁰. Jedzenie to coś więcej niż tylko pożywienie. To tożsamość, kultura, rodzina, dom. Reżyserzy doskonale o tym wiedzą. Dlatego jedzenie często ma bardzo silną symbolikę i jest elementem opowieści o biedzie i bogactwie, komedii i tragedii, miłości i pożądaniu. Wiele scen związanych z włoskim jedzeniem stało się kultowymi.

¹³⁷ S. Tucci, *Co zjadłem przez rok*, 2025, s. 47–48.

¹³⁸ M. Pitonzo, *La cucina povera: il cibo toscano*, <https://italysegreta.com/it/la-cucina-povera-il-cibo-toscano/>, dostęp: 11.12.2025.

¹³⁹ R. Kołodziej, *Cucina Povera Włoska Sztuka Prostoty Historia i Pochodzenie*, <https://rafalcook.com/2024/07/31/cucina-povera-wloska-sztuka-prostoty-historia-i-pochodzenie>, dostęp: 12.12.2025.

¹⁴⁰ B. Kieżun, *Kultura i kulinaria są we Włoszech nierozłączne*, <https://www.polskieradio.pl/10/5374/artykul/2232578,bartek-kiezun-kultura-i-kulinaria-sa-we-wloszech-nierozlaczne>, dostęp: 12.12.2025.

W niezliczonej liczbie włoskich restauracji, trattorii, barów i osterii można odnaleźć chociażby fotografię Totò (Rys. 4) – neapolitańskiego komika – jedzącego spaghetti z pomidorami w filmie „Miseria e Nobiltà” (reż. Mario Mattoli, 1954). Inną kultową dziś sceną jest ta, w której Nando Moriconi – w tej roli Alberto Sordi – rzuca się na makaron przygotowany przez mamę krzycząc: *Maccarone: tu m’hai provocato e io me te magno!* („Makaronie: sprowokowałeś mnie, więc cię zjem!”) w filmie „Amerykanin w Rzymie” (reż. Steno, 1954). Scena ta wyśmiewa Włochów, którzy po II wojnie światowej zachłysnęli się wszystkim, co amerykańskie, tak jak wspomniany bohater, który opiera swoją dietę na Coca-Coli, hamburgerach i gumie do żucia. Jednak w tym starciu kuchnia włoska wygrywa. Można wymienić wiele włoskich filmów, w których potrawy grają ważną rolę. Dlatego wspomnę jeszcze tylko o jednym, a mianowicie „Złodziejach rowerów”, którzy zapoczątkowali jeden z najważniejszych nurtów w kinematografii – neorealizm włoski. Filmy tego nurtu skupiały się na przedstawieniu rzeczywistości taką, jaka jest, skupiając się na problemach zwykłych ludzi. W powojennej Italii bieda była właśnie jednym z nich. W „Złodziejach roweru” niezamożny ojciec poszukuje z synem skradzionego im roweru. Aby osłodzić synowi męczącą wędrówkę przez miasto, zabiera go do trattorii. Tam zamawia dwie *mozzarelle in carrozza* (smażone mozzarelle) oraz butelkę wina. *Spojrzenie dziecka jest bezcenne, gdy pojawia się kanapka z mozzarellą, a sposób, w jaki nadal odwraca się, aby obserwować zamożną rodzinę otrzymującą inne dania, jest przejmujący*¹⁴¹. Wtedy też ojciec zwraca się do syna, mówiąc: „No dalej, jedz, nie myśl o tym”. Tym samym jedzenie w tej scenie stało się symbolem wolności, ale także rozrywki, odwrócenia uwagi, sposobu na radzenie sobie z cierpieniem.

Jedzenie jest dla Włochów tak ważne, że wzmianki o nim pojawiają się też w popularnych piosenkach. Za przykłady mogą posłużyć wersy: *Buongiorno Italia gli spaghetti al dente* („Witaj Italio ze spaghetti al dente”) w piosence Toto Cutugno, „L’Italiano” (1983) czy *Felicità è un bicchiere di vino con un panino* (szczęście to kieliszek wina z chlebem) w utworze „Felicità”, Al Bano i Rominy Power (1982). W poszukiwaniu odniesień do kuchni we włoskiej muzyce można natknąć się na utwory nawiązujące do kawy, która również jest obecnie nierozdzielalną częścią włoskiego *la dolce vita*, np. „Na tazzulella ‘e caffè” (Pino Daniele, 1977), „Caffè nero bollente” (Fiorella Mannoia, 1981), „7000 Caffè” (Alex Britti, 2003) czy piosenka dla dzieci „Il caffè della Peppina” (Piccolo Coro dell’Antoniano, 1996), która podbiła serca

¹⁴¹ M. Becchi, *Food and cinema. Mozzarella in carrozza in Bicycle Thieves and post-war Italy*, www.gamberorossointernational.com/news/food-news/food-and-cinema-mozzarella-in-carrozza-in-bicycle-thieves-and-post-war-italy/, dostęp z 15.12.2025.

widzów Zecchino d'Oro – międzynarodowego festiwalu piosenki dziecięcej, odbywającego się od 1959 roku we Włoszech. Kawa we Włoszech odgrywa istotną rolę w rodzimej kulturze kulinarnej. Włosi znani są z dużej troski o sposób parzenia, staranny dobór mieszanek oraz użycie odpowiednich akcesoriów, co pozwoliło na wykształcenie wielu różnorodnych form kawy. To właśnie we Włoszech narodziło się wiele popularnych dziś metod jej przygotowywania, jak chociażby kawiarka czy ekspres do kawy. Głównym ośrodkiem importu kawy jest Triest, gdzie działa także wiele zakładów zajmujących się jej przetwarzaniem. Z kolei najwyższe spożycie kawy, przede wszystkim espresso, notuje się w Neapolu, który uchodzi za miasto o najbogatszych tradycjach kawowych w kraju. To właśnie tutaj narodziła się tradycja *caffè sospeso*, czyli „zawieszanej kawy”. To symboliczny gest hojności i solidarności, który polega na anonimowym podarowaniu kawy komuś potrzebującemu. Kiedy zamawiamy kawę w kawiarni, płacimy za dwie – jedną dla siebie i jedną „zawieszoną” dla kogoś. Ta dodatkowa porcja pozostaje niewykorzystana, a barista wieszający na tablicy symbolicznie zamówienia, informuje o tym jednocześnie pozostałych Klientów. Następnie, jeśli ktoś chciałby napić się kawy, ale nie może sobie na nią pozwolić, zamawia *caffè sospeso*, otrzymując w ten sposób bezpłatną kawę opłaconą przez innego anonimowego gościa kawiarni¹⁴². W 2021 roku zarówno Neapol, jak i Triest zadeklarowały chęć ubiegania się o wpisanie swojej kultury kawowej na listę niematerialnego dziedzictwa UNESCO¹⁴³¹⁴⁴. Z kolei motyw pizzy związanej z historią Neapolu pojawił się w ponad 400 piosenkach, wielokrotnie też pojawiał się w sztukach teatralnych, w filmach i m.in. w amerykańskim filmie z 1953 roku „The Caddy” (*Occhio alla palla*), z którego pochodzi słynny przebój śpiewany przez Deana Martina „That’s Amore” o Neapolu, pizzy i miłości, wykorzystywany później w wielu innych filmach z włoskimi wątkami¹⁴⁵.

¹⁴² *Zawieszona kawa, czyli o tym co to caffè sospeso?*, <https://decofire.pl/blog/zawieszona-kawa-czyli-o-tym-co-to-caffe-sospeso?srsId=AfmBOooCuIKwHwa84cEaqztBHcVh2Xusr1C90u0s56eO1RnCygg-08SI>, dostęp z 15.12.2025.

¹⁴³ *Historic Cafés in Trieste*, <https://www.turismofvg.it/en/art-and-culture/art-cultur-tours/the-cafes-in-trieste?LangSetCMS=en>, dostęp z 15.12.2025.

¹⁴⁴ S. V. Allen, *Trieste: Italy's surprising capital of coffee*, <https://www.bbc.com/travel/article/20220119-trieste-italys-surprising-capital-of-coffee>, dostęp z 15.12.2025.

¹⁴⁵ *Pizzaiuoli i historia pizzy*, <https://italomania.org/pizzaiuoli-i-historia-pizzy/>, dostęp z 15.12.2025.

Rys. 4. Kadr z filmu „Miseria e Nobiltà”

Źródło: <https://mastropastaioalermo.com/gusto-e-arte-gli-spaghetti-nella-storia-del-cinema/>,
dostęp: 12.12.2025.

Kuchnia włoska jawi się jako zjawisko znacznie wykraczające poza sferę kulinarną i smakową. Wpisanie jej na listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego UNESCO stanowi przełom, a wyróżnienie to pozwala spojrzeć na tę kuchnię jako na istotny element tożsamości narodowej, pamięci zbiorowej oraz narzędzie oddziaływania społecznego, kulturowego i gospodarczego. Kształtowała się bowiem przez stulecia pod wpływem zmian politycznych, migracji oraz kontaktów międzykulturowych, co zaowocowało silną regionalizacją i różnorodnością. Jednocześnie nie jest ona zamkniętym systemem – nadal ewoluuje, a nowe potrawy wchodzą do kanonu tradycji. Pomimo wyraźnych różnic między regionami oraz między północą a południem kraju, wspólne pozostają wartości, takie jak przywiązanie do jakości składników, prostota, sezonowość oraz szacunek do lokalnych produktów. Istotnym wymiarem kuchni włoskiej jest jej znaczenie ekonomiczne i polityczne. Wpis na listę UNESCO wzmacnia ochronę dziedzictwa kulinarnego, wspiera producentów oraz stanowi narzędzie walki ze zjawiskiem *italian sounding*, które zniekształca wizerunek kuchni włoskiej na świecie i przynosi duże straty gospodarcze. Systemy certyfikacji, takie jak DOP, IGP czy STG, chronią

nie tylko produkty i receptury, lecz także lokalne ekosystemy oraz więzi społeczne, podkreślając nierozzerwalny związek jedzenia z miejscem jego pochodzenia. Kuchnia włoska pełni również ważną rolę prozdrowotną jako część diety śródziemnomorskiej, uznawanej za jedną z najzdrowszych na świecie. Równocześnie jest nośnikiem pamięci, emocji i relacji międzypokoleniowych. Wiele potraw wywodzi się z tradycji *cucina povera*, czyli „kuchni ubogiej”, która z prostych składników tworzyła dania o głębokim znaczeniu kulturowym. Jedzenie staje się w tym kontekście symbolem domu, rodziny i wspólnoty. Znaczenie kuchni włoskiej wyraźnie zaznacza się także w kulturze popularnej – filmie, muzyce czy literaturze – gdzie motywy jedzenia pełnią funkcję symboli tożsamości, emocji i stylu życia. W rezultacie kuchnia włoska ukazuje się jako spójny, żywy system kulturowy, który łączy tradycję z nowoczesnością, lokalność z globalnym oddziaływaniem oraz codzienność z dziedzictwem o uniwersalnym znaczeniu.

BIBLIOGRAFIA

1. Allen S. V., *Trieste: Italy's surprising capital of coffee*, <https://www.bbc.com/travel/article/20220119-trieste-italys-surprising-capital-of-coffee>, dostęp: 15.12.2025.
2. Becchi M., *Food and cinema. Mozzarella in carrozza in Bicycle Thieves and post-war Italy*, www.gamberorossointernational.com/news/food-news/food-and-cinema-mozzarella-in-carrozza-in-bicycle-thieves-and-post-war-italy/, dostęp: 15.12.2025.
3. Caputo E., *Italian fake: the business of 60 billion dollars*, <https://www.bell-italia.com/blog/en/news-en/italian-fake>, dostęp: 12.12.2025.
4. Cesari L., *Historia makaronu w dziesięciu daniach. Od tortellini do carbonary*, Kraków 2022.
5. Cichocka A., *Dieta śródziemnomorska w profilaktyce chorób sercowo-naczyniowych*, Narodowe Centrum Edukacji Żywnościowej, 2018, <https://ncez.pzh.gov.pl/abc-zywienia/dieta-sroziemnomorska-w-profilaktyce-chorob-sercowo-naczyniowych/>, dostęp: 10.12.2025.
6. CNP, COG, GTS: *trzy skróty oznaczające wysoką jakość*, <https://www.eeqf.eu/pl/dop-igp-stg/>, dostęp: 12.12.2025.
7. *Historic Cafés in Trieste*, <https://www.turismofvg.it/en/art-and-culture/art-culture-tours/the-cafes-in-trieste?LangSetCMS=en>, dostęp: 15.12.2025.

8. *Italian sounding: ecco i prodotti più imitati in Asia*, ettorefieramosca.it/2020/11/26/italian-sounding-oltre-600-i-fake-made-in-italy-in-asia-secondo-lindagine-di-assocamera-estero/, dostęp: 10.12.2025.
9. Kieżun B., *Kultura i kulinaria są we Włoszech nierozłączne*, <https://www.polskieradio.pl/10/5374/artykul/2232578,bartek-kiezun-kultura-i-kulinaria-sa-we-wloszech-nierozlaczne>, dostęp: 12.12.2025.
10. Kieżun B., *Zawsze podziwiałem to, jak Włosi potrafią łączyć jedzenie z opowieścią wokół niego*, <https://culture.pl/pl/artykul/bartek-kiezun-zawsze-podziwiałem-to-jak-wlosi-potrafia-laczyc-jedzenie-z-opowiescia-wokol-niego-wywiad>, dostęp: 12.12.2025.
11. Kołodziej R., *Cucina Povera Włoska Sztuka Prostoty Historia i Pochodzenie*, <https://rafalcook.com/2024/07/31/cucina-povera-wloska-sztuka-prostoty-historia-i-pochodzenie>, dostęp: 12.12.2025.
12. *La cucina italiana è patrimonio Unesco, Meloni: "Non è solo cibo, è cultura e ricchezza"*, <https://www.dire.it/10-12-2025/1202306-la-cucina-italiana-e-patrimonio-unesco-meloni-non-e-solo-cibo-e-cultura-e-ricchezza/>, dostęp: 12.12.2025.
13. Marrassini A., *Exploring the Italian Sounding Phenomenon: Preserving Authenticity and Embracing Healthier Choices*, www.certifiedorigins.com/exploring-origin-exploring-the-italian-sounding/, dostęp: 10.12.2025.
14. Pierwszy taki przypadek w historii. Kuchnia włoska wpisana na listę światowego dziedzictwa UNESCO, audycja TOKFM, <https://audycje.tokfm.pl/podcast/185576,Pierwszy-taki-przypadek-w-historii-Kuchnia-wloska-wpisana-na-liste-swiatowego-dziedzictwa-UNESCO>, dostęp: 12.12.2025.
15. Piontonzo M., *La cucina povera: il cibo toscano*, <https://italysegreta.com/it/la-cucina-povera-il-cibo-toscano/>, dostęp: 11.12.2025.
16. *Pizzaiuoli i historia pizzy*, <https://italomania.org/pizzaiuoli-i-historia-pizzy/>, dostęp: 15.12.2025.
17. Tucci S., *Co zjadłem przez rok*, 2025.
18. Tucci S., *Searching for Italy*, 2021, sezon 1, odc. 1.
19. *Zawieszona kawa, czyli o tym co to caffè sospeso?*, <https://decofire.pl/blog/zawieszona-kawa-czyli-o-tym-co-to-caffe-sospeso>, dostęp: 15.12.2025.